

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԵՐԳԻԾԱՎԷՊԵՐ

• • •

ԸՆԿԵՐ ՓԱՐՈՍ

ՄՈՒՐԱՏ ՏԱԻՏ

ՄԵԾ ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ

ԱՍԱՎՈՒՏՆԵՐ

Imp. A. DER AGOPIAN
17, Rue Damesno - Paris

1942

ԵՐ
ԽՈՏՍ

891.99

1177

45

ՊԵՆԻՆԻՆԱԿԱՆ ՆՆ

ԻՌԱՅԻՄԱՆԵՍԵՐ

Սեդրակ Կարապետ
 Գրական Երկեր
 891.981 Հասցեագրություն

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՑԹ»

ԹԻԻ 2

31-12-41

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Paris

891.99

Պ 45

ԵՐԳԻԾԱՎԷՊԵՐ

...

1412

1477

ԸՆԿԵՐ ՓԱՐՈՍ

ՄՈՒՐԱՏ ՏԱԻՏ

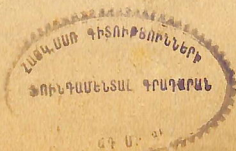
ՄԵԾ ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ

ԱՍԱՎՈՒՏՆԵՐ

A 80588

Imp. A. DER AGOPIAN
 17, Rue Damesme - Paris

1942

ბ
ბნსუ

ԸՆԿԵՐ ՓԱՐՈՍ

ԲԱՐԴ ԱՆՁ, ԲԱՐԴ ԱՆՑԵԱԼ

Ընկեր Փարոսը ներկայացնելու պատիւը ունիմ:

Ամէն մարդ ունի աջ կողմ ու ձախ կողմ. եւ սա-
կայն մարդիկ կան որ զարգացուցած են միայն իրենց
ձախ կողմը ու կոչուած ձախիկ: Մարդիկ ալ կան որ
գործածած են միայն աջ կողմը: Այս երկու դասա-
կարդի մարդոց մէջ թերի բան մը կայ:

Ընկեր Փարոս, ահա կատարեալ մարդ մը, որ
չարժման մէջ է դրած իր երկու կողմերն ալ ամբողջու-
թեամբ:

Ընկեր Փարոսի արտաքինը նկարագրելը դժուար է:

Հասակաւոր մէկը չէ: Ոյժը երկու կողմերուն
տուած ըլլալով՝ բարձրութիւնը զրկուած է ծառանալէ:

Աջ կողմէն եթէ նայուի իր կիսադէմքին, ան կը
նմանի ազգայնականի, ձախ կողմէն ալ կը նմանի հա-
մայնավարի: Իր արտաքինը հայելին է ներքինին: Փէ-
պիւս լուսանկարչատան մէջ հանել տուած իր պատկերը
տեսնողները կ'ըսեն. — Ո՞վ է աս կոմիւնիստը: Իսկ Ա-
րաքս լուսանկարչատան մէջ քաջած իր լուսանկարը
տեսնողները կ'ըսեն, — Անպատճառ դաշնակցական մըն
է այս պատկերին օրիժիմալը:

Իր մաղերը աջ կողմէն վեր են ելած ու ձախ կողմէն
վար են իջած: Աջ աչքը կը վառի ու ձախը կը մարի:
Աջ ահանջը բաց է ու ձախը դոց: Աջ յօնքը վար է ու
ձախ յօնքը վեր: Վերջապէս երկու դէմք կայ իր դըլ-

խոն վրայ: Բժիշկները կրնան հաստատել այսօրինակ
դէմքերու գոյութիւնը քիչ մը ամէն ցեղի, մանաւանդ
մեր ազգին մէջ:

Իսկ եթէ պատահի որ դիմացէն դիտէք զինքը, անի-
կա ձեզի պիտի մատնէ շփոթութեան: Ենթադրեցէք որ
համայնավար մը եւ դաշնակցական մը միաժամանակ
հիւր ունիք ձեր տանը մէջ ու չէք գիտեր թէ ի՞նչ խօ-
սիք որ երկուքէն մէկը չառնուի: Ծիշդ այս տպաւորութեան
ներքեւ պիտի գտնուիք ընկեր Փարոսին հետ խօ-
սած ատեն:

Քանի մը գիծով տանք ընկեր Փարոսի անցեալը:

Ընկեր Փարոս ծնած է, առաջին անգամ, 1885
թուականին, Կարինի Արմուտլու գիւղաքաղաքին մէջ:

Երկրորդ անգամ ծնած է 1897 թուականին, ծննդա-
վայր ունենալով Պաթում քաղաքը:

Եւ սակայն երբ հարցուի իրեն թէ ո՞րտեղացի է,
կը յայտարարէ յատուկ շեշտով ու շուքով.

— Բաթմցի:

— Բայց Պաթումի ո՞ր թաղէն:

— Ոչ սուէն, ոչ էլ սաղէն, ամէն թաղէն:

Ընկեր Փարոսի նման բազմակողմանի մարդիկը եր-
կու քաղաքներու միացումով եւ անոնց բոլոր թաղերու
մասնակցութեամբ ծնած են միշտ:

Ընկեր Փարոս դեռ տասներկու տարեկան էր երբ
կը լքէ Արմուտլուն եւ կ'երթայ Պաթում իր հօրեղբօրը
մօտ ու անկէ կը սորվի հայերէնը, ռուսերէնը, ինչպէս
նաեւ կօշկակարութիւնը: Կը սորվի նաեւ ազգասիրու-
թիւն: Կը սիրէր ազգը առանց կարենալ սիրելու Հայ
մը: Իր սէրը բարձր ու վերացական էր: Ազգը երկինք-
ներու մէջ էր, մինչ Հայերը երկրի վրայ:

Շատ անգամ կ'ըսէր.

— Մեր ազգը աղնիւ ազգերի խմբին է պատկա-

նում: Մեր ազգը իրա խելքով, աշխատանքով ու նամուսով ապրող ազգ է:

Եթէ իրեն հարցուէր թէ.

— Ի՞նչ պիտի մարդ է Գարեգինը... Ի՞նչ կարծիք ունես Արսէնի մասին ... կարելի՞ է վստահել Սմբատին... սիրո՞ւմ ես Բաշօն... քո բարեկամն է Միքայէլեանցը ... Ի՞նչ ես մտածում Սիսակովի մասին ... տեսնո՞ւմ ես Աւօ Քաջալովը... ո՞ւր է Վաչէն, Սահակը, Սուրէնը, Սարգիսը...

Ան կը պատասխանէր.

— Գարեգինը մի կեղտոտ աւաղակ է ... Արսէնը խաչագող... Սմբատը աննամուս... Շարլաթան է Բաշօն... Մի ստոր քեպլագէօզ է Միքայէլեանցը... Սիսակովի մասին՞ է խօսքը՝ որ կշիռքի զարնես կը դայ հարիւր Ֆոնտ միայն, ու կը զարմանաս որ ո՞ւրտեղն է պահում իր հոգու մէջ դիզած երեք հարիւր Ֆոնտ թոյնը... Քաջալովը մի լաքէ է... Վաչէն չար, Սահակը չարչի, Սուրէնը չոր, Սարգիսը ցաւ... Զհաննամը բոլորն էլ...

Հայերը իրմէ սիրուած էին հաւաքականօրէն, իսկ անձնապէս երբեք:

Իր հօրեղբօրը մահէն վերջ Փարոս Ժողովեց իր դիտութիւնները եւ դնաց Թիֆլիզ, Հաւլարար: Երկու շաբաթ իր հօրեղբօրը յիշատակին Կախէթի գինի խմելէն վերջը, Խարքովցի Հայու մը մօտ դորձ դտաւ: Այնտեղ կատարեւազործեց իր արհեստը եւ բաղմացուց իր դիտութիւնը: Վարպետը կատաղի էս-Դէկ մըն էր ու Փարոսը առաւ իր կուսակցութեան մէջ: Փարոս կարդաց Մարքսը, Էնգելսը, Լիպնեխտը, Կառլեկին, Պէպէլը, Փրոլտոմը եւ դուրս եկաւ իբրեւ մոլեռանդ սոցիալ դեմոկրատ: Հայ ձախերը Փարոսը կնքեցին յեղափոխական ծածկանունով. — Զախունի:

1905ի հայ - թաթարական կռիւներու ընթացքին

Փարոսի մէջ արթնցաւ, քնախտի բռնուած հին աղբա-
սէրը, զինուած աղբային ճառերով, ու տիրեց իր էու-
թեան քաղաքամասին եւ դուրս չալրտեց քաղաքադուռ-
նէն դրեթէ մէկ տարիէ ի վեր իշխող սոցիոլոգ - սո-
ցիալիստը: Փարոսի կեղծանունը կը փոխեն ու կ'ընեն.
— Աջունի:

1908ի Օսմ. սահմանադրութեան շրջանին յարու-
թիւն առաւ իր մէջէն դուրս հանուած թթու էս - Դէկը
ու վտարեց իր մէջէն յիմար աղբայնականը:

1914ի Ընդհ. պատերազմին դարձեալ դործի գլուխ
եկաւ աղբայնականը ու վռնտեց իր մէջ տեղաւորուած
ընկերվարականը, տէրորի ենթարկելու սպառնալիքով:

1917ի հոկտեմբերին սակայն աղբային աւերակնե-
րուն մէջէն, իբրեւ նոր փիւնիկ, կը վերածնի սոցիալիս-
տը՝ հրաշակերպուած կոմիւնիստի ու կ'ապտակէ աղ-
բայնականը, սպառնալով իբրեւ ցարական պուրժուա
գնդակահարել զայն, եթէ տեղը խելօք չկենայ:

1918ին, Հայաստանի հանրապետութեան հռչակու-
մով իր մէջ գտնուող կոմունիստը կ'աքսորէ Սիպիրի
կողմերը եւ աղբայնականը դաշնակցական կնքելով կը
բազմեցնէ աթոռի մը վրայ, որուն մէկ ոտքը, աւա՛ղ,
կտրած էր: Փարոս կ'անցնի Երեւան, Արովեան փո-
ղոց և

Այս բոլոր թոհուբոհին մէջ ալ կը դբաղի մերթ
կօշկակարութիւնով, մերթ ալ շապկադործութեամբ,
ներկարարութեամբ, սափրիչութեամբ եւ փրփրական-
տով: (Նայած իր գտնուած կողմին):

1920 դեկտ. 2ին Փարոս անթել հեռադրով կանչեց
հեռու աքսորավայրի մէջ գտնուող կոմունիստը որ գայ
փութով իր մէջը մտնէ, տաքցնէ ու աղատէ զինքը:
Միւս կողմէ դուրս հանեց իրմէ աղբայնականը, անոր
կոկորդը ձեռքերուն մէջ առաւ ու բղաւեց.

— Տօ, հարամդատա, մաւղէրիստ, քո հոգին կը հանեմ ու շներին կը տամ...

Ու հրեց, ետեւէն ալ կից մը զարկաւ, ըսելով.

— Շուտ աչքիցս հեռացիր թէ չէ... Կորի՛ր, ասում եմ, Պարսկաստան դնա... Հիմի կը խփեմ կամ կացինով կը ջարդեմ քո բոլոր գլուխները...

1921 Փետր. 18ին զաղաւթի նամակ ղրկեց Թաւրիզ ու ըսաւ.

— Ազգայնական ջան, բալա ջան, ե՛կ, ե՛կ ... տուն արի, խռով մի մնայ... Թիւրիմացութիւն է պատահել մեր մէջ... Ես քո հոգուն մատաղ... ե՛կ, ասում եմ, ապստամբութիւն է...

Փարոսի ազգայնական ոգին նստած տարերային չարժի մը վրայ հասաւ Երեւան, մտաւ Փարոսի մէջ, զինեց զայն, դրօշը բարձրացուց, կանգնեցուց զինքը հայ զիւղացիներու կողքին, առաջ մղեց, առաջ, առաջ ու քիչ մնաց որ Փարոսը հերոսանար: Շան որդի զնդակ մը չկրցաւ մտնել Փարոսի կողքը: Մոռցանք ըսելու որ կոմունիստը սարսափահար ծակամուտ եղած էր Աստաֆեան փողոցի նկուղներէն մէկուն մէջ:

Քանի մը շաբաթ վերջ սակայն ընկեր Փարոսի մէջն ազգայնականն ալ պահուրտած էր:

Հէք Փարոսը մնացած էր քառսի եւ դատարկութեան մէջ: Իր մէջի աջը ու ձախը մէյմէկ զերանի վերածուած էին ու մէջտեղը կախուած էր Փարոս, պարապութեան մէջ: Կենդանի մեռել մըն էր եղած: Փարոս մինչեւ հիմակ խորունկ տխրութիւնով կը յիշէ այդ խայտառակ վիճակը:

Իր մէջ գտնուող ազգայնականն ու կոմունիստը Երեւան ձգելով փախաւ Իրան: Այնտեղ թերթերու մէջ « Կը փնտռուի »ներ հրատարակեց, գտնելու համար մէկն ու մէկը իր սիրականներէն:

Բարեբաստիկ օր մը, ազգայնականը եկաւ Զանգե-

զուրէն ու գտնելով Փարոսը, թեւերը բացաւ ու նետ-
ուեցաւ անոր վրայ, աղաղակելով.

— Փարոս ջան, աղբէրս, տէրս, ո՞ւր թողիր ինձ...

— Հոգի ջան, քանի ամիս է որ աչքս ճամբին քեզ
եմ սպասում... քեզ համար միշտ գինի էի խմում, եւ
երգում. « Էսօր օխտն օր չեմ տեսել, տեսնողի աչին
մեռնեմ »:

— Բաց միտդ, մտնեմ մէջ ...

— Մտի՛ր, հոգի ջան...

— Էլ չդաւաճանես ինձ...

— Որ կասկածես թքիր իմ երեսին...

— Տօ՛, կետա, ո՞նց կարող եմ թքել քո երեսին
երբ քո մէջն եմ գտնում...

— Դո տեղը ես կը թքեմ իմ երեսին... հայելու մէջ
նայելով:

ԻՐ ԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ «ԹԷՕՐԻԱ»Ն

Ընկեր Փարոս 1928 թուականին հաստատուած էր
Փարիզ: Իբրեւ կօշկակար կ'աշխատէր Յոյնի մը գոր-
ծատան մէջ: Ամէն անգամ որ կօշիկ մը առնէր ձեռքը,
կը մտածէր.

— Էս կօշիկը գործածողը արդեօք ա՞ջ պիտի գնայ
թէ ձախ...

Կը բնակէր մօտակայ գիւղ մը:

Թաւրիղէն հեռանալէն վերջ՝ անցած էր Պաղտա-
տէն, Պէյրութէն եւ Մարսէյլէն: Ամուսնացած էր Պէյ-
րութի մէջ, Մարիամ-Մանուշ անուն անդաւակ որբեւ-
այրիի մը հետ, բնիկ Կովկասցի:

Մինչեւ այստեղ Աջունի էր իբրեւ թունդ աղբայ-
նական: Շաբաթ երեկոյ մը դառնացած էր, քանի մը
հատ ճնկած, ու կը քալէր մտածումներու մէջ մտած՝

երբ, յանկարծ, հանդիպեցաւ իր ներքին կոմունիստին ու բացաղանչեց յուզումով.

— Տօ', այդ դո՞ւ ես... ջանս ու ջիկեարս, էս ո՞ր տեղից, ո՞ր հովերով, ո՞ր սար ու ձորից...

— Մի' հարցնի, Փարոս ջան...

— Տօ', 'անաստուած, ո՞նց կարելի է չհարցնել. ա-սա', ջանս, ասա: Սօսիր տէ՛ր, մաշուեցի առանց քեզ...

— Ինձ տրոցքիական էին կոչում, ես էլ փախայ: Հաւատացնում եմ քեզ որ ես ուղղափառ կոմունիստ եմ ու երբեք էլ չեմ դաւաճանի...

— Ի հարկէ... կասկածողի տունը քանդուի...

— Դու հիմի էն ասա. տեղ ունե՞ս...

— Էդպէս էլ հարցո՞ւմ... տօ', ի հարկէ տեղ ու-նեմ, համ էլ գլխիս վրայ...

— Ո՛չ, ես ուզում եմ գլխիդ մէջ...

— Հաղար բարով լինի քո գալուստը, մտի՛ր...

— Ներսդ ուրիշը կա՞յ...

— Ոչինչ, ազգայնականն է:

— Հանիր, էդ խայտառակ իմպերիալիստը որ մտնեմ...

— Նո՛ւ, ոչինչ ասում եմ... նա էլ խեղճացած է քեզ պէս... ոչ քիթ ունէ, ոչ էլ ակոսայ... տօ', ձեր տունը չքանդուի, հին ընկերներ էք... տէ՛ր, տէ՛ր, մտի՛ր ձախ կողմիցս, աջ կողմս էլ ազգայնականն է... նազ մի անի, մտի՛ր, չէնցրու քո Փարոսը... ես կարող եմ երկու կողմից լոյս տալ աշխարհին...

— Էլ չլքես ինձ, Փարոս:

— Մի' ասի՛ր էդ մէկը, քեաֆթար, սրտիս ես դիպ-չում ...

— Ինչ էլ լինի, չլքես ինձ...

— Եթէ ուզում ես երդում ուտեմ... Տօ', ես ո՞նց կարող եմ լքել քեզ... էլ էդպէս բա՞ն կը լինի... Փա-րոսը զուլ լինի քեզ... Ես հիմի բանուոր եմ, կեղեք-

և ում եմ կեղտոտ բուրժուականերից ... քեզ սպասելով
աչքա ջուր դառաւ... տէ', հօ'ւի, ցատկիր ու տեղ բռնիր
աղգայնականի կողքին:

Ու անկէ ի վեր, առաջին անգամ ըլլալով, Փարոս
իր մէջ ունի, միաժամանակ ե'ւ կոմունիստը, ե'ւ աղ-
գայնականը:

— Հրա՛ջք բան, հրա՛ջք:

Ոմանք անպատճառ պիտի ըսեն հակասութիւն: Ինչ
յիմար խօսք: Զէ՞ որ ամէն մարդ ունի իր աջը ու ձախը:

Զէ՞ որ մարդուս վրայ կայ աջ աչքը ու ձախ աչքը:
Աջ ականջը ու ձախ ականջը: Աջ ձեռքը, ոտքը, ինչպէս
նաեւ ձախ ձեռքը, ոտքը: Ուղեղի, ակուայի աջ ու ձախ
մասերը:

Աջ թոք ու ձախ թոք: Տակաւին կարմիր թոք ու
սեւ թոք:

Ինչո՞ւ պիտի չըլլայ ուրեմն, մարդուս մէջ, աջ-
աղգայնականը եւ ձախ-կոմունիստը:

Պիտի առարկեն թէ սիրտը մէկ է: Պէտք է մոռ-
նալ, սակայն, որ սիրտը բաժնուած է երկուքի, աջ մաս
ու ձախ մաս: Ասկից դատ սիրտը ունի Փաշական սեւ ա-
րիւն եւ կոմունիստական կարմիր արիւն:

Եթէ ուրիշ առարկութիւն ըլլայ, անոր ալ ունինք
տալիք, ջախջախիչ պատասխան:

Փարոսի մէջ գտնուող աղգայնականը գործի լծուե-
ցաւ եւ իր տէրը մղեց աջ, անդամադրելով Հ. Յ. Դաշ-
նակցութեան: Պարապ չէր նստած սակայն համայնա-
վարը: Անիկա ալ աշխուժացաւ ու հրեց Փարոսը եւ ան-
դամ ըրաւ Հօկի:

Փարոս ըսաւ.

— Մինչեւ որ կայծքարը աջ ու ձախ չգնայ, լոյս
չի ծագի... Ես հիմի անկողմնակալ յեղափոխական եմ:
Իմ ուղեղի արեւելեան կողմը աղգայնականութիւնն է,
արեւմտեան կողմը համայնավարութիւնը, հիւսիսը ան-

կրօնութիւնը ու հարաւը կրօնքը: Ու դեռ հիմի է որ էս կարող եմ մաղից անցնել երկու վարդապետութիւնները: Համայնավարութիւնը ձախ ականջիցս մտնում է ու աջիցս դուրս է գալիս. ազգայնականութիւնն էլ աջ ականջիցս առնում եմ ու ձախից դուրս չալրտում: Մնում են ինձ մի քանի բիւրեղացած դադափարներ: Եւ յետոյ մէկը միւսին չի խանդարում, ընդհակառակն մէկը միւսին նպաստում է: Մէկ աջ եմ թեքում, մէկ էլ ձախ: Սա շարժում է եւ շարժումն էլ կեանք է:

Այս խորհրդածութիւններու միջոցին Փարոսի գործունեայ կիւնը աշխարհ բերաւ երկուորեակ մը. երկուքն ալ մանչ: Փարոսի բարեկամները յայտնեցին իրենց շնորհաւորութիւններն ու զարմանքը:

Փարոս ըսաւ մտքէն.

— Ես ոչիչ զարմանալի բան չեմ գտնում միաժամանակ երկու զաւակ ունենալու մէջ: Իմ մէջս ապրում են երկու մշակ, երկու տղամարդ: Մին աջ է նետել հունտը, միւսը ձախ: Պարզ էր որ պիտի ունենայի երկու որդի:

Փարոս մէկ հատը կնքեց Հայոց եկեղեցիին մէջ ու անունը դնել տուաւ Ազատ-Վրէժ:

Երկրորդն ալ կարմիր կնունքով կոչել տուաւ Հոկտեմբերիկ:

Ճառ մը խօսեցաւ իր երկու զաւակներուն ու ըսաւ.

— Է՛յ Ազատ-Վրէժ ջան, որ մեծանաս զօջախ տղայ լինես: Մէկ ձեռքումդ պինդ բռնես եռագոյն դրօշը ու դէպի աջ գնաս: Վեր վար պտտես բայց դէպի ազգայնականութիւն գնաս: Իսկ դու Հոկտեմբերիկ ջան, կարմիր դրօշը բարձրացրու եւ հարաւ ու հիւսիս ճամբորդելով դէպի ձախ գնա: Երկուսդ էլ չաղդուէք կրիտիկայից: Երբ ասեն թէ ուղիղ ճանապարհի մէջ չէք. կ'ասէք նրանց որ աշխարհը կլոր է եւ նրա ճամբէքն էլ կլոր են: Աշխարհումս ուղիղ դիժ գոյութիւն չունէ:

Երբ մեծանաք ու մատեմատիկա կարդալու լինէ՞ք՝ կը հասկանաք էս մէկը: Լոյսը, կայծակն անգամ ուղիղ դժով չեն իջնում: Աշխարհումս ամէն բան կլոր է ու զիկ-զակ: Ու չի կլորացել՝ նա չի կարող դառնալ ու առաջ դնալ: Քաղաքակրթութեան ու յառաջդիմութեան ներքեւը կան կլոր անիւններ: Տէ՛, տղերքս, թաւալուէք ու մէկը աջ գնացէք, միւսդ ձախ: Վերջ ի վերջոյ երկիրը կլոր է ու մի օր էլի իրար կը հանդիպէք: Ուղիղ ճամբի երկրպագու՝ քառակուսի ուղեղներ չլինէք: Տակաւին եթէ աշխարհադրութիւն կարդաք՝ կը հասկանաք որ երկիրը միշտ կլոր շրջաններ է անում. համ ինք իր վերայ, համ էլ արեւի, լոյսի շուրջը: Իսկ տիեզերագիտութեան մէջ դուք կը տեսնէք որ անհունի մէջ բոլոր աստղերը քախա են նետում... Ուղիղ դժով գնացող մի ճանճ անգամ դոյութիւն չունէ ողջ տիեզերքում ...

Մի շատ կարեւոր հարց էլ:

Անշուշտ ձեզանից իւրաքանչիւրը կը լինի կուսակցական չէֆ: Եթէ պատահի որ Վրէժի կուսակցական կասսան դատարկ մնայ, դու կը հոգաս նրան, իմ Հոկտեմբերիկ: Իսկ եթէ բանը չըջուեց եւ համայնալարութեան ֆինանսական դրութիւնը վատացաւ՝ էն ժամանակ էլ Վրէժը կը մտածի քո մասին, Հոկտեմբերիկ: Դէ՛, տեսնում էք որ ես ամէն բանի մասին հոգացող մի պատուական հայր եմ:

«ԵԼՈՅԹ»ՆԵՐ ԵՒ «ՄՏՈՅԹ»ՆԵՐ

Ընկեր Փարոսի զաւակներուն կնունքներէն քիչ վերջ պատահեցան երկու երկրաշարժներ, անշուշտ մէկը ալ կողմէն, միւսն ալ ձախ կողմէն:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր շարքերէն դուրս վը-

տարեց Փարոսը, լսելով որ ան ունի կոմունիստական ուժեղ հակուժներ, անդամագրուած է « Հօկ »-ի ու այնտեղ կը կոչուի « Զախունի », իր մէկ զաւակը կ'ընթացէ կարմիր կոմունքով եւ անունը դրած է Հոկտեմբերիկ, թէ շատ անգամ ան համայնաւարական տաք ու պաղ ճառեր կը խօսի ու նոյն իսկ փրփուրը բերնին կը հայհոյէ երբեմն ազգայնականներուն դէմ, զանոնք անուանելով աշխարհի խաղաղութեան թշնամիները եւ իմպէ-րիալիստներէն վարձուած ստոր գործակալներ:

Փարոսը դուրս կը նետեն իրենց կազմակերպական շէնքէն, անոր գլխուն տեղացնելով հետեւեալ բառերը, որոնք Մասիս լերան լաւաններուն պէս այրող էին.

— Խայտառակ, դաւաճան, լրտես, ուրացող, երկերես ...

Երկրաշարժ երկրորդ: Հօկը կը վռնտէ Փարոսը, լսելով որ ան վարակուած է ազգայնական միջբրոպով եւ իմպէրիալիստական թոյնով, կը մասնակցի Ապրիլ 11ի սգահանդէսին, փետրուար 18ի, եւ Մայիս 28ի Փաշական հանդէսներուն, յաճախ կը քֆրէ համայնաւարութեան դէմ, իր մէկ զաւակին անունը Վրէժ կը դնէ ու Դաշնակցութեան մէջ կը կոչուի «Ընկեր Աջունի»:

Հօկերը իրենց կազմակերպութեան խրճիթէն դուրս կը նետեն Փարոսը, անոր գլխին տեղացնելով հետեւեալ բառերը, Արագածէն փրցուած քարերու ծանրութիւնով.

— Օպպորտունիստ, կասկածելի, մատնիչ, ոչնչ-կատ, երկերես ...

Փարոսի երջանկութեան շէնքերը փլած էին: Մերկ ու բոպիկ մնացած էր զաղափարական տուներէ հեռու, փողոցի, աւերակներու մէջ: Միտքը եկաւ հետեւեալ երգը.

Սիրտս նման է էն փլած տներ ...

Կոտրած գերաններ, խախտած են սիւներ:

Փարոս երկրաչարժներէ դուրս ելած մարդու մը պէս կամաց կամաց հաւաքեց ինքզինքը: Իր աջ եւ ձախ կողմերը վէրքեր կային, ներսէն ու դուրսէն: Ոտքի ելաւ, աջ ու ձախ իյնալով, ելլելով ճամբան դտաւ: Ժողովեց հետզհետէ իր ուժերը: Մտաբերեց աղէտները զայրոյթով: Իրմէ ներս ու իրմէ դուրս կոչեր ուղղեց, համերաշխութիւն, ներդաշնակութիւն, պատուաստ ու եղբայրութիւն քարոզեց: Հետզհետէ սակայն, կիրքը, արդար սրտմտութեան երեւոյթով, արթնցաւ իր մէջ, ու նստաւ յօդուածներ շարադրեց, զանոնք ղրկելով աջ ու ձախ, զանազան թերթերու: Աւա՛ղ, այդ դրութիւններէն ոչ մէկը շարժանացաւ տպագրութեան: Միւս կողմէ աննպաստ գոյականներ, ածականներ եւ բայեր կը տեղային իր հասցէին, կաղմելով ուռմբի պէս նախադասութիւններ: Հայ լեզուի քերականութիւնը վառօդ դարձած կը թափէր իր վրայ:

Եւ վերջապէս օր մը, ընտանեկան հաւաքոյթի մը մէջ, Փարոս շուրջը գտնելով զանազան հոսանքներու պատկանող հայրենակիցներ, բացաւ բերանը ու խօսեցաւ ճառ մը, նախապէս խոստանալով թէ իր բանախօսութիւնը տպելու, արտատպելու, թարգմանելու, թատրոնի կամ շարժանկարի վերածելու համար ոչ մէկ հեղինակի իրաւունք կը պահանջէ:

Ահաւասիկ իր խօսածը.

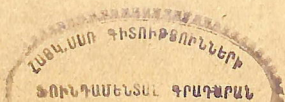
— Դաշնակցականները ինձ ամբաստանում են «ելոյթ»ի մէջ, նոյնը Հօկերն են ասում... Իսկ ես դրտնում եմ որ ես կատարել եմ երկու «մտոյթ»... մտել էի Դաշնակցութեան մէջ, մէկ էլ Հօկերի մէջ... եւ ընտրել էի երկու դիժ՝ ինչպէս շոգեկառքը որ դնում է զոյգ գծի վրայով: Իսկ սրա համար դուք ասում էք հակասութիւն... Բայց չպէտք է վերջ ի վերջոյ մոռանալ որ կեանքը մի գեղեցիկ հակասութիւն է... Իմ ընթացքը ունէ գիտական հիմք եւ նման է ելեկտրականութեան...

Շն ուզում էի երկու կաղամկերպուծիւնները իրար չը-
փել ... Ինչպէս դիտէք, բոլոր մարմինները ու-
նեն քաչողական յատկութիւն եւ նրանք իրար
քսուելով առաջ կը բերեն ելեկտրականութիւն որ
կը լինի մի մասով դրական, մի մասով էլ ժրխ-
տական: Այս երկու ելեկտրականութիւնները ձըգ-
տում են միշտ իրար միանալ, աղմուկով ու կայծե-
րով: Շն ուզում էի Հօկի եւ Դաշնակցութեան ելեկտրա-
դէտը լինել, միացնել նրանց եւ ուժ առաջ բերել մեր
կեանքում: Այս բոլորը անել յանուն մեր բնագիտական
ստատիկ ելեկտրականութեան: Իսկ քիմիական ելեկ-
տրականութիւնն էլ ռէակցիայով առաջ կը դայ: Ի՞նչ
աւելի լաւ ռէակցիա քան Դաշնակցութիւնը եւ Հօկը:
Շն իմ դաղափարական - քիմիական աշխատանոցի մէջ
ուզում էի նրանցից արտադրել մի ցնցող, մի սարսա-
փելի, ուժեղ տինամիկ ելեկտրականութիւն: Իմ դիտ-
նական յեղափոխականի աշխատանքը չհասկցուեց:
Դուք ինձ ենթարկեցիք միջնադարեան մի անամօթ
ինկվիզիցիայի: Դուք փճացրիք իմ մեծ գործը: Մի
կողմից անարդար կերպով վիրաւորեցիք իր մէջի Հայը
որ ազգայնական է, եւ միւս կողմից լափեցիք իմ մէջի
մարդուն որ համայնավար է: Ամէն մարդու մէջ կայ եւ
պիտի լինի, պէտք է լինի էս բնական հակասութիւնը:
Պայքար ազգի թշնամիների դէմ, եւ էլի պայքար մարդ-
կութեան թշնամիների դէմ: Պիտի լաւ պահպանել անց-
եալը, պիտի լաւ ասպհովել ապագան: Մարտնչող
մարդը պիտի լաւ ուսումնասիրի եւ դաշտի աջ մասը,
ե՛ւ ձախ մասը եւ պիտի անպայման երկու կողմից ուժ
ու բանակ ունենայ:

Մէկ կուսակցութիւնը սահմանափակ ուղեղների հա-
մար է: Ուղեղներ էլ կան որ անհուն են. նետիր նրանց
մէջ որքան դաղափար որ ուզում ես, թէկուզ մէկ մի-
լիարդ դաղափար լինի դա, նրանք էլի պարապ կը մը-

նան... Ահա էսպէս է իմ ուղեղը... Այն մարդու խելքը
 որ բաւականանում է մի քանի գաղափարով՝ պէտք է
 հասկանալ որ նա ուրիշ բան չի եթէ ոչ խելքի պը-
 տուկ...: Ընկերներ եւ քաղաքացիներ, ես մտնելով
 Դաշնակցութեան եւ Հօկի շարքերում՝ ուղում էի լինել
 մի բրոնզէ միացման դիժ: Ես կատարել եմ մի հրաչք,
 մէկը երկու եւ երկուսը մէկ եմ արել: Այո՛, երկու կաղ-
 մակերպութիւն... սրա մէջ ի՛նչն է անբնական: Կեանք-
 քը, սէրը, երջանկութիւնը կը լինի երկու հոգով: Իս-
 կական յեղափոխութիւնն ու յաղթանակն էլ կը լինի եր-
 կու գաղափարների եւ ոյժերի մերձեցումով: Իսկական
 յեղափոխականը պէտք է լինի շատ ճամբորդած մարդ:
 Ճիշդ է ասուած որ շատ ապրողը չգիտէ, այլ շատ ճամ-
 բորդողը: Աշխարհը կարելի է ճանաչել շրջելով նրա
 վերայ: Կայ եւ մի ուրիշ աշխարհ, դա գաղափարական
 աշխարհն է: Այնտեղ էլ հարկ է ճամբորդել, գնալ,
 գալ, աջ, ձախ, ե՛ւ էս կողմ, ե՛ւ էն կողմ: Այսպիսով
 միայն կարելի է ճանաչել աշխարհը որ մեր ոտի տակն
 է, եւ էն միւս աշխարհը որ մեր գլխի տակն է: Սրա-
 նից դատ, գիտնականները փնտռում են յաւիտենական
 շարժումը նիւթական աշխարհում: Ես դտել եմ յաւի-
 տենական շարժումը մտաւոր աշխարհում: Անհամես-
 տութիւն չլինի ձեզ ասել որ իմ հրաշալի գլխումս գա-
 ղափարները կողմնացոյցի սլաքի պէս գնում են մէկ
 աջ, մէկ ձախ: Հիմի ասէք, ընկերներ եւ քաղաքացի-
 ներ, էս բոլոր պատմական, գիտական, ընկերաբանա-
 կան, պսիգոլոգիական, փիլիսոփայական եւ մանաւանդ
 տրամաբանական խօսքերի ու գործերի մէջ ի՞նչպէս էք
 գտնում խայտառակութիւն, դաւաճանութիւն, ստոր-
 նութիւն: Ես վաղուց է որ ճանաչել եմ մարդկային ա-
 պերախտութիւնը: Եթէ դուք համաձայն չէք միմիանց,
 որպէս ձախեր ու աջեր, իմացէք որ ես հասել եմ քա-
 ղաքակրթական մի բարձրագոյն կէտի եւ համաձայնե-

ցրել եմ ազգայնականութիւն եւ համայնավարութիւն :
 Իմ մէջ Ֆաշիստը եւ կոմունիստը միմիանցը շատ լաւ
 են հասկանում : Իմ ինչ մեղքն է որ դուք իրար էք ջար-
 դում : Աշխարհումս լաւ դործ անել ցանկացող մարդը
 զոհ կը լինի : Իմացէք միայն որ ապագայ լաւ յեղափո-
 խականների դատապարտութիւնը կ'ընկնի ձեր գլխին ,
 իսկ ես կ'ապրեմ նրանց համար իբրեւ մի չհասկացուած
 պայքարող - զիտնական , լոյսերի եւ անմահութեան պը-
 սակը գլխիս : Տօ' , ուղղակի կատաղում եմ մտածելով
 որ դուք բոլորդ փոխանակ դալու իմ ձեռը սեղմելու ,
 շնորհաւորելու՝ նախատում էք ինձ եւ ասում , ստոր ,
 դաւաճան... տօ' , եթէ մի անգամ էլ ինձ հարցնէք՝ ես
 ձեզ կ'ասեմ. որ իսկական ստորն էլ , դաւաճանն էլ դուք
 ինքներդ էք... դուք ազգայնականներ , մի ժամանակ
 շատ էիք սիրում համայնավարութիւնը , իսկ հիմի ա-
 տում էք : Ծառ ճիշդ է ասուած . — շատ մի սիրի՛ առել
 կուտայ : Դուք համայնավարներ , մի ժամանակ շատ
 էիք սիրում ազգայնականութիւնը , իսկ հիմի ատում
 էք : Ձեզ համար էլ ասուած է . — շատ մի առի , սիրել
 կուտայ : Իսկ ես մին կամ միւսը առելով եւ սիրելով ,
 հիմի դտել եմ միացման կէտը , կանգնել եմ մէջտեղը
 եւ ձեռքերս բաց եմ արել ու դրկել երկուսին էլ... եթէ
 ազգայնականութիւնը իմ կիսն է , համայնավարութիւնն
 էլ իմ սիրեկանն է... Այո՞ , ես կանգնել եմ երկու գե-
 ղեցիկ եւ ճշմարիտ ճակատների վրայ : Սէր՝ աջ կողմ ,
 սէր՝ ձախ կողմ , պայքար թէ մէկի , թէ միւսի համար :
 Էլ ո՞րտեղ էք փնտռում երկերեսութիւն : Հակասական
 երկերեսութիւնը միայն ձեր մէջ կարող էք գտնել :
 Դուք Դաշնակցականներ , համ Ֆաշիստ էք , համ էլ ըն-
 կերվարական : Դուք համայնավարներ , համ ազգայնա-
 կան էք (ձեռով) , համ էլ համամարդկային էք (բովան-
 դակութեամբ) : Դուք Հօկճիներ , համ խորհրդային էք ,
 համ էլ Հայաստանի : Դուք Ռամկավարներ , ափաշկա-

րա համ պուրժուա էք, համ էլ բարեկամ հայ կոմու-
նիստներին: Չեմ խօսի ձեր մասին, Հնչակեաններ,
դուք մի վաթսուներեքամամբանսուն տեսակ կը լինէք, որ-
քան հնչակեան, քնքան էլ չէշուտ: Հիմի, ընկերներ եւ
քաղաքացիներ, ի՞նչ էք դուք, եթէ ոչ զիկզակներ, կը-
լորներ, հակասականներ... Է՛ք քանի որ բանը հասկէս է,
ի՞նչի ձեր բորչը լաւ է ու իմը վատ: Ի՞նչի ձեր սալատը
կանոնաւոր ա ու իմը անկանոն... էլ ո՞ւր մնաց մեր
տարբերութիւնը... դուք ինձ արտմ էք երկերես. տօ՛
մարդս ի հարկէ՛ պիտի երկու երես ունենայ: Դա բնու-
թիւնից է: Մարդս պիտի երկու երես ունենայ որ երբ
դաւաճանի՝ կարողանաս լաւ ապտակել նրան:

— Ծա՛փ... չո՛ւփ...

Երկինքէն ինկան երեք ապտակ. մէկը Փարոսի աջ
այտին, միւսը ձախ այտին: Իսկ երրորդը կախուած կը
մնայ օդին մէջ, Փարոսի դադափարական զլխուն վրայ:

ՀՈՎԵՐՈՒ, ՀՈՎԵՐՈՒ ՄԷՋ

Ընկեր Փարոսի դործած կօշկակարատան մէջ լե-
ցուն էին Հայեր, Յոյներ եւ Ֆրանսացիներ: Այդ բան-
ւորներուն մեծամասնութիւնը ձախակողմեան էր, կա-
յին քանի մը աջակողմեաններ ալ, ինչպէս նաեւ մէկ-
քանի չէզոքներ: Իր զոյգ վտարման լուրերը արդէն ե-
կած հասած էին աշխատանոց, դործաւորներէն ոմանք
զայթակդեցնելով, ուրիշներ ալ ծիծաղեցնելով:

Աջակողմեան խումբէն արհեստակից մը, Գուրգէ-
նը, կէս օր մը, սրճարան տարաւ ընկեր Փարոսը ու ը-
սաւ.

— Փարոս, վայլէ՞ց կերած ապուրդ: Ծօ՛, մենք
քեզի կատարեալ աղգայնական, նոյն իսկ աղգայնամոլ
զիտէինք: Ես իբրեւ կարնեցի միշտ հայրենակիցնե-

բուս աղգասիրութիւնը կը դուլէի ու քեզի ալ իբրեւ խոշոր փաստ առաջ կը քշէի: Տասը փարայի ըրիր մեր պատիւը: Շիտակը ըսէ, Փարոս, խենթեցա՞ր, ի՞նչ եղար: Ծօ՛՛ դեռ հաւատալս չի դար, — Փարոսը Հօկճի, համայնավար: Է՛, դուն խենթի կաթ ծծած ըլլալու ես: Ծօ՛՛, դուն անպատճառ հօրմէ ու մօրմէ, երկու տեսակ խենթութիւն ժառանգած ըլլալու ես: Ծօ՛՛, լսուած, տեսնուած ֆէլիեղեթիւն չէ ասիկա: Ամօ՛թ, ամօ՛թ, ամօ՛թ ...

— Գուրդէն, եթէ քո տեղը ուրիշը լինէր էսպէս խօսող, ես ու իմ Աստուածը, կը սպաննէի նրան: Սակայն դու ես խօսողը: Լսիր ուրեմն: Ես կարծում եմ որ դու բաւականին խելօք մարդ ես ու կարող ես հասկանալ իմ բարդացած դրութիւնը: Տօ՛՛, ես Զախունի Փարոսը ո՞նց կարող էի մոռանալ որ մեր քեաֆուր աշխարհումը գոյութիւն ունեն երկու դասակարգեր. — կեղտոտ բուրժուազիան եւ կեղեքուող պրոլետարիատը: Ուտողը եւ ուտուողը: Հրէշը եւ զոհը: Էլ աղգութիւն, կրօնք, բարոյական դրանք բոլորը բուրժուազիայի ստոր ստեղծագործութիւններն են ջլատելու համար ընչազուրկներին: Ես ինչ հարամդատա, կեատա, լաքէ, ինչ տիպի անսամուս կը լինէի, եթէ գիրք բռնած չլինէի սոցիալիզմի պայքարող, կարմիր գծի վրայ: Դու պիտի խօսես Արարատից եւ Նոյ Նահապետից ու պիտի հասնես հայ ժողովուրդի ազատագրութեան: Բայց ինձ համար ոչ մի ազատագրութիւն չիակատար չի, երբ նա չի եղեր համաշխարհային յեղափոխութիւնով: Պրոլետարիատի դիկտատուրայով միայն կը լուծուէ հայկական հարցը: Ու երբ էսպէս է ճշմարտութիւնը ես ինչպէս կարող էի անտարբեր մնալ դէպի դասակարգային սուրբ պայքարը: Երէկ գիշեր ութ ժամ մը տածել եմ եւ հասել այն եզրակացութեան որ մեր բուն թշնամին ժէզուիթ-ֆաշիզմն է: Ամբողջ կեանքումս ես

տեսել եմ շահագործող բանակներ, ծով կարիք, վիթ-
խարի անհաւասարութիւն, մանուկների քաղց, մեծերի
սով եւ կոյսերի վաճառում: Եւ էս բոլոր կատակլիղմը
գործում է կապիտալիզմի հիտրան: Ես մտածող եւ
զգացող հին սոցիալիստ յեղափոխականս, ինչպէս կա-
րող էի դաւաճանել իմ մաքուր սկզբունքներին, երբ
900ական թուականներից սկսած, եղել եմ Մարքսի
Ֆրոնտում... Ի՞նչպէս ուզում էք որ չխանդավառուեմ
ու չյուզուեմ տիեզերական էւոլուցիայով: Ես իմ հոգու
եւ մարմնի իւրաքանչիւր մասնիկով հետեւում եմ Զի-
նացի բանուորների ընդլղումին, հնդիկ գործաւորների
ընդդիմութեան, անգլիացի հանքագործների թշուա-
ռութեան, Զուլուների զուլումին եւ Սինկափուրի, ձա-
վայի, Պորնէոյի բեռնակիրների անտանելի դրութեանը:
Հետեւում եմ նաեւ իմ քթի տակ դալարող Փրանսիա-
ցի բանուորութեան շարժումներին... Ամէն մի ազնիւ
մարդու մէջ անպայման պիտի մի կոմունիստ լինի:
Մարդս պիտի խոզից ծնուած լինի որ քաշուէ կեղտի ու
տիղմի մէջ ու իրա համար ապրէ: Ոչ, էդ մէկը Փարո-
սը անել չէր կարող, երբ նա նախալէնինեան չըջանի
պայքարող է, սոցիալիզմի յաղթանակի եւ կառուցման
համար: Եթէ գլուխս էլ կտրեն, պիտի լաւ իմանաք նրա
կտրուելուց յետոյ էլ որ Փարոսը պիտի դռչի.

- Անկցի՛ բուրժուազիան,
- Անկցի՛ կապիտալիզմը,
- Անկցի՛ էմպէրիալիզմը,
- Կեցցէ՛ պրոլետարիատը,
- Կեցցէ՛ սոցիալիզմը,
- Կեցցէ՛ համաշխարհային յեղափոխութիւնը:

Ընկեր Փարոսի ձայնը եւ ձեռքը կը դողային յու-
զումէն: Անիկա իր առջեւ դրուած բաժակ մը գինին
պարպեց, ըսելով.

— Ինչ էլ ասէք, ինչ էլ խօսէք, ես խմում եմ էս

բաժակը իմ չին, թաթար, թուրք, լէզկի, լազ, եզիտի, ղէյպէկ ընկերներէի եւ նրանց պրոլետարական դիկտատուրայի կենացը:

Գուրգէն աւելորդ համարեց երկարել վիճարանութիւնը, ոտքի ելաւ արհամարհանքով եւ ըսաւ.

— Քու մէջդ մէկը մեռած է: Աստուած ողորմի հոգուն: Քու մէջդ մէկը ծնած է: Անոր ալ Աստուած պարգեւէ երկար... հիւանդութիւն:

Ընկեր Փարոս վերէն վար եւ ձախէն աջ կարմրեցաւ:

Կէսօրէն վերջ, Գուրգէն, մօտեցաւ աշխատանոցի համայնավարներուն ու ըսաւ կէս հեզնութիւնով.

— Փարոսի հետ էի: Անիկա ձեզի համար ուղղափառ եւ ինծի համար անուղղելի կոմունիստ է: Պարապ տեղը վտարե՛ր էք զինքը: Անոր նման սոցիալիզմի յաղթանակին հաւատացող մը եւ խանդավառուող մը դժուար թէ գտնէք:

Այս խօսքերը խիստ դպան երիտասարդ համայնավարի մը սրտին եւ ան որոշեց, երեկոյեան, գլուխ դլսի տեսակցութիւն մը ունենալ հէք, անիրաւուած ընկերոջ հետ:

Իրիկունը նոյն սրճարանը դացին եւ Փարոս գրաւեց իր կէսօրուան տեղը: Համայնավար Աշոտը ըսաւ.

— Ընկեր Փարոս, ի՞նչպէս եղաւ որ քեզ պէս հին համայնավար մը անդամ եղաւ ոճրագործներու կուսակցութեան մը...

— Լսի՛ր, ընկեր, ամէնից առաջ քեզ կ'արգիլեմ էդ ձեւով խօսել: Երէկ զիշեր ութ ու կէս ժամ մտածել եմ եւ հասել եմ այն եզրակացութեան որ մեր թշնամին միջազգային հրէնութիւնն ու ընկերավարութիւնն է: Ես քեզ ասում եմ կտրուկ ձեւով որ ես Հայ եմ, եւ էն էլ ազգայնական Հայ, հայրենասէր Հայ, մի կատաղած, մի շովինիստ Հայ, մի կատարեալ ֆաշիստ: Ես հաւա-

տուժ եմ որ եթէ քերթես ամէն մի իսկական Հայի մորթը՝ տակից մի աղագնական դուրս կը դայ: Ամէն մի աղամարդ Հայու հոգու խորքում անալոյման պիտի լինի մի սեւ հաղած Փաշիստ: Եւ սա մի շատ բնական բան է: Ո՞նց կարելի է մոռանալ որ մենք էլ ազգ ենք, Նոյ Նահապետից ենք սկսել, հայրենիք ու տէրութիւն ենք ունեցել, զօրք ու բանակ, նետ ու աղեղ, չախմախի ու սօմսար, խմբապետ ու սպարապետ, Գայլ Վահան ու Քաջ Վարդան, Սահակ - Մեսրոպ, Տիգրանի ու Տըրդատի պէս թագաւորներ, Արշակներ ու Արտաշէսներ, Խորենացի, Նարեկացի, Շնորհալի, Եղնիկ ու Եղիշէ, Աշտարակեցի ու Խրիմեան, Ղարաբաղից մինչեւ Կիլիկիա ու Պոնտոսից մինչեւ Վան իշխել ենք, թօփ թուփանկ ենք ունեցել, Աղբիւր Սերոբների, Գէորդ Չափունների, Հրայրների, Մուրադների եւ Անդրանիկ Փաշաների պէս ազգի պարծանք հերոսներ ենք ունեցել... սուր ու սուսեր, խաչ ու մաչ ենք ունեցել... Եւ այս բոլորից յետոյ կոտորուել ենք, ջարդուել, հալածուել, խաբուել, էնքան, էնքան ծով արիւն թափել, հիմի էլ բռնների խմբերի պէս աշխարհի հազարումի կողմերը ցրիւ եկել, բոլորի աչքի փուշը դարձել ու մանաւանդ 28 միլիոնից միայն երկու միլիոն մնացել ... Տօ՛, ես ինչ կեատա, ինչ շնից ծնուած շանորդի աննամուս, ինչ խողից դուրս նետուած կեղտ կը լինէի եթէ փակէի իմ հոգին իմ պանծալի ազգի գլխին ինկած էս կոլոսալ անարդարութեան առաջ: Իմ մէջս բորբոքում ու եռում է Հայոց պատմութիւնը: Գլխիս մէջ որոտում է հայ լեզուն եւ հոգուս մէջ ծաղկում է մի տենչանք, դա ազատագրութիւնն է Հայաստանի, իրա բոլոր նահանգներով: Վերցում եմ էս բաժակը ու խմում, ոտի կանգնած, մեր սուրբ դատի համար ընկած բոլոր հերոսների եւ մարտիրոսների յիշատակին եւ կենացը

միացեալ եւ անկախ Հայաստանի, որ անպայման եւ անպայման մի օր կը լինի իրականութիւն:

— Անկցի'ն բոլոր տեսակի բռնակալութիւնները,

— Անկցի'ն փոքր ազգերի դահիճները,

— Կեցցէ՛ Ազատութիւնը,

— Կեցցէ՛ Հայ Ազգը...

Համայնաւարը հեռացաւ Փարոսի մօտէն, մտածելով.

— Կամ ստոր ստախօս մըն է Գուրգէնը եւ կամ երկու անգամ խենթեցած է Փարոսը...

Հետեւեալ օր, աշխատանոցին մէջ, երկու ճակատէ յարձակումներ սկսան Փարոսին դէմ.

— Քամէլիոն...

— Խողովակի դուլս...

— Երկակենցաղ կենդանի...

Ձեղոքները, երեկոյեան, քմծիծաղով մը մօտեցան Փարոսին ու ըսին.

— Երթանք մէյ մէկ հատ ճեղկելու, Փարոս աղբար: Քեզի՞ ինչ ազգայնականութիւնն ու համայնաւարութիւնը: Ատոնք խենթի դործեր են: Դուն խելքդ դուլսըդ դործիդ տուր եւ դրամ շահելու մասին մտածէ: Ամուսնացած ես, զաւակներու տէր ես. վաղը միւս օր խանութ մը կը բանաս եւ տուն մը կը շինես: Շէնքով չնորհքով ու հանդարտ ասլրիլդ նայէ: Դուն շատ տաք ու պաղ տեսած ես:

Փարոսի կատաղութեան եւ ջերմութեան աստիճանը 41ի բարձրացաւ ու սկսաւ պոռալ.

— Ստոր բան է ձեր բերած առաջարկը: Կորէք աչքիցս խայտառակ էնտիվիտիւալիստներ, դուք սոցիալիզմի թշնամի կապիտալիստներից էլ վտանգաւոր էք, դուք հայ ազգի թշնամի բռնակալներից էք ցած էք: Ֆաշիստներն ու կոմունիստները ճանաչում են իրանց թշնամիներին ու կռիւ մղում նրանց դէմ... դուք ան-

յայտ թշնամիներ էք եւ կարող էք մեծ վնաս հասցնել իմ սիրած երկու կաղմակերպութիւններին, ձեր զոռեւ-
լի, անտարբեր չէզոքութիւնով...

— Անկցի՛ կնտիլիտիւալիզմը,

— Անկցի՛ անտարբերութիւնը,

— Անկցի՛ չէզոքութիւնը,

— Կեցցէ՛ պայքարող մարդկութիւնը,

— Կեցցէ՛ կոմունիզմը,

— Կեցցէ՛ Փաշիզմը...

Այս աղաղակներով դուրս ելաւ սրճարանէն, մէթ-
րօ մտաւ ու մտածեց.

— Պէտք է յամենայն դէպս խոստովանել որ էս
սրիկայ չէզոքները մի լաւ միտք յայտնեցին: Մի կօշ-
կակարի խանութ բաց անել: Թէեւ էս իբրեւ կոմուն-
նիստ մահացու թշնամի եմ խանութպանութեան, սա-
կայն իբրեւ աղբայնական էլ հարկ է որ սեփական դործ
ունենամ:

— Անկցի՛ն դործարանատէրերը,

— Կեցցէ՛ն խանութպանները:

Հետեւեալ օր իր համայնավար եւ աղբայնական եր-
կու բարեկամները ըսին Փարոսի.

— Երէկ մէկուն առջեւ աղբայնական թունդ քարող
ըսիր, իսկ միւսին առջեւ ալ համայնավար կարմիր քա-
րող... ո՞րն է իրաւը...

Փարոս պատասխանեց.

— Հարուստ մարդիկ ամառանոց ու ձմեռանոց ու-
նեն: Մէկ ծով են դնում, մէկ լեռ են բարձրանում: Աղ-
քատ մարդիկն էլ մի գաղափարից միւսն են տեղափոխ-
ւում: Մին օգափոխութիւն է, միւսը մտափոխութիւն:
Աղքատ մարդուն շա՞տ էք տեսնում վերջինը...:

ՓԱԹՐՈՆ-ԲԱՆՈՒՈՐԸ ԵՒ ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԸ

Ընկեր Փարոս, Փարիզի մէջ, բաւական բանուկ փողոցի մը վրայ խանութ մը վարձեց, գործէ քաշուած ծեր Խտալացիէ մը ու սկսաւ բանիլ: Կ'ընդունէր կօշիկի ապսպրանքներ, միաժամանակ կատարելով նորոգութիւններ: Գործը բարձրացնելու համար՝ իջեցուց գիները: Իր Ֆրանսերէնը բաւական առաջ տարաւ, ստեղծելով քաղաքական ու կուսակցական վիճաբանութիւններ, եկող դացողներուն հետ: Քանի մը յաճախորդներու հետ բաւական մտերմանալէ վերջ, սկսաւ պաշտպանել ազգայնականութիւնը՝ եթէ դէմինը համայնավար էր եւ ընդհակառակն՝ եթէ դէմինը ազգայնական էր:

Օր մը համայնավարի մը հետ նստած բռնուն կերպով կ'ընդդիմախօսէր երբ ներս մտաւ Ֆրանսացի «Երիտասարդ Հայրենասէր» մը ու սկսաւ դռնուակութեամբ մտիկ ընել ընկեր Փարոսի տաք պերճախօսութիւնը՝ ընդդէմ միջազգային հրէութեան եւ ընկերվարութեան: Համայնավարին խանութէն մեկնելէն յետոյ, երիտասարդ Հայրենասէրը — Էտուար Քոնթի, քառասուն տարեկան, Պասթիացի — ջերմօրէն շնորհաւորեց ընկեր Փարոսը եւ առաջարկեց անոր անդամագրուիլ իր պատկանած կուսակցութեան, իբրեւ «բարեկամ Հայրենասէր երիտասարդութեան»:

Փարոս երկվայրկեանական ընդունեց այս զմայլելի, երկինքէն ինկող հրաւերը: Շաբաթ մը վերջ Փարոս, կազմակերպուած էր իբրեւ «բարեկամ» այդ ազգայնական կուսակցութեան: Օտարական ըլլալուն չէր կրնար, մայր կազմին մէջ ընդունուիլ, այլ կ'ըլլար «բարեկամ» անդամ:

Քանի մը շաբաթ վերջ ալ, ազգայնական ուրիշ յաճախորդի մը հետ Փարոս վէճի բռնուած էր ու կը պաշտպանէր միջազգայնականութիւնը, հարուածային

ընդդիմախօսութիւնով: Այդ պահուն համայնավար մը եկած էր խանութ եւ ունկնդրած Փարոսի կուռ ճառախօսութիւնը: Համայնավարը — Ժան Մարչալ, երեսուն տարեկան, Մէնիլմոնթանցի — աջակողմեանին մեկնումէն ետքը Փարոսի առաջարկած էր անդամագրուիլ համայնավարութեան: Փարոս բոլէսպէս ընդունած էր դրախտէն ինկող այս հրաւերը: Ամիս մը վերջ ընկերը կրկին թէ՛ համայնավար էր եւ թէ՛ երիտասարդ հայրենասէր:

Փարոս ծափ զարկաւ, խայտաց, հրճուեցաւ, ընելով նոր խորհրդածութիւններ.

— Յիմար Հայեր, դուք զիս չէք ընդունում ձեր խեղճ կաղմակերպութիւնների մէջ հա՞... Հիմի եկէ՛ք ու տեսէ՛ք թէ ես ո՛նց տեղաւորուեցի Փրանսիական երկու հսկայական կուսակցութիւնների մէջ: Գաղափար փոխելը նմանում է արհեստ փոխելուն: Բաղմատաղանդ մարդիկը կարող են փոխել իրանց արհեստի չապիկը եւ կամ երկու չապիկ հագնել: Ախմախներն են որ մնում են էնտեղ որտեղ որ են: Ամէն անհատի մէջ կայ երկու կողմի ընդունակութիւն. մանաւանդ ամէն հայ անհատի մէջ. դա արդիւնքն է մեր բարդացած դրութեան: Իւրաքանչիւր հայ թող պեղի իրա ներքին աշխարհը եւ անպայման էնտեղ պիտի գտնի մի ընկեր Փարոս, առաւելագոյն կամ նուազագոյն չափով:

Կեանքում երկու անդիմադրելի հոսանքներ դոյութիւն ունեն. — կոմունիզմ եւ ֆաշիզմ: Ոչ մի ոյժ, այո՛, ոչ մի ոյժ չի կարող մնալ անդադար մի հոսանքի մէջ: Ստիպուած ենք դնալ-դալ, աջից-ձախ, ձախից-աջ: Փաստերը բաղմաթիւ են. Վիլիանի, Միլրան, Մուսոլինի, Մաքստոնալտ, Քլէմանսօ, Պրիան, Կիւսթամ Հերովէ, Փոլ Պոնքուր, Ատրիէն Մարքէ, Լավալ եւ սըրանք բոլորը նախկին ձախեր են որ աջ կանգնեցան: Հակառակ շարժում. Սըր Ժոն Սայմըն, Զապէլ Եսայ-

եան, Քաջաղնունի, Փիէր Քօ, Անտրէ Ժիտ. սրանք բո-
լորը նախկին աջեր են որ յետոյ ձախ նստեցին:

Այս մտածումներուն ուրիշիկ շարժումներուն ներ-
քեւ իր մէջ կ'ուռէր փաթրոնը ու ճիշդ անոր դէմ,
դարձեալ իր մէջ, կը պայթէր բանուորը:

Նոր ու կենդանի պատերազմ մը կար իր մէջ,
փաթրոնի եւ բանուորի:

Իր մէջի բանուորը կը պոռար իր մէջի փաթրոնին.

— Վա՛յ քեզ անպիտան ծոյլ, փուճ մարդ...

Ու խառնիճաղանճ տրամախօսութիւն մը.

— Անիրաւ, անաստուած, կեղեքող, չահադործող,
խո՛ղ ...

— Սրիկայ, անպէտ, անպատիւ, անշնորհք, հա-
մալ, է՛շ...

— Զէնդ քաշիր թէ չէ à la porte կ'անեմ քեզ...

— Հալա մէկ յանդգնիր... Լէնինը վկայ, գործա-
դուլ կը յայտարարեմ...

— Մի քիչ էլ ու քեզ ցոյց կը տամ... Մօտ է Փա-
շիզմի յաղթանակը... էն ժամանակ քեզ իբրեւ ստրուկ
պիտի գործածեմ...

— Էսօր էգուց կը պայթէ համաշխարհային յեղա-
փոխութիւնը... կը մաքրեմ քո կեղտոտ հաշիւը...

Ընկեր Փարոս կառավարական պաշտօնեաներու առ-
ջեւ կ'ըսէր.

— Յարգանքով խօսեցէք ինձ հետ: Մի մոռնաք որ
ձեր դիմացը կանդնողը մի բանուոր չի. մի փաթրոն է...

Իսկ յարմար առիթներով, կ'ըսէր իր խօսակիցնե-
րուն.

— Անպատիւ չեմ փաթրոնների նման. ես բան-
ուոր եմ...

Կը շարունակէր բարեկամութիւնը դաշնակցական
Գուրդէնին եւ համայնավար Աշոտին հետ: Յայտնած էր
անոնց, յաղթականօրէն, թէ կը դառնուի համաշխարհա-

յին համբաւ վայելող երկու Ֆրանսական կազմակերպութիւններու մէջ, աւելցնելով.

— Արդարութիւնը պէտք է որ ունենայ մի կշիռ. սակայն կշիռը հարկ է որ միշտ ունենայ երկու նժար, մէկը աջ, միւսը ձախ...: Ես աշխարհի բոլոր հարցերը լաւ եմ կշռում, որովհետեւ իմ կշիռը միակողմանի չի...

Գուրգէն եւ Աշոտ խիստ հետաքրքիր էին թէ ընկեր փարոս այս անգամ ի՞նչ կերպով դուրս պիտի դայ իր երկու նոր ճամբաներէն եւ մասնաւորապէս ի՞նչ դիրք պիտի բռնէ մօտալուտ Մայիս մէկի աշխատաւորական տօնին առթիւ: Պիտի փակէ՞ խանութը թէ բաց պիտի պահէ:

Մայիս մէկ:

Փարոս իբրեւ աղգայնական եկած բացած էր խանութը. հազիւ խանութը բացած, իբրեւ համայնաւար, ուժգնօրէն դոցած էր խանութը ըսելով.

— Մոզ ֓արոս, քեզ ասում եմ որ էս օր չեմ աշխատի, չեմ աշխատի, չեմ աշխատի...

Ու դացած էր մօտակայ գինետունը դաւաթ մը կարմիր գինի կոնծելու: Կէս ժամ վերջ սակայն, բարակութիւնով վերաբացած էր խանութը եւ նստած աշխատելու, աղաղակելով.

— Թքեր եմ քո Մայիս մէկի վրայ. աշխատի՛ր...

Քսան վայրկեան բանելէ վերջ, քֆրելով փաթրոնին դէմ վերափակած էր խանութը եւ կրկին ուղղուած դէպի գինետուն մուտաւրով.

— Սրիկայութիւնն էլ չափ ու սահման ունէ: Էս օր իմ տօնն է, ոսկի էլ տաս, չեմ աշխատի...

Ժամ մը վերջ խանութին առջեւն էր կրկին ու քլութին տակէն կը հայհոյէր բանուորին եօթը պորտին որ չէր ուղած աշխատիլ.

— Ծոյլ աւանակ, ներս մտիր աշխատիր: Տէ՛, ախող մտիր...

Այդ պահուն կը ներկայանայ յաճախորդ մը ու կ'ըսէ .

— Փակա՞ծ էք խանութը...

Փարոս երկիցս կը պատասխանէ .

— Հարկաւ... երբեք էլ փակած չեմ... էս օր Մա-
յիս մէկն է ու չեմ աշխատի... եւ սակայն կը բանամ
խանութը...

— Ներողութիւն բան չեմ հասկնար: Սա զոյգ մը
կօշիկը կրնա՞ք նորոգել: Այս իրիկուն համար ան-
պատճառ կ'ուզեմ...

— Քեզ ասում որ չեմ աշխատի... եւ սակայն կը
չինուի... խանութը չեմ բանայ... իրիկունը կը տամ...
Փրանսացիին հարցուցած էր .

— Արդեօք խե՞նթ էք թէ ես ձեզ չեմ հասկնար...

Ընկեր փարոս ներքին պայքարներով պատասխա-
նած էր .

— Խենթ չեմ... խենթ է. եւ ոչ միայն խենթ այլ
մի ծոյլ ու սրիկայ: Ես նրան ցոյց կը տամ... Չեմ աշ-
խատի... պիտի աշխատէ... կօշիկները ձեռքս չեմ առ-
նի... կօշիկը երեկոյեան պատրաստ կը լինի...

Եւ առած էր կօշիկները, ժամը ճին վերադարձնե-
լու խոստումով:

Փարոս կէս ժամ աշխատելէ վերջ, հայհոյութիւն-
ներու նոր փոթորիկ մը հանելով՝ փակած էր խանութը
եւ ուղղուած դիմետուն, այս անգամ օֆսիժէնէ մը ա-
պրանքներով:

Ալքօլին աղդեցութեան տակ կատարած էր Փարոսի
մէջի բանուորը: Նոյն հեղուկին աղդեցութեան տակ
մոլեղնած էր իր մէջի փաթրոնը:

Ներքին կոպիամարտութեան մէջ էր: Իր այս վիճա-
կին վախճանը կը լողար անորոշութեան մէջ...

Յանկարծ դիմետունէն ներս մտաւ Ռուբէն անուն
անգործ կօշկակար մը: Փարոս ձեռքը օդին մէջ չար-

ժեց՝ ճանճ բռնողի պէս: Ձերբակալած էր հանճարեղ հնարք մը: Փարոս անաշխատ դործաւորին առաջարկեց, կէս օրականի փոխարէն, այդ օրը աշխատիլ խանութին մէջ: Գործերը դիպումը էին: Բանուորը ընդունեց առաջարկը:

Վերադարձաւ գինեւորն: Դանի մը հողի դտաւ ու անոնց հետ խաղաց ԱԼՕՔ: Խաղէն վերջ ասուլիս տեղի ունեցաւ: Ընկերը պաշտպանեց սրբէտարներու դիւտատուրան: Ժամ մը վերջ ալ, ուրիշ անձերու առջեւ, անհեթեթ դտաւ բոլշեւիկեան ուժիմը որ դէմ է կապիտալի եւ կը սպաննէ մարդուս մէջ ձեռներէցութեան ոգին:

Փարոս ամբողջ օրը մնաց գինեւորն մէջ: Ան այսպէս դոհացուց իր մէջի բանուորը դայն չաշխատցնելով, դոհացուց նաեւ իր մէջի փաթրոնը, խանութը չփակելով:

Իրիկունը խանութ մտաւ, վճարեց Ռուբէնին կէս օրականը, ըսելով.

— Ապրես բանուոր Ռուբէն, խելօք մարդ ես երեւում: Մայիս մէկին էլ իսկական բանուորը պիտի աշխատէ: Ա՛յ, փող աշխատեցիր եւ փաթրոնին էլ մի բան չահեցրիր... տէ, զնաս բարի, Ռուբէն ջան...

Բանուոր Ռուբէն հազիւ դուրս էր ելած խանութէն, երբ Փարոս պոռաց անոր ետեւէն: Ռուբէն ետին դարձաւ ու լսեց հետեւեալը.

— Գետնին եօթներորդ յատակը անցնեն քեզ նման սրիկայ բանուորները որ կը պղծեն աշխատաւորական սուրբ տօնը, Մայիս մէկի օրով աշխատելով: Հայտա՛, կորիր, էլ չերեւիս աչքիս մինչեւ յաջորդ... Մայիսի մէկը:

Փարոս փաթրոն-բանուորի իր նստուկ եւ անկախ կեանքին մէջ կրած էր արտաքին փոփոխութիւններ :

Բաւական գիրցած էր : Ան կ'ուզէր որ գիրնայ իր աջ կողմը, իսկ ձախ կողմը մնայ նիւհար : Երբեմն կ'ըսէր .

—Շանորդի, էս մէկը անկարելի ա երեւում...

Փարոս կ'ուռէր իր աչքերով, այտերով, վիզով, փորով ու գրպանով :

Սկսած էր ընկղմիլ ճարպերու ալեկոծութեան մը մէջ : Հակառակ այս վիճակին մեծ ոյժ կար իր մէջ, ընելու «եւոյթ»ներ :

Իր անդրարտաքին մասերուն վրայ կը պահէր որոշ հաւատարմութիւն դէպի համայնավարութիւնը եւ Փաշիզմը :

Նախ իր պէխին աջ մասին տուած էր թռիչք, իսկ ձախ մասին համեստ խոնարհութիւն :

Իր թղթապանակը կը թագցնէր բաճկոնակին ներքին աջ գրպանին մէջ մինչդեռ իր դրամապանակը, մանրուքներ, կը պահէր իր տաքատին ձախ գրպանին մէջ :

Իբրեւ բանուոր կը դործածէր «քասքէթ» գլխարկ, իբրեւ փաթրոն ալ «պոմպէ» գլխարկ :

Իր ձախ դաստակին վրայ կը բանէր բանուորի համեստ ժամացոյց մը, ձեռքէ գնուած Թաւրիդի մէջ, որ միշտ ետ կը մնար, իսկ իր բաճկոնին աջ գրպանիկին մէջ կը դործէր Զէնիթ վաճառանիչով ոսկի ժամացոյց մը, որ քիչ մը առաջ կ'երթար :

Իր աջակողմեան ակռաներէն մէկ քանիւն վրայ անցուցած էր ոսկի, սակայն կը յամառէր չդարմանել իր ձախ կողմի ակռաները, որոնք նոյնքան եւ աւելի

կարօտը կը քաշէին ատամնաբոյժի: Կը ծամէր միւսը աջ կողմէն, դետնախնձորը կուլ կուտար ձախէն:

Այս բոլորէն դատ, իր աջ դրպանին մէջ միշտ կարելի էր դտնել Ժիթան դլանիկներու տուիր, մինչդեռ իր ձախ դրպանին մէջ անսլակաս էր հասարակ ծխախոտը, «թապա կրի»ն:

Իր համայնավար բարեկամը, Աշոտ, չատ կը խնդար իր վրայ ու կ'ըսէր.

— Փարոս, մէկ ոտքովդ դէպի կոմունիզմ կը քալես ու միւս ոտքովդ դէպի Փաշիզմ: Հարկ է որ աջ ոտքիդ կօշիկը վէրնի ըլլայ ու ձախ ոտքի կօշիկդ ալ փայտէ սապօ: Հարկ է որ հազուստ մը ապսպրես, որուն աջ կողմը, վերէն վար, ըլլայ անդլիական սեւ կերպաս ու ձախ կողմը ամբողջովին բանուորական կապոյտ կտաւ: Քաղաքացի Փարոս, մարդիկ տարին մէկ անգամ Բարեկենդան կ'ընեն իսկ դուն տասներկու ամիս փալեալօ եղած ես: Հարկ է խոստովանիլ սակայն թէ դուն չատ տաղանդաւոր նամպագ ես: Եթէ ես քու ձիրքդ ունենայի, ուղղակի Սիրք Մէտրանօ կը մտնէի:

Փարոս կուլ կուտար այս անարդանքները: Կ'ըսէր միայն անգոր կատաղութեամբ.

— Էլ մի դայ իմ մօտ, Աշոտ: Էլ մի խօսա ինձ հետ, բնաւ էլ սէտք չէ: Ի՞նչ գործ ունես դու ինձ նման մի խեղկատակի, մի քեալակէօզի հետ:

— Բայց ես կը զնահատեմ քու միմոսական տաղանդդ ու կուգամ իբրեւ հաւատարիմ հանդիսատես, հիանալու եւ ծափահարելու:

Վրայ կը հասնէր աղգայնական Գուրգէնը, իր հետ բերելով նոր նախատինքներ.

— Տես, Փարոս, ես ու Աշոտը իրարու տարակարծիք ենք, ամէն հարցի մէջ, եւ սակայն երբ խնդիրը քու տաղանդիդ մասին է, մենք երկուքս բոլորովին համաձայն ենք որ դուն անվիճելի լարախաղաց ես: Ուղղակի

հանճարեղ ես դուն որպէս հտպիտ, ամէն չուանի վրայ
կը քալես ու կը խաղաս...

Փարոս կ'ըսէր.

— Երկու չուանի վրայ քալողը ցամաք չի: Իսկա-
կան լարախաղացները նբանք են որոնք մէկ չուանի վը-
րայ են կանգնած ձեզ նման:

Փարոս, երեկոյ մը, երբ կայարանէն դիւղ կը մեկ-
նէր, անկիւնէ մը լսեց պոռչտութներ: Ուղղութեցաւ դէպի
այն կողմ: Ի՞նչ տեսնէ աղէկ: Աշոտը երկու կիներու
մէջ: Կիները փառաւորապէս կը տփէին ընկեր Աշոտը,
պոռալով.

— Սրիկայ, խաբեբայ, անհաւատարիմ, ստախոս,
անամօթ, անպատիւ, ստոր, աղտոտ Տոն Ժուան...

Աշոտ հազիւ կրցաւ օձիքը ազատել ու փախչիլ: Տե-
սարանը խիստ շահեկան էր եւ արժանի Փարոսի կողմ-
էն ուսումնասիրութեւ: Փարոս մօտեցաւ կիներուն եւ
հասկցաւ ամբողջ եղելութիւնը: Իր դիւղը բնակող հա-
մայնաւար Աշոտը, որ ամուսնացած էր Հայուհիի մը
հետ, սիրուհի ունէր շիկահեր Ծրանսուհի մը: Եւ տա-
կաւին միւս կողմէ գաղտնի յարաբերութիւններ կը մը-
շակէր թուի Սպանուհիի մը հետ: Այս վերջինը կ'իմա-
նայ Աշոտին անհաւատարմութիւնը եւ կայարանին մէջ
կը բռնէ զայն թիւ մէկ սիրուհիին հետ: Սպանուհին կը
յարձակի շիկահերին վրայ ու կը ծեծէ: Շիկահեր Ծը-
րանսուհին ալ բարկութենէն կ'ապտակէ Աշոտը, տես-
նելով որ ան թիւ երկու սիրուհի մը ունի: Թխադեղ
Սպանուհին նկատելով որ բռն յանցաւորը Աշոտն է,
ինք ալ կը միանայ Ծրանսուհիին եւ երկուքը մէկ զորս
դու պատուիրեցեր կը տփեն հասարակաց թշնամին՝
հայ տղամարդը:

Փարոս դիւղին կայարանին մէջ կը գտնէ Աշոտը ու
կ'ըսէ.

— Տօ Աշոտ, էս մէկը իմ մօտը չկար: Դու ինձա-

նից աւելի Փարոս դուրս եկար: Երկու սիրուհի. էն էլ մինը չէկ, միւսը թուխ: Սա դիւտ է: Շէկը համայնաւարական սիրուհի, թուխն էլ Փաշխտական սիրուհի: Հիմի կարող ես երգել. «Սարէն ելաւ երկու ծուխ, մինը չէկ ա, միւսը թուխ»:

Աշոտ կը պատասխանէ.

— Ասոր մէջ ի՛նչ հակասութիւն կայ: Կինս Հայուհի, առաջին սիրուհիս Ֆրանսուհի, երկրորդ սիրուհիս ալ Սպանուհի, իսկ ես կատարեալ միջազգայնական: Գալով քեզի, դուն ալ կրնաս հետեւեալը երգել. — J'ai deux amours, communisme et fascisme:

Փարոս հեռացաւ ու շունչը առաւ Գուրգէնին սենեակը: Նոր անակնկալ: Ի՛նչ կ'ուզէք որ ըլլայ: Գուրգէն Աշոտին կնոջը հետ... եւայլն:

Գուրգէնին կինը քանի մը ամսուան համար մեկնած էր Մարսէյլ, իր մօրը մօտ: Աշոտին կինն ալ լսած էր իր ամուսնոյն անհաւատարմութիւնները: Այդ իրիկուան համար Աշոտ ըսած էր կնոջը թէ ուշ պիտի վերադառնայ: Կինը հասկցած էր որ ժամադրութիւն ունի իր մարդը: Խաբուած կինը իր վրէժը լուծելու համար նետուած էր էրկանը դադափարական հակառակորդ եւ դրացի Գուրգէնին թեւերուն մէջ: Փարոս կեցաւ դռան մէջ ու պաղեցաւ: Քիչ վերջը սկսաւ երգել.

Սարէն ելաւ երկու ծուխ.

Մինը չէկ ա, միւսը թուխ:

Եւ իրապէս, այս անգամ ալ մէկը չէկ.էր — Աշոտի կինը — միւսն ալ թուխ — Գուրգէնի կինը:

Հեռացաւ Փարոս եւ նոր միայն հասկցաւ թէ ինք վերացական դոյներու ետեւէ վաղած ժամանակ, իր երկու ընկերները դործնական զեւոնի վրայ փարած էին համայնաւարական եւ ֆաշական երկու կենդանի եւ բարախուն դոյներուն:

Իր մէջ անհուն փափաք մը ծնաւ ունենալու չիկահեր մը: Առանց սակայն անհաւատարմութեան:

Տուն վերադարձաւ, երկու շիշ աղնիւ գինիով, ու ըսաւ կնոջը.

— Մանուշ ջան, շտապիր, սաստիկ սոված եմ:

Հոկտեմբերիկ ու Ազատ-Վրէժ մշիկ մշիկ կը քնանային:

Ճաշի նստան Փարոս ու Մարիամ:

Փարոս բացաւ Պոռտոյի շիշը ըսելով.

— Ինչ լաւ գինի ա էս Պոռտոն: Սրիկայ բուրժուաները պէտք է խոստովանել որ լաւ ճաշակ ունեն. լաւ են ուտում, լաւ են խմում, լաւ էլ են սիրում: Եթէ յեղափոխականը մեռնել գիտէ, բուրժուան էլ ապրել գիտէ: Եթէ մեռնելը հերոսութիւն ա, ապրել գիտնալն էլ մի ամբողջ գիտութիւն ա:

Քանի մը դաւաթ գինի պարպելէ ետքը մօտեցաւ կնոջը եւ գրկելով զայն մէկ թեւովը, անոր այտին վրայ դրոշմեց դիւցադներդակ համբոյր մը: Մարիամ հըրճուեցաւ ու ըսաւ.

— Ա՛հ, էս մէկը իմ սիրած համբոյրն էր, Փարոս ջան, միշտ էսպէս պինդ համբուրիր քո Մանուշը...

— Սրանից առաջ լաւ չէի՞ համբուրում քեզ, հոգի ջան ...

— Փարոս ջան, էս համբոյրդ հարուածային էր... մի կատարեալ բանուորական համբոյր, կոմունիստի կարմիր կրակով համբոյր...

— Տօ՛, կնիկ, դու ինչից գիտես որ ոնց են համբուրում կոմունիստները հա՛...

— Ինչի չգիտեամ, Փարոս ջան, մեր Ծաղիկի աղջիկը Սանամը Երեւան, Ղուտուղուլուցի կօլխոզնիկ Աւոյի կնիկն եղաւ... գրած էր իր նամակի մէջ որ Աւօն անտուղիաղով եւ հարուածային համբուրում է ամբողջ երեկոյեան...

— Դո՞րթ ես ասում, Մանուշ, թէ չէ ինքդ գիտես անձնական փորձառութիւնով...

— Թէկուղ ես գիտենամ... Ի՞նչ կայ սրա մէջ... Մի՛ մոռանար որ քեզնից առաջ ես մարդ եմ ունեցել, նրանից առաջ էլ սիրեկան, երբ Բաշ Գառնի էի դըտնւում... բայց ճշմարիտն ասած, ոչ ոքին չեմ սիրել քեզ նման, Փարոս ջան... Տէ՛, էլի համբուրիր ինձ...

— Ա՛հ, Մանուշ ջան, հոգեակս, ես քո կանանչ արեւուն մեռնե՛մ...

— Ես էլ քո կարմիր համբոյրին մեռնեմ, ջան...

— Մանուշ, թռչնակ, ես քեզ շա՛տ, շատ եմ սիրում...

— Ի հարկէ պիտի սիրես, դու իմ զօջախ տղամարդն ես, դու իմ ասլանն ես...

— Գիտե՞ս ինչ եմ մտածում, իմ անուշ...

— Ո՛չ. էդ մէկը իմանալ չեմ կարող: Ինչպէս ուղում ես որ իմանամ քո մտածածը: Բոլորի մտածումը ես կարող եմ գիտենալ բայց քոնը երբեք: Քո մտածումը երկու ճղի վրայ բուսած պտուղ է:

— Լսի՛ր, հոգի ջան, լսի՛ր: Որքան որ հարկաւոր է քեզ փող տամ, գնա վարսավիրայի մօտ եւ մազերդ չէկ ներկիր...

— Էդ մէկը ո՞րտեղից բուսաւ մտքումդ...

— Ձէ մ'ասեր, հոգեակ, չէ մ'ասեր, մեռնիմ ես քո սեւ Փաշխատի աչքերին ու յօնքերին: Մազերդ չէկ ներկիր: Ահա բոլորը: Ես քեզ էն ժամանակ հարուածային կը համբուրեմ, հարուածային էլ կը սիրեմ:

— Դու խե՞ւ ես... Ամէնքը նախանձում են իմ սեւ սաթի նման մազերիս վրայ, իսկ դու ուղում ես որ չէկ ներկուեմ ու դառնամ մի կեղտոտ Հրէուհի...

— Մանուշ, ասում եմ քեզ որ չէի պիտի ներկուես,
թէ չէ կը դառնամ... հակահարուածային:

Մարիամ քանի մը շարաթ վերջ եղած էր չիկահեր:
Փարոս կ'երգէր.

— Սարէն ելաւ մի լաւ ծովս.

Վըրէն շէկ ա, տակը քովս:

ԹԵՐ ՈՒ ԴԵՄ ՑՈՒՑԱՐԱՐ

Իրիկուն մը, էտուար Քոնթի, «Ժէօն փաթրիոթ»ը,
խանութէն ներս մտաւ, նստաւ Փարոսին դիմացը ու
ըսաւ.

— Ֆարիւս, ուրբաթ իրիկուն կուի ունինք համայ-
նավարներուն դէմ: Անպատճառ պէտք է ներկայ ըլլաս:
Ժամը Տին հաւաքուած պիտի ըլլանք Փիւրկաթուար
փողոց թիւ 17: Ժամը իննին պիտի ըլլանք Փլաս տը լա
Պաթայլ, դէմ առ դէմ համայնավար աւագակներուն
հետ: Լաւ դաս մը պիտի տանք: Մօն վիէօ, սալա պար-
տէ: Պիտի տեսնես մերիններուն քաջութիւնը, առի՛ւծ
են, առի՛ւծ: Չմոռնաս, ուրբաթ երեկոյ, ժամը 8,
Փիւրկաթուար փողոց, թիւ 17:

Կարգ մը մանրամասնութիւններ ալ տալէ վերջ
Քոնթի մեկնեցաւ, ըսելով որ ժողով ունի:

Կէս ժամ վերջը քրտինքներու մէջ տմպեց քամա-
րատ ժան Մարչալը ու ըսաւ.

— Ֆարիուս, կուի ունինք, կուի՛ւ...: Ֆաշիզմի
պոռնկորդներուն կէօլը պիտի կոտրենք, ուրբաթ դի-
շեր: Պէտք է որ անպատճառ դաս ու մեզի հետ ըլլաս:
Ժամը ութին Փիւրկաթիֆ փողոց թիւ 16ը պիտի հա-
ւաքուինք եւ ժամը 9ին մարդադաշտ, Փլաս տը լա Պա-
թայլ: Պիտի տեսնես մերիններուն ջապինդ բազուկնե-
րը, հուժկու դնդերները եւ գործարաններու մէջ կռան-

ուած բռունցքները... ա' մոն պոն վիէօ Գարիօս, հա-
ւաքական բռունցք մը պիտի իջեցնենք այդ շուներուն
զլխուն: Չմոռնաս, ուրբաթ երեկոյ, ժամը 8, Փիւրկա-
թիֆ փողոց, թիւ 16: Ժամը քանի՞ն է...

— Վեց ու կէս...

— Վա՛յ թշուառական, ուշացեր եմ: Յտեսութիւն,
ընկեր Գարիօս:

Ընկեր Ժան Մարչալ հեւ ի հեւ հեռացաւ:

Փարոս ձեռքի կօշիկը գետին դարկաւ ու պոռաց.

— Հա՛, հա՛... սկսւում է, սկսւում է սրբազան
կոիւր... տաքանում է երկաթը... երկու կողմերն էլ
արթնանում են... հարկաւ երկուսից մէկը պիտի յաղ-
թանակի... կեցցէ՛ յաղթանակը... հոռա՛, պիտի
պայթէ յեղափոխութիւնը ... փոթորի՛կ, փոթորի՛կ,
ցասումի, վրէժի, մեծ փոթորի՛կ...

Ինչ վերջ սակայն սթափելով իր խանդավառութե-
նէն ամփոփուեցաւ ու ըսաւ.

— Տօ՛, ո՞նց կարելի է ժամի ծին Փիւրկաթուար
փողոցումը լինել եւ նոյն ժամը ծին էլ Փիւրկաթիֆ փո-
ղոցումը լինել: Ո՞նց կարելի է որ ապտակեմ համայն-
նավարներին եւ միաժամանակ բռունցքի հարուածներ
տամ երիտասարդ հայրենասէրներին: Էս բարդացած
դրութիւնից հարկ է մի կերպ դուրս գալ:

Փարոս խանութը գոցեց ու մտաւ գինեւոռն: Օֆ-
սիժեմէ մը խմելով լուծեց խնդրին ամբողջ բարդու-
թիւնը:

— Ուրբաթ երեկոյ ոչ Փիւրկաթուար փողոցը պի-
տի գնամ, ոչ էլ Փիւրկաթիֆ փողոցը: Պրծա՛ւ:

Դասալի՞ք մը կը կարծէք ընկեր Փարոսը: Բնա՛ւ
երբեք:

Ուրբաթ երեկոյ, ժամը ճիշդ իննին ճամբայ ելաւ
ընկեր Փարոսը, գտնուելու համար Փլասս տը լա Պա-
թայլ: Իր գլուխը ոչ քաֆէք դրաւ եւ ոչ ալ պէրէ կամ

սլոմայէ : Գլուխը բաց պահեց որպէսզի յայտնի չըլլայ
ո՛ր կողմի զինուորեալ ըլլալը : Մազերը խառնեց իրար ,
աչքերը խենթեցուց եւ կզակին պարզեւեց յաւերժական
շարժումներ .

— Սրիկաներ , ո՞նց համարձակուամ էք դիմադրել
մեզ եւ արգիլել մեր շարժումները : Մենք ձեզ ցոյց կը
տանք : Լրբութիւնն էլ չափ ու սահման ունէ : Էսօր , կէս
դէշերին ապահովուած կը լինի մեր յաղթանակը... :
Փոթորիկից դուրս կը դանք թէ եւ վիրաւոր , արնաքամ ,
թէկուղ մահամերձ , բայց անպայման յաղթական , ան-
պայման դաւինին մեր գլխին... կը կործանենք ձեզ , ի-
մացէք , կը ջախջախենք ձեր դանկերը եւ նրանցից կաղ-
մուած բլուրի վրայ կը զետեղենք մեր (այստեղ կը
փնտռէ զոյնին անունը ...) մեր ... փառապանծ դրօ-
շակը :

Այս խօսքերը արձակուած էին անորոշութեան մէջ ,
որով Փարոս չէր դաւաճանած ոչ մէկ եւ ոչ ալ միւս
կողմին :

Ժամը ինը քառորդ անցած Փարոս կը դտնուէր
Փլաս տը լա Պաթայլ : Կանգնեցաւ երկու խումբերուն
մէջտեղը :

Մէկը կրակոտ ճառ մը կը խօսէր : Ունկնդիրները
կը դռնային : Լռութիւն կը յանձնարարուէր : Սոսիւն-
ներ , ծափեր , հայհոյութիւններ : Զառախօսին քով
բարձրացաւ երկրորդ մը , որ քանի մը շանթեր արձա-
կեց , իր թուքը զրկելով մինչեւ երեք մէթր հեռու կե-
ցողներուն վրայ : Կը հրմշտկէին իրար , կը վիճէին ,
կ'եռային : Հրապարակը կատարեալ կաթսայ , մարդիկը
մէջը բանջարեղէն : Ապուր : Փարոս աղ պղպեղն էր :
Կրակը կը ճարճատէր :

Քոնթի , հեռուէն , ցոյց տուաւ իր ընկերներուն
Ֆարիսը , իսկ Ժան Մարչալ մատնանչեց Ֆարիսը :

Փարոս մէյ մը հայրենասէրներուն , մէյ մըն ալ

Համայնավարներուն մէջ կը մտնէր, պահելով խոփողէմք, սպառնական շարժում, աչքերուն մէջ ատելութիւն, մաղձ եւ դժոխային լոյսեր: Քիթին տակէն կը մուտար, կը մլաւէր, կը մռնչէր... Իր խօսքերը հիթիթական նշանադիրներէ աւելի անընթեռնլի էին:

Համայնավարներուն մէջ շրջած ատեն՝ հայրենասէրները կը հիանային իր քաջութեանը, իսկ հայրենասէրներուն մէջ մտած ժամանակ համայնավարները կը սքանչանային իր տղամարդութեանը:

Տեղ մը տաքութիւնը կռիւը պայթեցուց: Սկսած էր դիրկընդիսառն ու կատաղի դուռարը: Ամէն ոք մէկը դտած կը հարուածէր, ինչպէս նաեւ կը հարուածուէր:

Փարոսին դպչող չկար սակայն: Համայնավարները իրենց ընկերը կը համարէին Փարոսը. նոյնը կ'ընէին երիտասարդ հայրենասէրները: Փարոս բոլորովին պարապ չմնալու համար կը զատէր իրարու փաթթուած երկու հակառակորդներ, անդադար եւ բարձրաձայն կրկնելով.

— Մէրտ ալօռ, մէրտ ալօռ, մէրտ ալօռ:

Իրարու փաթթուած երկու հակառակորդներէն իւրաքանչիւրը կը կարծէր թէ ի նպաստ իրեն կը միջամտէ Փարոս: Հինդ վայրկեան շարունակուեցաւ խաղմը: Սուլիչներ: Հասան ոստիկանները: Խումբերը բաժնեցին իրարմէ: Ձերբակալեցին իրենց դէմ լեզուադարութիւն ընող քանի մը հոգի: Խումբերը պատրաստուեցան հեռանալ: Փարոս կանդնած էր հրապարակին մէջ:

Համայնավարները եկան ու քաջեցին Փարոսի ձախ թեւէն, երթալու համար. իսկ աղգայնականները եկան քաջեցին Փարոսի աջ թեւէն, նոյնպէս մեկնելու համար:

Փարոս կրկին ինկած էր խայտառակ վիճակի մէջ:

— Ո՛րվ հնարք, ո՛րվ հանճար:

Փարոս ուժղնօրէն թօթվեց երկու թեւերը եւ ձերբաղատեց ինքզինքը ըսելով.

— Ես մինչեւ վերջն էլ պիտի կանգնած մնամ կռուի դաշտում... Իբրեւ մի սիմվոլ... Իբրեւ մի արձան...

Կը մօտենային ոստիկանները: Հեռացան երկու կողմէն: Երիտասարդ հայրենասէրներու պետերէն մին ըսաւ միտքէն.

— Եթէ այս օտարականին յամառ հերոսութեամբ օժտուած քանի մը հարիւր հոգի ունենայինք՝ կը գործէինք հրաշքներ...:

Համայնավար շէֆ մըն ալ մտածեց ու ըսաւ.

— Եթէ Փարոսի պէս քանի մը հազար հոգի ունենայինք՝ կրնայինք փոխել պետական վարչաձեւը...

Փարոս արձանի նման կանգնած էր հրապարակին կեդրոնը ու կ'աղաղակէր.

— Victoire, victoire...

Համայնավար եւ հայրենասէր խումբերը հեռուէն մեծ հիացումով կը լսէին Փարոսի հնչական ձայնը որ խիզախօրէն կը կրկրնէր.

— Victoire, victoire...

Ոստիկան մը մօտեցաւ Փարոսին եւ բռնեց անոր ուսէն:

Փարոս ըսաւ.

— Տանտիրուհիիս տղան, խենթ մը, կռիւի ելած էր էստեղ: Մայրը զիս զրկեց որ բռնեմ զինքը ու տուն տանեմ. — Է՛յ, Victor, Victor...

Ոստիկանը ըսաւ միտքէն.

— Ի՛նչ թիւրիմացութիւն: Մարդը Victor կը պռայ խսկ ես կարծեցի որ victoire կ'աղաղակէ:

Ոստիկանին բաւական հեռանալէն վերջ, Փարոս վերսկսաւ փոխն ի փոխ կանչել.

— Victoire, Victoire, Victor, Victoire, Victori, Victorio, Victoria:

Ազգայնական էտուար Քոնթի եւ համայնավար ժան Մարչալ, առանց լուր ունենալու իրարու դոյութենէ, ցոյցի եւ կռիւի օրէն ի վեր աւելի ջերմօրէն կապուած էին Փարոսին: Մէկ անպատեհութենէ կը վախնար Փարոս. — Քոնթին ու Մարչալը իրար չհանդիպին իր խանութին մէջ: Այդ հանդիպումը կրնար ամէն ինչ երեւան հանել, խայտառակել զինքը ու զրկել զոյգ անդամակցութիւններէ, դուռ բանալով նոր արտաքսումներու:

Փարոս կանխելու համար խայտառակ վիճակ մը, հասկցուցած էր համայնավարին որ շարթուան սկիզբի երեք օրերը այցելէ իրեն, լայնօրէն կարենալ բարձառելու համար, իսկ ազգայնականին զգացուցած էր որ շարթուան վերջին երեք օրերը միայն տեսութեան դայ, աւելի աղատօրէն խօսելու համար:

Ըսենք որ Քոնթի դրամատան մը մէջ գրադիր էր, իսկ Մարչալ որակեալ բանուոր մը երկաթագործարանի մը մէջ:

Քոնթիի եկած օրերը Փարոս կը լեցուէր ազգայնականութեամբ: Երեկոյ մը, այգան լեցուած էր որ՝ յորդեցաւ եւ յօդուած մը գրեց համայնավարութեան դէմ ու զրկեց «Նոր Յամաք» թերթին: Իր գրութիւնը, քսանեւչորս ժամ վերջը, տպուած էր: Փարոս զարմացաւ, Փարոս հիացաւ ու խանդավառուեցաւ:

Օր մըն ալ եկած էր Մարչալ եւ ճիշդ երեք ժամ նիզակներ ճօճած եւ սլաքներ արձակած էին Փաշիզմի դէմ: Փարոս այս անգամ համայնավարութեամբ լեցուած էր: Իրիկունը պարպեց այդ բոլորը երկրորդ յօդուածի մը մէջ ու զրկեց «Նոր Յամաք»ի: Քսանեւչորս ժամ ու իր երկրորդ գրութիւնն ալ տպուած էր:

Փարոս սքանչացաւ «Նոր Յամաք»ի արագութեան :
Ապշեցաւ սակայն ուրիշ կէտի մը համար ու ըսաւ .

— Տօ՛, էս ինչ տեսակ բան ա : Կոմունիզմի դէմ
գրեցի, «Նոր Յամաք» տպեց : Թաշիգմի դէմ գրեցի,
«Նոր Յամաք» էլի տպեց : Էս թերթը իր անունի տակ
կարող է գրել . — օռկան Փարոսութեան եւ սրընթաց
տպագրութեան :

Փարոս ազգայնական չունչով գրած յօդուածին
տակ ստորագրած էր Սեւահեր . իսկ համայնավարական
հոգիով գրած յօդուածին տակ ալ ստորագրած էր Շի-
կահեր : Երրորդ կտոր մը թխեց Սեւահեր ստորա-
գրութեամբ եւ յարձակեցաւ Շիկահերին վրայ : Զոր-
ւորդ մըն ալ գրելով, իբրեւ Շիկահեր, դատափետեց
Սեւահերը :

Այս բոլորը միշտ կը տպուէին արագօրէն :

Փարոս օր մը ըսաւ բարեկամի մը .

— Ի՞նչ է քո կարծիքը «Նոր Յամաք»ի մասին :

— Կարծիք չունեմ :

— Ի՞նչի կարծիք չունես : Ես գտնում եմ որ նա
լաւ թերթ է, բազմակողմանի դադափարներով : Արագօ-
րէն եւ առանց վերապահութեան տպում է ամէն յօդ-
ուած :

— Ի հարկէ պիտի արագօրէն տպի : Թերթը քաղ-
ցած է : Սոված դայլին ինչ որ էլ տաս կը խլի ու ա-
րագօրէն կը լափի...

Փարոս տխրօրէն ըսաւ միտքէն .

— Հիմի հասկանում եմ թէ բանը ինչո՞ւմն է : Ու-
րեմն ես մի քաղցած դայլ եմ կերակրում :

Հետեւեալ օր Գուրգէնը Փարոսին եկած էր ու ա-
նոր ձեռքը տեսած թերթը .

— Այդ ի՞նչ է : «Նոր Յամաք» կը կարդաս : Գէշ
է : «Մէյտան»ի թերթ է : Անգամ մը Հօկի գիծին վրայ
է, մէյ մըն ալ տեսար թունդ ազգայնական է, երկու

օր վերջ կարմիր գլծէն ալ անդին կ'անցնի, հինդ օր
վերջն ալ ռամկավար կը դառնայ: Թերթ չէ, դնդակ է:
Հիմադ ալ Սեւահեր ու Շիկահեր անուն երկու արջ սկը-
սած է խաղցնել:

Հարուածը ծանր էր:

Փարոս ա'լ յօդուած չդրեց «Նոր Յամաք»ին:

Շաբաթ մը վերջը Թերթին մէջ կարդաց հետեւեալ
հրաւերը.

« Երկուշաբթի օր, ժամը 6—7, խմբադրատունս կը
հրաւիրուի Թերթիս աշխատակից Պ. Սեւահերը: Իսկ
երեքշաբթի ալ, նոյն ժամուն, կը հրաւիրուի Պ. Շի-
կահերը, կարեւոր խորհրդակցութեան մը համար »:

Փարոս յուզումէն դողալ սկսաւ: Որոշեց սակայն
ոչ մէկ եւ ոչ ալ միւս հրաւերին պատասխանել, որոշ-
ուած օրերուն: Զորեքշաբթի երեկոյ միայն Փարոս
տնկուեցաւ «Նոր Յամաք»ի տպարանը:

— Հրաւիրել էիք ինձ. ես էլ եկայ...

— Բարեւ. հրամմեցէք: Ներեցէք սակայն, ո՞վ
էք դուք: Շիկահե՞րը թէ Սեւահերը...

— Այո՛, ես եմ...

— Այսինքն ո՞ր մէկը...

— Ճիշդն ասած թէ մինը եւ թէ միւսն եմ...

— Ձեմ հասկնար: Շիկահե՞րը...

— Ես եմ...

— Սեւահերը չէք ուրեմն...

— Էն էլ ես եմ...

— Անկարելի է... Ի՞նչպէս կ'ըլլայ...

— Տեսնում էք որ շատ էլ կը լինի: Եւ էն բանը որ
կը լինի նա անկարելի չի:

— Ուրեմն դո՞ւք էիք երկու տեսակէտները պաշտ-
պանողները:

— Ես ինքս ու միայն ինքս...

— Որո՞ւ հետ խօսելու պատիւը ունիմ:

— Ընկեր Փարոսի հետ...

— Այո, հիմա կը հասկնամ... նախկին անդամ Դաշնակցութեան եւ Հօկի...

— Եւ ներկայիս անդամ Ֆրանսիական երկու հսկայական կազմակերպութիւնների. համայնավարների եւ երիտասարդ հայրենասէրների...

— Ընկեր Փարոս, մենք շատ լաւ կընանք միասին դործել... Ես ալ համակարծիք եմ ձեզի...

— Այսինքն Շիկահերի⁶ն թէ Սեւահերին...

— Երկուքին ալ: Իւրաքանչիւր անգամ ձեր փաստերը աշխարհ կուռ են ու ջախջախիչ որ մարդ ձեզ կարդալով կընայ թէ՛ աղգայնական ըլլալ, թէ՛ համայնավար:

— Դա իմ մասնագիտութիւնն է: Դուք ինձ էն ասացէք, ձեր թերթը շատ յօդուածներ ունէ՞...

— Ատ ինչ խօսք է: Յօդուածագիրներ եւ յօդուածներ չէ որ կը պակսին ինծի: Ինչպէս զիտէք ամէն Հայոս մէջ գրող մը կը քնանայ: Բաւական է միայն արթնցնել քնացողը: Իմ թերթս լոյս տեսնելէն ի վեր անկողնի մէջ մէկ Հայ չէ մնացած: Բոլորն ալ անցած են դրասեղաններու առջեւ ու կը գրեն: Այս վիճակին օգուտները բազմակողմանի են: Նախ Հայերը յօդուած գրելով չեն մոռնար իրենց լեզուն: Երկրորդ՝ իրենց գրած յօդուածները տասը քսան անգամ կը կարդան: Երրորդ՝ իրենց գրութիւնը պարունակող թերթին թիւէն առնուազն տասը օրինակ կը գնեն ու կը ղրկեն իրենց ազգականներուն, ծանօթներուն, որպէսզի անոնք ալ կարդան: Չորրորդ՝ այդ կարդացողներն ալ իրենց կարգին, բարի նախանձէ մղուած, կը գրեն յօդուածներ ու տպուելէն վերջ տասը-քսան օրինակ գնելով կը ղրկեն իրենց ծանօթներուն: Այս աշխատէս է: Եւ սակայն ես պէտք ունիմ ձեզ նման հետաքրքիր աշխատակիցի մը...

— Ուրեմն ձեր թերթը սոված դաշլ չէ...

— Այդ ի՞նչ կը նշանակէ: Իմ թերթս ամէնէն կուշտ թերթն է եւ ատոր իբրեւ ապացոյց, ասկից վերջը, ձեր իւրաքանչիւր յօդուածին համար կը վճարեմ եօթնուկէս ֆրանք, պայմանաւ որ Շիկահերն ու Սեւահերը միշտ չէին իրարու հետ: Ահա ձեզի, կանխիկ, 15 ֆրանք, երկու յօդուածի փոխարժէք...

— Հիմի եմ միայն հասկանում որ դուք խկական խմբադիրն էք: Դուք կարողացաք դնահատել...

Փարոս յուզումէն չկրցաւ շարունակել եւ 15 ֆրանքը դրպանեց: Եթէ նոյն օրը, իբրեւ ևօշկակար, 500 ֆրանք շահէր, այդքան պիտի չուրախանար: Կը վճարուէր իրեն իբրեւ աշխատակից-գրող: Սա ամէնէն անհասանելի երջանկութիւններէն մին էր: Փարոս մտադրեց երբեք չծախսել այդ 15 ֆրանքը:

Խմբադիրը ըսաւ.

— Գիտէ՞ք ինչ, ընկեր Փարոս, պէտք է շարժել մեր լճացած կեանքը: Պէտք է դադարաւորական վէճերով դարկ տալ մեր մտաւոր կեանքին: Պէտք է ընթերցողը պահել վառ հետաքրքրութեան մէջ: Յոյց տալ միշտ առարկայի մը թէ աջ եւ թէ ձախ կողմը... Թերթը բոլորինը ընել...

— Էդ գործում ինձ հետ մրցել դժուար է: Ես իմ բանը գիտեմ: Որքան լաւ էք հասկանում դուք մեր իրականութիւնը: Միւս կողմից դուք ինձ հնարաւորութիւն էք տալիս աջ ու ձախ յառաջանալու: Եկէք, համբուրեմ ձեզ...

Խմբադիրը փակեց տեսակցութիւնը ըսելով.

— Դուք ճիշդ իմ ուզած մարդն էք: Շարաթական մէկ յօդուած կը գրէք իբրեւ Շիկահեր, մէկ յօդուած ալ իբրեւ Սեւահեր: Իւրաքանչիւր կտոր սանկ երեք սիւնակ մը բռնէ: Անխնայ, կատաղի կերպով յարձակեցէք դուք ձեր վրայ: Ուղղակի խածէք, բղբոցէք,

յօշոտեցէք Սեւահերը, միւս կողմէ կամիթներ, բը-
ռունցքներ, արացիներ տուէք Շիկահերին: Վէճը պէտք
է ըլլայ տաք, բռուն, մոլեղին: Ամէն շաբաթ 15 Փր-ը
կը ստանաք կանոնաւորապէս...

— Եթէ նեղուած էք, կարիք էլ չկայ որ վճարէք
ինձ: Ես փող աշխատում եմ: Նոյն իսկ եթէ պատահէ
որ փողի պէտք չի լինի, ես պատրաստ եմ...

— Ընկեր Փարոս, դուք իրապէս շատ ազնիւ էք:
Դուք խկական ընկերվարական մը ու իսկական ազգայ-
նական ազգային մըն էք...

Ու Փարոս սկսաւ գրել, գրել ու գրել: Անդադար
ինքզինքը կը ծեծէր, ինքզինքը կ'ուտէր, ինքզինքը կը
նախատէր:

Փարոս աշխարհի առաջին մարդն եղաւ որ ըսաւ
ինքզինքին.

— Անխելք, անմիտ, ապուշ, տխմար, յիմար, բթա-
միտ եւայլն:

Ամիս մը վերջը սակայն Անձուկէսեան անուն յօդ-
ուածագիր մը գէշ տեսակէն յարձակում մը դործեց թէ
Շիկահերին, եւ թէ Սեւահերին վրայ, երկուքին դրու-
թիւններն ալ դառնելով դռնակ, տափակ, թխածոյ,
բրածոյ: Խմբագիրը այս յօդուածն ալ տպած էր, վէճը
աւելի սաստկացնելու եւ մեր մտաւոր կեանքը աւելի
բորբոքելու մտքով անշուշտ:

Փարոս գէշ կերպով սմբած էր: Եւ սակայն նստաւ
ու գրեց երկու պարսաւագիր, մէկը ստորագրելով Շի-
կահեր, իսկ միւսը Սեւահեր: Իր այս կտորներուն մէջ
խորապէս վիրաւորած էր Անձուկէսը: Այս վերջինը նա-
խատուած զգալով ինքզինքը դատ կը բանայ թերթին
արտօնատիրոջ դէմ: Կը տեսնուի վերջապէս դատը: Դա-
տարանը կ'որոշէ որ թերթը Շիկահերին յօդուածին հա-
մար 2,500 Փրանք, իսկ Սեւահերին յօդուածին համար
ալ նոյնպէս 2,500 Փրանք վճարէ Անձուկէսին: Ընդա-

մէնը 5,000 Փրանք: Արտօնատէրը կ'առարկէ որ Շիկահեր ու Սեւահեր միեւնոյն անձերն են: Պ. Անձուկէսեան միայն մէկ մարդու կողմէ նախատուած ըլլալով, վըճարուի իրեն միայն 2,500 Փրանք:

Անձուկէսին փաստաբանը կը բողոքէ ու կ'ըսէ թէ սուտ է տրուած տեղեկութիւնը, իբրեւ փաստ բացատրելով որ Շիկահերը համայնալարական հակումներ ունեցող գրող մըն է, մինչդեռ Սեւահերը Փաշխտ է:

Արտօնատէրը կրկին կը պնդէ որ նոյն անձն է երկուքն ալ:

Դատաւորը չկրնալով համբերել կ'ըսէ.

— Խմբագրութիւնը նախապէս գիտէ՞ որ Սեւահերը եւ Շիկահերը միեւնոյն անձն է...

— Անշուշտ...

— Ձեր թերթը լո՞ւրջ է թէ սատիրիկական...

— Լուրջ թերթ է...

— Ի՞նչ ուղղութիւնով կ'երթայ...

— Ամէն ուղղութիւնով ալ կ'երթայ. Նիւ-Եորք, Մարսէյլ, Պրիւքսէլ, Պերլին, Արեւելք, Արեւմուտք, Հիւսիս, Հարաւ...

— Ուրեմն տուգանքի ուղղութիւնով ալ թող երթայ ...

ԸՆԿԵՐ ՓԱՐՈՍ ՄԱՀԱՊԱՐՏ

Ու պատահեցաւ անխուսափելին:

Օր մը, ժամը 11ին, Փարոս իր խանութը յանձնելով բարեկամի մը հսկողութեան զացած էր կաշի գնելու: Կէս օրին կուգայ Քոնթի, որուն կ'ըսեն թէ ուր որ է պիտի գայ Փարոսը: Քոնթի աթոռ մը կ'առնէ ու կը նստի սպասելու: Քիչ վերջ ներս կը մտնէ Մարշալ ու կ'ըսէ.

— Այստեղ չէ՞ քամաբառ Ֆարիուսը:

Անոր ալ կ'ըսեն թէ շուտով պիտի վերադառնայ: Մարչալ ալ աթոռ մը կ'առնէ ու կը սկսի «Իմանիթէ» կարդալ:

Քոնթի կ'ըսէ Մարչալի.

— Ներեցէք, պարոն, ձեզի հարցում մը ունիմ...

— Խնդրեմ...

— Դուք համայնավար էք, այնպէս չէ՞... Ձեզ տեսայ փլաս տը լա Պաթայլի իրիկունը: Կարծեմ իրարու ալ մէյմէկ հատ զարկինք...

— Կրնայ ըլլալ: Ձեմ յիշեր ես. այնքան տղեկներ ծեծեցի որ ձերիններէն...

— Խնդիրը հոգ չէ: Կ'ուզէի հասկնալ թէ Ֆարիուսը ձեր ընկերն է...

— Այո, մեր ընկերն է Ֆարիուսը...

— Եւ լրտես մըն է, այնպէս չէ՞...

— Ի՞նչպէս թէ լրտես մը...

— Մտիկ ըրէք: Ֆարիուսը միեւնոյն ատեն անդամ է մեզի: Կամ այն է որ լրտես մըն է ան որ կը գործէ ձեր հաշուոյն եւ կամ... դասը պէտք է տալ...

— Կարելի բան չէ... Ֆարիուսը ձեզի անդամ...

— Այո', այո': Հիմա որ գայ կրնաք հաստատել...

— Ի՞նչ աղտոտ խոզ... Ի՞նչ սալիկ...

Ու կը մտնէ փարոս... հոգեվարք:

Քոնթի ու Մարչալ վրան կը յարձակին: Փարոս դինաթափ կ'ըլլայ: Ֆրանսացիները աւելի կը կատղին: Փարոս կը կանչէ իր ներսէն:

— Ո՛րվ հանճար, ո՛րվ հնարք, մի անդամ էլ հասիր...

Ու փարոս կ'ըսէ.

— Պիսքո երթանք, մէկ երկու հատ ափերիփիփ խմենք ու հասկցուինք...

Կը թուլնան Ծրանսացիները: Կ'երթան ճնկելու:
Փարոս կը ջանայ ալքօլով խելդել խնդիրը:

Եւ սակայն մարեւրք խնդիր չէր: Քոնթի ու Մար-
շալ կը հեռանան սպառնական:

Փարոս դատարանի առջեւ էր:

Նախագահ, տասը երդուեալներ, դատախազ,
պաշտպան փաստաբան, դրագիրներ, ոստիկաններ,
դռնապան: Նիստը դռնփակ էր:

— Ամբաստանեալ, անուշե...

— Փարոս, ծառայ դատաւորի...

— Ո՞ւր ծնած ես...

— Պաթմ...

— Ո՞ւր է այդ Պաթմը...

— Կովկասի մէջ է:

— Կովկասը ո՞ւր է...

— Աշխարհի մէջ է:

— Ապո՛ւշ, երկնքի մէջ ըլլալու չէր: Ո՞ր երկրին
մօտ է Կովկասը...

— Սեւ ծով:

— Չըսե՞ս որ կղզի մըն է...

— Ի՞նչ, կղզի՞... Կովկասը Եւրոպայից էլ մեծ է:

— Քանի՞ անգամ մեծ է...

— Մի քառասուն անգամ կը լինի... չեմ չափած
խակապէս...

— Այդչափ մեծ երկրի մը մէջ ի՞նչպէս չսեղմեցար
ու Փարիզ եկար: Դուն ինծի ան ըսէ. ո՞ր երկիրը կայ
Կովկասի արեւելքը...

— Արեւելքը ինքը Կովկասն է արդէն...

— Արեւմո՞ւտքը...

— Արեւմուտքը անպայման Պոլիսն է: ՀոսՀոսներ՝
կեդրոնը:

— Հարա՞ւր... .

— Դա վստահ եմ. թաւրիղն է: Հարաւ էինք փախ-
չում:

— Հիւսի՞սը...

— Դա պարզ է. Սիպիրն է...

— Սիպիրը ի՞նչ է...

Երգուեալներէն մէկը կ'ըսէ.

— Սիպերի...

Նախագահը կը շարունակէ.

— Ա՛, Սիպերի... չըսե՞ս որ Զինաստան ծնած ես:

— Էնպէս թող լինի, ոչինչ...

— Ազգով ի՞նչ ես...

— Յամենայն դէպս Զինացի չեմ, հակառակ որ
«Զինը հիմի հինը չի»:

— Խորհրդածութիւններ պէտք չեն: Ի՞նչ ես ազ-
գութիւնով...

— Կովկասցի եմ...

— Ինչո՞ւ Հայ դրուած է ինքնութեան թուղթիդ
մէջը...

— Ես Մայքըլ Արլէնին պէս դիպուածով Հայ ծը-
նած եմ, սակայն համոզումով կողմնադուրս եմ...

— Ամուսնացած ես...

— Մարդու գնալիք աղջի՞կ ունէք: Ես սակայն ա-
մուսնացած եմ, թէեւ սիրեկան չունեմ...

— Ինչո՞ւ անդամ եղար թէ երիտասարդ հայրենա-
սէրներու եւ թէ համայնավարներու:

—

— Զըսե՞ս, ինչո՞ւ կը լռես...

—

— Կը հրամայեմ որ խօսիս, թշուառական...

— Եթէ բերանս բանամ, պոռալ պիտի սկսիմ, Դ-
րով արթնացնեմ երգուեալներին որոնք անուշ անուշ
նիրհում են:

Նախագահը կ'արթնցնէ երդուեալներէն մէկը ու կ'ըսէ .

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը...

— Թող զլխատեն...

— Բայց հարցը լուծեան մասին է :

— Թող պապանծեցնեն :

— Խօսէ , ամբաստանեալ :

Փարոս ճիգ մը կ'ընէ ու կ'ըսէ .

— Ես անմեղ եմ : Ուրիշ ըսելիք չունիմ :

— Կրնա՞ս ուրանալ որ երկու հակառակորդ կուսակցութեան անդամ եղած ես : Այստեղ երդուեալ պապոններէն հինգ հոգի համայնաւար են , հինգ հոգի ալ երիտասարդ հայրենասէր :

— Ես ազգայնական էի : Իմ ազգայնականութիւնից զիս մոլորեցնողը կոմունիզմն է : Ուրեմն կոմունիզմն է որ պիտի դատապարտել : Ես կոմունիստ էի : Իմ կոմունիստութիւնից զիս մոլորեցնողը Փաշիզմն է : Ուրեմն Փաշիզմն է որ պիտի դատապարտել :

Խօսք կ'սունէ դատախազը .

— Տէր նախագահ , յարգելի երդուեալներ , այս մարդը որ նստած է դատապարտեալի աթոռին վրայ յայտարարած է թէ Հայ է , հոս ըսաւ թէ Կովկասցի է , միեւնոյն ատեն իրանեան փաւփօր ունի , Թուրքիա ծնած Թուրք մըն է , կասկածներ ալ կան որ Հրեայ է ... Կը տեսնուի որ անկարգութեան , անկանոնութեան մարմնացում մըն է այս անհատը ... Իր ազգութիւնը պուեապէս : Գալուի իր կուսակցականութեան , եղած է ազգայնական , էս-Դէկ ուսսական , հայ Դաշնակցական , Շաֆազը Իրանի անդամ , հետզհետէ համայնաւար , Հօկ , միջազգայնական եւ «Ժէօն Փաթրիօթ » : Կատարեալ սալատ ուիւս : Ո՞վ կրնայ ըսել թէ լրտեսութիւններ չէ ըրած , ծախուած մը չէ , խառնակիչ մը չէ , հարիւրաւոր մարդոց կորուստին պատճառ չէ եղած ... Մարդ

մը որ երբեք մտիկ չէ ըրած իր խղճի ձայնին։ Մէկ խօսքով հրէշ մըն է եւ որպէս այդպիսին ես կը պահանջեմ իր մահը։ Կիյեօթին։

— Ոսքը պաշտպան փաստաբանինն է։

Ոտքի կ'ելլէ պաշտպանը, Լիւսիէն ճափճափի.

— Տեարք եւ պարոն նախագահ, անմիջապէս կըրնամ հաստատել որ պաշտպանեալս զոյդ ուղեղ ունեցող հանճար մըն է. եւ իբրեւ արտակարգ հանճար ներելի է իր արարքը։ Կրնամ հաստատել նաեւ որ հանճարին սահմանը անցած խենթ մըն է, եւ իբրեւ խենթ անպատասխանատու, որով ներելի է։ Միջանկեալ ըսեմ որ պաշտպանեալս խղճին ձայնը մտիկ ընելու պարտաւորութեան մէջ չէր. թող որ Փարիզի աղմուկը կ'արգիլէ որ մարդ կարենայ մտիկ ընել իր խղճին ձայնը։ Այո, Տեարք, կրնամ հաստատել մանաւանդ որ պաշտպանեալս հաստատուն մէկը չէ. եւ հաստատուն մէկը չըլլալով՝ մեղքը իրը չէ եթէ կը դլտորի եւ կ'իյնայ աջ ու ձախ... Եթէ նոյն իսկ յանցանք մը գործած է, այդ եղած է իր կամքէն անկախ...

Դատախազը. — Պատիժն ալ պիտի տրուի իր կամքէն անկախ...

Նիստը կը փակուի։ Նախագահ եւ երդուեալներ կը քաշուին։ Վերջապէս դուրս գալով կը յայտարարուի.

— Ամբաստանեալը կը դատապարտուի մահուան։ Մահապատժի ձեւին դալով՝ թէեւ համայնավարները իր զնդակահարումը պահանջեցին, սակայն ըստ երկրիս սովորութեան ան պիտի դիտատուի կիյեօթինով... Հիմա, մահապարտ, յայտնէ վերջին փափաքը...

Ընկեր Փարոս կ'ըսէ.

— Վերջին փափաքս է ուսումնասիրել եւ հասկնալ թէ Հրատի մէջ բնակիչներ կա՞ն, եւ եթէ կան՝ քաղաքակրթական ի՞նչ մակարդակի վրայ կանգնած են...

Ամենավերջին փափաք մըն ալ ունիմ. — Տեսնել աշխարհի կործանումը...

Փաստաբանը. — Ձքսի՞ ձեզի թէ պաշտպանեալս հանճար մը եւ յիմար մըն է...

Նախագահը. — Դատապարտեալ, աւելցնելիք բան մը ունի՞ս...

Փարոս. — Մահուան վրայ ի՞նչ կարելի է աւելցնել. ծաղկեպսակ մը:

Փարոսը կը տանին բանտի խուցը: Որոշեալ առաւօտուն Փարոսը կը փոխադրեն Պուլվառ Արաիօ: Կազմ ու պատրաստ է կիյեօթինը: Փարոսի վերջին վայրահեաններն են. իր լեզին պատռելու մօտ է: Հերոսական ձեւեր առնել կը փորձէ: Կը խեղճանայ, սակայն, մահուան անողորմ իրականութեան առջեւ. իր փշրուած ոյժին փոշիները հաւաքելով կ'ըսէ, հաղիւ լսելի.

— Եւ ինձմով մեռնում եմ երկու մարդեր. մի կոմունիստ եւ մի Փաշիստ:

— Ծիշդ ատոր համար երկու կտոր պիտի ընենք մարմինդ:

Կը զետեղուի գլուխը...

Ո՛վ տեսարան, եօթնիցս զարհուրական, կ'իջնէ դանակը...

Աղեխարչ ձայն մը.

— Վա՛... ա՛... ա՛վ... ա՛...

Գլուխը կ'իյնայ:

Մանուշ ջղադրգռուած կը ցատկէ անկողինէն ու կը պոռայ Փարոսի.

— Մարդ, էլի խենթեցա՞ր դու: Էլ հէջ չես ամաչում: Դուրս հանիր գլուխդ ոտքերիս միջից: Մեղա՛յ, Տէր Աստուած, ոչ մի մարդուց չէի տեսել էս բանը: Դու իսկապէս որ ար, նամուս չունես, չո՛ւն: Աչքդ քուանայ, փոքրիկներին էլ արթնացրիր...

Հոկտեմբերիկը տեղը ըրած էր, իսկ Ազատ-Վրէժ
ըրած էր դրախտը...

Փարոսս դուռնը կը վերցնէ ու կ'ըսէ.

— Մանուշ Զան, հիմի թող էդ բոլորը: Դու ինձ էս
ասա. ես ո՞ղջ եմ, ո՞ղջ եմ... հաստատիր միայն էս
մէկը ...

— Շան պէս ողջ ես... ի՞նչ ունես որ...

— Ուրեմն թէ որ էդպէս է. — յաղթանակ...: Ես
մի ժամուայ համար միացրի երիտասարդ հայրենասէր-
ներին եւ համայնավարներին...

— Ե՞րբ ...

— Էս դիշեր ...

— Ո՞րտեղ ...

— ... Երազումս...:

ՓԱՐՈՍ ԻՐԻՅԻ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱՄՈՒՍԻՆ

Ընկեր Փարոսի խանութին գործերը, հակառակ
տնտեսական տագնապին, բաւական յաջող կ'երթային:
Եւ սակայն գործը որքան կ'աւելնար նոյնքան եւ շատ
աւելի կը շատնային տանը ծախսերը:

Փարոս կը բնակէր միակ սենեակի մը մէջ: Մա-
նուշի խորհուրդով, կամ աւելի ճիշտ կ'ըլլայ ըսել ստի-
պումով՝ հարկադրուեցաւ վարձել տնակ մը, նոյն դիւ-
ղին մէջ, չըջապատուած պարտէզով: Տունը ունէր խո-
հանոց - ճաշասենեակ մը, ինչպէս նաեւ երկու սենեակ:
Փարոս կուսակցականօրէն կահաւորեց այդ սենեակնե-
րը: Մէկը Դաշնակցութեան մատուռ ըրա: , միւսը կու-
ստուն կոմունիզմի:

Մատուռին սարքաւորումը. — Պատերը կարմիր,
կտպոյտ, նարնջագոյն: Գրիստափորի, Ռոստոմի եւ
Զաւարեանի կենդանադիրները: « Գոյամարտ » օրա-

ցոյց: Դաշնակցութեան Զինանշանին նկարը: Միացեալ եւ անկախ Հայաստանի քարտէսը: Պատկերները Անդրանիկի, Սեբաստացի Մուրատի, Գէորգ Զաւուչի, Աղբիւր Սերոբի, Հրայրի, Եփրեմի, Արաբոյի, Կայծալի, Գայլ Վահանի եւ Զուլումաղի:

Կռատան սարքաւորումը. — Պատերը կարմիր թուղթ: Մարքսի, Էնկէլսի, Լէնինի եւ Սթալինի կենդանադիրները: Հօկի օրացոյց: Խորհրդային Հայաստանի քարտէսը: Պատկերները Միասնիկեանի, Միկոյեանի, Գարախանի, Երզնկեանի, Տէր Գաբրիէլեանի եւ Խանճեանի:

Երբ համայնաւար հիւր մը ունենար կը կշռէր մատուռը եւ կը բանար կռատունը: Հիւրը կը մտածէր.

— Վերջ ի վերջոյ պէտք է խոստովանիլ որ Փարոսը իսկական համայնաւար է: Կատարեալ կոմունիստական բազին է շինէր իր սենեակը: Ափսո՛ս, որ Թիւրքիմացութեան զոհ գնաց...

Իսկ եթէ հիւրը ղաշնակցական ըլլար Փարոս կը կնքէր մեհեանը ու կը բանար մատուռը: Հիւրը կը մտածէր.

— Վերջ ի վերջոյ ամէն կասկածէ վեր է որ Փարոսը թունդ ազգայնական է: Դաշնակցութեան խորանի է վերածեր իր սենեակը: Հազար ափսոս որ վրիպում մը ունեցաւ ու մեր կուսակցութիւնը զրկուեցաւ հաւատաւոր անդամէ մը որ տարիներով կեդրոնական կուսակցութեան անդամէ մը զտնուած է: Հազար ափսոս Մոկաց Միրզէն...

Փարոս իր բոլոր ունեցածին կէսը կը վերածէր ազգայնականի, միւսն կէսն ալ համայնաւարի, բաց ի... իր կնոջմէն:

Կինն ալ ուրիշ ձեւերու եւ տարբեր դոյներու գնաց:

Մեր անոյշ Մանուշը մազերը շէկ ներկելէն յետոյ ամբողջովին հրաշափոխուեցաւ: Անիկա բաւական իւ-

լացուց եւ վայլեցուց փարիզեան արդուզարդը, յամբօ-
րէն բայց յամառօրէն արդիանալով: Սկսաւ մազերէն
եւ հասաւ մինչեւ ոտքին եղունդները: Նախ եւ առաջ
ածիլեց յօնքերը եւ անոնց տեղ քաշեց բարակ եւ նրբա-
ւարտ սեւ գիծեր: Փակցուց կեղծ թարթիչներ: Կաթե-
ցուց աչքերուն մէջ փայլեցնող կայլակներ: Կոպերուն
կապոյտ եւ այտերուն ու շրթունքներուն կարմիր: Սուղ
քրէմներով օծեց իր դէմքը: Հադուեցաւ վերջին նորա-
ձեւութիւնով: Դիմեց մանրամասնութիւններու. իրի-
կունները շրթունքին բօմատ քափքէ, լինտերուն պի-
ֆարպօնատ եւ քէմքիւր տ'իստ եւ ակոսներուն քոլի-
նոս: Եղունքներուն մանիւքիւր: Հոսպիկան վաճառատան
բոլոր արտադրութիւնները տեղ բռնեցին իր զարդասե-
ղանին վրայ: Անուշահոտութիւններ: Նոր հեթանոսուհի
մը եղաւ ան: Այսքան իր հիւսիսին համար: Իր կեդրո-
նական մասերուն բարեձեւութեան համար դրեթէ դադ-
րեցաւ ուտելէ, մանաւանդ հաց, խմորեղէններ: Զբա-
ղեցաւ նաեւ իր հարաւային մասերով: Մարձում եւ օ-
ծում զիստերու եւ սրունքներու: Բէտիքիւր: Մետաքս
դուլպաներ: Օձի, մողէսի եւ կոկորդիլոսի մորթէ զար-
դակօշիկներ, որոնց վրայ կը փայլէր Փարոսի կօշկա-
կարի հանճարը:

Մանուշ, հասնելու համար իր արդուզարդին, ան-
դադար դրամ կը պահանջէր: Եթէ երկու հարիւր Փրան-
քի պէտք ունենար, կ'ըսէր.

— Փարոս, ջանա, ինձ անպայման չորս հարիւր
Փրանք է հարկաւոր...

Փարոս ալ մտքէն կ'ըսէր.

— Կնոջ ուղածի միշտ կէսը հարկ է տալ:

Ու կը յայտարարէր.

— Մանուշ ջան, մի երկու հարիւր Փրանկանոց ու-
նեմ, եօլա գնայ...

Մանուշ երկու հարիւրը կը ստանար իսկ Փարոս կը կարծէր որ երկու հարիւր Փրանք է շահած :

Ընկեր Փարոս արտաքնապէս մնացած էր այն , ինչ որ էր : Դեռ օձիքը չէր հաշտուած իր վիզին հետ եւ կամ իր վիզն էր որ չէր հանդուժած օձիքին : Հասա փողկա՛յը... Մէյ մը աջ կ'երթար , մէյ մըն ալ ձախ . երբեք սակայն կեդրոնը չէր կենար : Կատարեալ Փարոս մըն ալ փողկապն էր : Կը նախընտրէր Փարոս այն փողկապները որոնք սեւով կարմիր էին : Իր բաճկոնակը եւ տախտը անարդուկ : Կօշիկներն ալ անմաքուր : Մաղերը փոթորիկի բռնուած :

Մանուշ սկսած էր վերէն նայիլ Փարոսի վրայ : Կը հրաժարէր իր պարտականութիւններէն , ամէն բեռ բարդելով Փարոսի վրայ : Փարոս կիրակի օրերը կերակուր կ'եփէր , տունը կ'աւլէր , կը մաքրէր : Հասարակ օրերը կը լուար սպասները :

Կ'աւելնար Մանուշի իշխանութիւնը : Կը յորդէր Փարոսի գերութիւնը : Այս վերջինը սակայն սիրով կը տանէր ամէն ինչ եւ կ'ուրախանար Մանուշի վրայ նայելով : Կ'ըսէր .

— Մանուշը մի կատարեալ պարիզիէն պուպրիկ ա : Մի քնքուշ տիկնիկ :

Երբեմն սակայն կը տրտռար Մանուշի անվերջ պահանջները պուրժուական գտնելով :

Կինն ալ կը պատասխանէր .

— Դու ցանկացաւ որ չէկ ներկուեմ : Շէկ ներկուողը պիտի իրա ամէն կողմն էլ ներկի որ դառնայ մի իսկական նկար...

— Ձանիկ , ախր ես քեզ չասացի որ բոլոր գոյների մէջ թաթախուես , բոլոր գոյներով հագնուես...

— Էս էսպէս ա : Փարիզի կարգն ա : «Սարէն ելաւ չորս հինգ ծուխ , կարմիր , կապոյտ , չէկ ու թուխ » :

— Հիմի ծուխը իմ գլխիցս է բարձրանում...

— 25° որ դու ներսով բազմագոյն ես. քո կինն էլ իրա արտաքինով բազմագոյն ա:

Փարոսի աչքին իր կինը եղած էր նոր էակ մը, բոլորովին զգլխիչ, ամբողջովին հմայիչ, յոտիցզլուխ ցանկալի: Փարոս վերանորոգուած սիրով մը կապուած էր Մանուշին: Մանաւանդ երբ Մանուշ թոյլ չէր տար, առաջուան նման, որ Փարոս մօտենայ իրեն.

— Զգոյշ, վարսերիս օնտիւլասիռնը քանդում ես... հեռու կաց, շրթունքներիս ներկը դեռ նոր եմ դրել... Մի քիչ էն կողմ դնա, ծխախոտ ես հոտում... էդ ձեռքով մի բռնիր իմ զգեստը. փճացնում ես մետաքսը... Ախր կամաց է՛, ի՛նչ վայրենի ես, թարթիչներս պիտի տեղից հանէիր... Կորի՛ր քովիցս, դու երբեք էլ մարդ դառնալու չես...

Մանուշ կը խորացնէր իր սէքս արելը:

Դրացի կիները թէեւ Մանուշը կը բամբասէին արտաքնապէս, սակայն կը նախանձէին ներքնապէս:

Փարոս այս բոլորը մոռնալու համար երբեմն կ'ընէր յեղափոխական խորհրդածութիւններ.

— Քաղաքականութիւնը մի ծով ա. էդ ջուրի վրայ մեր նաւակը հարկ է որ ունենայ երկու թի, որպէսզի կարողանայ գնալ թէ՛ աջ, թէ՛ ձախ...

Գիւղի զպրոցին վարժուհին կ'ըսէր.

— Աշակերտներին մէկ աջ թեքեցէք, մէկ ձախ. դա շուէտական մարդանքի մտաւոր տեսակն է: Հրամանատարը որ կանգնած է զինուորներու առաջ, ասում է ա՛ջ, ձա՛խ, ա՛ջ, ձա՛խ, մէ՛կ, երկո՛ւ, մառչ... ու բաւնալը կը քալի, կը յառաջանայ... Միայն աջով կամ միայն ձախով չի կարելի քայլ առնել...

Կը մտնէր նաեւ աշակերտներուն եւ մարզիկներուն մէջ ու կ'ըսէր.

— Թոյլ տուէք զառնուկներին եւ զայլուկներին որ իմ քովը գան:

Հակառակորդ մը ըսաւ իրեն.

— Բայց զայլուկները կ'ուտեն դառնուկները:

— Էդ մէկը ճիշտ ա: Թէեւ նրանց մէջ կանգնած եմ ես իբրեւ հովիւ, բայց ճշմարիտ է որ ինձ պակասում է մի բան, այսպէս ասած, մի շուն...

Ու մինչ Փարոս իր ընտանեկան յարկէն վեր կը սլանար իր մտածումներով՝ Մանուշին ալ աչքը դուրսն էր: Օր մըն ալ ոտքը դուրս հանեց եւ չէզոք Հայկազունին հետ ստորագրեցին սիրային նախերգանք մը: Սիրոյ դիրքը սակայն երգել սկսաւ Աշոտին հետ: Այդ մատենին վրայ ամխաներով խօսիլ սկսան դիւղին քննադատուհի պառաւները:

Փարոս անտեղեակ էր: Ան զբաղած էր համայնաւ լարութիւն ուտելով եւ ազգայնականութիւն փսխելով: Եւ փոխադարձաբար:

Երբեմն ալ չէր մոռնար երգել իր սիրական երգը.

— « Սարէն ելաւ, երկու ծուխ,
վըրէն շէկ ա, տակը քուխ »:

Մանուշ ալ կ'երգէր զաղտնօրէն.

— « Ճակտէդ ելաւ, երկու նիւղ,
Մին գերան ա, միւսը շիւղ »:

ՓԱՐՈՍ ՄԱՆՈՒՇԱԿԱՆ

Կիրակի օր մը, կէս օրէ առաջ, Գուրգէն կը բռնէ Փարոսը դիւղին ճամբան ու կ'ըսէ.

— Փարոս, երկու խօսք ունիմ քեզի:

— Տէ ասա, խեր լինի...

— Բարեկամ, քու կնոջդ մաղ ներկելը, կեղծ յօնք ու թարթիչ դնելը, յետոյ օնտիւլասիոնը, Ֆրիքսիոնը, լոսիոնը, բարֆէնը, բոմատը, ներկերը, մետաքսը, թաւիչը, սնդուաը...

— Տէ, տէ, վերջացրու...

— Յետոյ տակաւին զգեստները, դուլպաները, կօշիկները շատ սուղի աւարանք կ'ըլլան կոր ինծի...

— Տօ', էդ ինչ բան ա... էդ ինչ լրբութիւն ա... էսպէս էլ բան... Դու ինձ էն ասա. դո՞ւ ես վճարողը...

— Անշուշտ դու ես վճարողը: Եւ սակայն կ'ինս նախանձեւով կ'նոջդ վրայ սկսած է նոյն բաները պահանջել ինձմէ...

— Դու էլ արա թէ որ տղամարդ ես. թէ չէ խփիր կ'նոջդ ձէնը քո կէօլի հետ միասին...

— Ես տղամարդ ըլլալուս համար չեմ ուզէր շարունակել այդ ծախսերը: Ես քեզի պէս խախտ չեմ...

— Ի՞նչ... նախատում ես ինձ թէ կատակաբանութիւն ես անում...

— Նախատում եմ...

— Էդպէս ասա թէ չէ ես կատակը չեմ սիրում...

— Քիչ մը սանձէ կ'ինդ...

— Այդ քո դործը չի... հա', լաւ միտքս ընկաւ: Մի քանի ամիս առաջ, քո կ'նոջը Մարտիլիա գնալու առիթով, նորոգել եմ երկու դոյդ կօշիկ. հալա դեռ փողը չեմ վճարել...

— Cha^{սա} son tour. Դեռ կօշիկները չ'ինող ընկեր Սուրէնին չեմ վճարած: Կը կրկնեմ. իմ նեղութեան միակ պատճառը դուն ես: Ծռայլ, չռայլ ծախսել սկըսար կ'նոջդ ու դէշ օրինակ եղար ուրիշներու կ'ններուն...

— Էդ ուրիշների կանայք էլ ա'յլ կերպով կարող են դէշ օրինակ լինել իմ Մանուշին...

— Քեզի կ'ըսեմ որ սանձէ կ'ինդ եւ աւելորդ ծախսեր մի' ըներ...

— Պիտի անեմ, էստեղ ազատ երկիր ա: Փող աշխատում եմ եւ ծախսում: Ոչ ոք էլ չի կարող իմ դործերին խառնուել: Կը տեսնէք. մի շաբաթից մի արջու մանքօ կը վերցնեմ Մանուշի համար... Յետոյ թատ-

րոն զնալու համար մի լիւս զդէստ ապսպրել կը տամ...

— Մի մոռնար քեզի համար ալ բան մը ապսպրել...

— Ի՞նչ ես ուզում ասել...

— Զոյդ մը կ'օտոշ... Այս ըսածս թէ նախատինք է, թէ կատակ:

— ...

— Հասկցա՞ր հիմա բանը ուրտեղուանքն է...

— Գուրդէն ջան, ոտդ համբուրեմ, մի բա՞ն դիտես... դրուստ ասա, զուրպան լինեմ քեզ...

— Կինդ Հայկազին հետ էր իսկ հիմա Աշոտին հետ է...

— Մ'ասեր, կը մեռնե՞մ... վա՛յ քեզ, Փարոս... Աղգով զբաղուած էիր ու կինդ դողացան... Ես աղբի փրկութեան դործով էի կլանուած ու ահա միւս կողմից հայրենասէրի կինն են աւարի տալիս... Հաւա՛ր, հաւա՛ր, վա՛յ ձեզ անաստուածներ, աննամուսներ, ձեր տունը քանդուի, դերանները ձեր աչքերի մէջ ընկնեն, դամերը ձեր մսերի մէջ, մոխիրը ձեր դլխին, հարամ զատաներ... ձեր օճախի աւերակների տակ ողջ ողջ թաղուէք, քառասուն օր հողեվարք մնաք, ջուրի տեղ փոշի կլլէք, մեռելի միս ուտէք, որդերն էլ ձեզ ուտեն... Գուրդէն ջան, Գուրդէն ջան, էս քինչ կրակէ լուր տուիր ինձ: Դժոխք վառեցիր հողուս մէջ: Ասա՛, պատմիր բոլորը...

— Գիտցածս չգիտցածս ամէնը աս է...

— Դու էն ասա. դեռ Աշոտի կնկայ հե՞տ ես...

— Ի՞նչ կայ որ...

— Զան, ջանան, զուլ լինեմ քեզ, լուծիր իմ վրէժը, հարիւր անդամով լուծիր իմ վրէժը...

Փարոս, հողով, մարմնով ու մինչեւ հազուստներով բռնկած վաղեց տուն, կոտրելու աստիճան ու զնուլթիւնով բացաւ դուռը, խոյացաւ Մանուշին վրայ եւ ներկայացուց... Օթէլլօ:

Տան մէջ ամէն բան մթնեց։ Սենեակները իրենց հիմերէն երերալ սկսան։ Սեղան մը տապալեցաւ, շիշ մը ջախջախուեցաւ։ Հոկտեմբերիկ եւ Ազատ-Վրէժ ճգերգութիւններ արձակեցին։ Մանուշ ապաստանեցաւ Դաշնակցութեան խորանին մէջ։ Փարոս խուժեց ներս։ Յիշոց, աստակ, լաց, կռիւ, հով մը եռադոյնը շարժեց։ Պատին վրայէն դաշնակցական խմբապետ մը իր հրացանը ուղղած էր Մանուշին։ Այս վերջինը փախաւ եւ ապաստանեցաւ համայնավարական կռատան մէջ։ Լէնին եւ Ստալին իրարու նայեցան։ Ստալին կարծես կը թքնէր փարոսին վրայ ու կը մըմնջէր։

— Ստոր սեփականատէր...

Միասնիկեան կ'աղաղակէր։

— Չկայ իմ կին ու քո կին։ Կայ մեր կին։ Կեցցէ՛ր Ֆէմինիզմ։

Կէս ժամ յետոյ, երդումներ, բացատրութիւններէ անցած, Մանուշ ճաշասենեակին մէջ նստած էր Փարոսի ծունկերուն վրայ։ Բացուած էր պոռտոյի շիշը եւ երկուքն ալ կը կոնծէին ու կ'երգէին, պայծառ օդով։

Մանուշ կը գգուէր Փարոսի ճակատը ու կ'ըսէր շատ սիրալիր։

— Իմ խեղճ Փարոս, դու միամիտ ես նման աղաւնեակի։ Նրանք նախանձում են քո երջանկութիւնից։ Ի՞նչ խանդոտն ես եղել դու։ Ո՞նց կարողացար հաւատաւ ուր ես կարող եմ դաւաճանել իմ թարլանին... Տէ՛, համբուրիր ինձ իմ վիրաւոր բաղէ, իմ ոսկի արծիւ...

— Ես աղաւնի՞ եմ թէ արծիւ...

— Ոչ մէկը ոչ էլ միւսը։ Դու իմ ասլանն ես։ Ուրբան ցանկանաս ծեծիր ինձ բայց մի կասկածէ ինձանից։ Մանուշը քոնն է։ Միշտ քոնն է իրա հոգով ու մարմնով։ Դու ես իմ տէրը, իմ ղօչախ պէկը, իմ խանը, իմ խալիֆէն, իմ արեւ-սուլթանն ու շահնշահը։

— Մանուշ ջան, ջանիկ ջան, ես կոմունիստ եմ.
խան ու սուլթան չեմ կարող լինել:

— Ինչքան էլ կոմունիստ լինես դու իմ սիրոյ թա-
ղաւորն ես: Եթէ արքայ լինելը դուրեկան չէ քեզ, ապա
ուրեմն դու իմ խաղնէի խասայի վէզնէտարն ես, իմ
վէքիլխարճն ես, իմ չէչնիճի բաշին ես... Գինի խմիր
խաղ կանչիր, իմ սրտի ասլան բալասի...

Փարոս երգեց.

— Քո մատներովը մարջան,
Գինի ածիր, Մանուշ ջան...

Փարոս խմեց ու երգեց, երգեց ու խմեց: Մանուշ
չարունակ կը գոռէր Փարոսի ամբողջ գլուխը:

— Ա՛յ իմ հիւրի-փէրի, Մանուշ ջան, իմ հոգու
դմբէթի վրայ դու նաղաչ ես, ոսկի դալամով ջէննաթն
ես գծադրում, ալ ու ալուան կրակով...

— Ասա, էլի ասա, իմ Սայեաթ Նովա...

— Քո մաղը խաս արըշում ա, քո մաղը քո գլխի
լիակից հիւսուած թագն ա: Քո գլուխը ոսկի ծաղկա-
ման ա: Քո դէմքը նրա մէջ Շիրազի վարդ ա: Աչերդ
երկու գոհար. կէսը ջաւահիր, կէսը փիրուզա: Քո բե-
րանը ոսկի թաս ա, մէջը լիքը շարբաթ ա: Ատամներդ
մարգրիտ ա, նրանց մէջ իմ հոգին ա: Լեզուդ հնտու
ծովի մէրջան ա, խօսքերդ ծիածան ա: Քո ամէն մի
բառը մի պիւլպիւլ ա, քո նայուածքը Իսպահանի զիւմ-
պիւլ ա...

Քո մատներովը մարջան,

Գինի ածիր, Մանուշ ջան...

— Ես քո գերին, քո ղուլն եմ, ես Կովկասեցի Փա-
րոս խանի ծառան եմ...

— Մի՛ ասիր էդ բանը, Մանուշ ջան, ես ազգայ-
նական եմ:

— Ինչ էլ լինես, ինչ էլ լինեմ, դու իմն ես, ես էլ
քոնն եմ:

— Էդ մէկը ճիշտ ա. էդ մէկը իմաստուն խօսք ա. էդ մէկը խօսք չի դոհար ա. քոնը բերան չի խորան ա: Դու իմ երկնքի վրայ ծագած Լիբանանի աստղի պէս ես, դու Կիւրճիստանի Թամար թագուհու պէս ես, դու Պաթումի Զալալ խանի հարսի պէս ես, Սողոմոն թագաւորի սիրածի պէս ես, Քուչակ Նահապետի կազալին պէս ես, Սայեաթ Նովի կողալին պէս ես, Ֆարսիստանի ճէյրանին պէս ես, Ֆրէնկիստանի սէյրանին պէս ես, սարայների զիւմպիւլին պէս ես, ջէննաթների պիւլպիւլին պէս ես: Ա՛յ, իմ Մանուշ, իմ կին անոյշ, դու իմ խաֆասի ոսկի խուշն ես, մարմինդ մարմար ու խաս, հոգիդ մալ ու ալմաս, հագածդ իփաք ու առլաս, կը մեռնեմ քեզնից անմաս...

— Գինի խմիր, գինի կարմիր, ո՛վ իմ էմիր, շիշը քամիր ...

— Ես կոմունիստ էի դու ինձ արքայական դարձրիր, ես ազգայնական էի դու ինձ ստրուկ արիր: Իմ խենթութիւնը խելօքացրիր, իմ խելօքութիւնն էլ խենթացրիր...

— Գինի խմիր, Փարոս խան, գինի խմիր: Ես էլ պարելու եմ. կինտավուրի, ուղունտարա...

— Վա՛յ ես քո հոգուդ տախտակը լիղեմ, վա՛յ Մանուշ խանում, պարիր ջան, շաղաշ, ա՛յ, շապաշ... Ափսոս որ թառ, քամանչա, դուդուկ չկայ, սաղանտարներ չկան որ Նատիր շահի վայել մի թամաչա անէինք...

Մանուշ քանի մը անգամ դառնալէ ետք, եկաւ ինկաւ Փարոսի ծունկին վրայ, ըսելով.

— Ասա, բանաստեղծութիւն ասա, Փարոս ջան:

— Քո չրթունքը բանուած եագուտ, ազգօգուտ եար, քո բառերը բին բիր եագուտ, հանրօգուտ եար, հոգիդ պալատ ա զաֆիրի, քեաֆիրի եար, էնտեղ մէջլիս ու քամանչա, Մանուշիկ եար, հագել ես ալ ու

քիւրք սամուր, ա՛յ, մախմուր եար, Փարոսն հասել ա
մուրազի, երազի եար:

— Փարոս խան, դու աշուղների թագաւորն ես,
դու բանաստեղծների սուլթանն ես...

— Ես քեզ կին կ'ասեմ որ դու կօշկակարին աշուղ
դարձրիր...

— Իմ ասլան, Փարոս ասլան, սիրիր, սեղմիր քո
թարլան...

— Մանուշ ես, աջով ձախով անուշ ես... սիրում
եմ քեզ Մանուշ ջան, հոգիս հոգւոյդ եղնի դուրպան...

— Ինձ համայնաւարութիւնից աւելի⁶ ես սիրում...

— Համայնաւարութեան տիրոջ տարտը... քեզ եմ
սիրում, Մանուշ ջան...

— Ինձ ազգայնականութիւնի⁶ց էլ աւելի ես սի-
րում...

— Ազգայնականութիւնը իմ տունը քանդեց, դու իմ
տունը շինեցիր, Մանուշ ջան...

— Ես մինչեւ օրս նախանձում էի ազգայնականու-
թիւնից եւ համայնաւարութիւնից...

— Էդ բոլորը կը ծախեմ ու քեզ կը կերցնեմ, Մա-
նուշ ջան: Իմ ազգայնականութիւնն էլ դու ես, համայ-
նաւարութիւնն էլ դու ես, թագաւորականութիւնն էլ,
արքայութիւնն էլ դու ես...

— Ուրեմն երդուիր որ դու սրանից յետոյ միայն
Մանուշական ես: Երդուիր:

— Երդուում եմ իմ նամուսով որ ես Մանուշական
եմ... Թքել էմ ազգայնականութեան էլ վրայ, համայ-
նաւարութեան էլ...

Ու Փարոս երկու զաւաթ գինի, դրեթէ մէկ ում-
պով խմեց:

Մանուշ աջէն ու ձախէն ապտակեց Փարոսը ըսելով.

— Անամօթ, փուճ մարդ: Դու յեղափոխական չես.
Դու կոլսակցութիւնների խողն ես...

Փարոսս կը խնդար...

Մանուշ կը շարունակէր ծեծել ու նախատել, լուծելով իր վրէժը: Փարոսս պատէ պատ զարնուելով կը յայտարարէր.

— Ես Անուշական եմ, Մանուշական եմ...

Վերջապէս Փարոսս քնացաւ ու սկսաւ երանութեամբ խռմփացնել:

Մանուշ կ'ըսէր.

— Խող օղլի խող, եթէ դու Մանուշական ես, ինչի՞ ես նախանձում քու կուսակցական ընկերիցդ՝ Աշոտից: Նա քեզնից լաւ Մանուշական է:

Փարոսս քունին մէջ զառանցելով ըսաւ.

— Ես Մանուշական եմ:

Մանուշ ալ իբրեւ պատասխան յայտարարեց.

— Պիտի աւելացնեմ քու նոր կուսակցութեանդ անդամներին թիւը: Մանուշական կուսակցութեան մէջ պիտի արձանագրեմ Կարապետն էլ, Գասպարն էլ, Սաղաթէնն էլ:

Ա. Զ. Ե. Ի. Զ. Ա. Խ.

Նոր բարեկամ մը, Գեղամ Կողմունի, երեկոյ մը, կը մտնէ «ընկեր Փարոսս»ի կօշկակարատունէն ու կ'ըսէ.

— Փարոսս, քիչ վերջը, խանութը դոցելէդ յետոյ, միասին պիտի ըլլանք ժամ մը: Այս երեկոյ քիչ մը ուշ տուն պիտի երթաս:

Փարոսս կը հաւանի:

Կէս ժամ անցած երկու բարեկամները միասին դուրս կ'ըլլեն: Փարոսսի առաջին գործը կ'ըլլայ, իբրեւ աջակողմեան, դնել աջակողմեան շարաթաթերթ մը եւ դնել հանդէսը իր աջ դրպանին մէջ: Գնել նաեւ ձախակողմեան օռկան մը ու զետեղել իր ձախ դրպանին մէջ:

Գեղամ Կողմունի ծուռ ծուռ կը նայի իր տարօրինակ բարեկամին: Կը մտնեն դինետունէ մը ներս, յոտընկայտ մէյմէկ բան խմելու համար: Երբ կ'ելլեն՝ փարոս կ'ըսէ.

— Ո՞ւր ենք գնում:

— Հետեւէ, շատ հետաքրքրական տեսարանի մը հանդիսատես պիտի ընեմ քեզ:

Հաղիւ քսան վայրկեան քալելէ վերջ, կանդ կ'առնէ Գեղամ մայթի մը վրայ ու կ'ըսէ Փարոսին.

— Հիմա, «ընկեր», դիտէ սա մեր դիմացը գլտնուող, իրարու կից երկու նպարավաճառատունները: Տէ՛ս, անոնցմէ մին կարմիր ներկուած է ու միւսը՝ ճերմակ: Երկու կատաղի մրցակիցներ են: Յաճախորդները իրարու ձեռքէ կը խլեն: Դիտէ՛, երկու խանութպաններն ալ դռան առջեւ են, երկուքն ալ դէպի իրենց կողմը կը կանչեն յաճախորդները, մին իր խանութը, միւսն ալ իրը: Յաճախ ալ կը վիճին, կը հայհոյեն իրարու: Ատեն կ'ըլլայ որ ահագին բազմութիւն կը հաւաքուի այստեղ, դիտելու համար իրենց մրցակցութիւնը եւ նոյնիսկ կռիւը: Զերմակ ներկուած խանութը ազգայնական է ու կարմիր ներկուածը՝ կարմիր: Երկուքն ալ, ամէն բան, սովորականէն քիչ մը սուղ կը ծախեն, փոխանակ բնականօրէն, մրցակցութեան ոգիով, ամէն բան իր գինէն քիչ մը աւելի աժան ծախելու: Այս թաղին մէջ կան բազմաթիւ ազգայնականներ ու համայնավարներ: Անոնք իրենց տան մօտի նպարավաճառները լքած՝ այս խանութներէն մէկը ընտրած են գնումի համար, որպէսզի եթէ համայնավար են, ազգայնական նպարավաճառը զայրացնեն, իսկ եթէ ազգայնական են համայնավար նպարավաճառին դէմ ցոյց մը ընեն: Երկուքն ալ ահագին յաճախորդ ունին եւ շատ ժամանակ չունին հիմա, իրարու հայհոյելու: Ուրիշ բան մը. երբ խանութները նոր բացուեցան, իւրաքանչիւրին մէջ մէկ

հողի կար ծառայող, հիմա երկուքն ալ ունին բաղմաթիւ ծառայողներ, որովհետեւ հեռու թաղերէ անգամ աղգայնականներ ու համայնավարներ այս թաղը կուգան, իւրաքանչիւրը իր նպարտլաճառը քաջալերելու համար:

Ընկեր Փարոս անորոշ դրութիւնով կը դիտէր երկու խանութները: Հաճելի էր տեսարանը: Շարժանկարի մը չափ հաճելի: Ընկեր Փարոս ըսաւ.

— Մեղք որ էստեղ սրճարան չկայ: Կը նստէինք ու կ'ուսումնասիրէինք էս շատ հետաքրքիր պայքարը:

Փարոս երկվայրկեան մը աչքը չէր հեռացներ խանութներէն:

Աջակողմեան խանութպանը հագուած էր աջակողմեանի մը նման ու ձախակողմեանը բանուորի մը նման: Աջակողմեանը շատ յարգալից էր իր յաճախորդներուն հանդէպ ու ձախակողմեանը խիստ մտերիմ էր իր յաճախորդներուն հետ:

Ատեն մը եկաւ, որ երկու խանութպանները դռան առջեւ ելան, իրենց յաճախորդներուն «բարի երթ» մաղթելու: Պահ մը վերջ իրարու նայեցան: Մէկուն աչքին մէջ շանթ կար, միւսին նայուածքին մէջ կայծակ: Մէկը միւսին ըսաւ.

— Սալիկօ ...

Միւսը պատասխանեց.

— Քոչոն ...

Ու հայհոյամարտը սկսաւ.

— Աղտոտ շուն...

— Կեղտոտ խո'ղ...

— Խարդախ ...

— Աւաղակ ...

— Ոճրագո'րծ ...

— Հրէ'չ ...

Բաղմութիւնը բոլորուած էր: «Ընկեր» Փարոս մօ-

տեցաւ վիճողներուն : Աջ այտով կը ժպտէր աջակողմեանին ու ձախ այտով կը ժպտէր ձախակողմեանին : Իր սրտին աջամասին արիւնը կը տաքնար աջակողմեանին համար իսկ իր սրտին ձախամասին արիւնը կ'եփէր ձախակողմեանին համար :

Վայրկեան մը եկաւ երբ Փարոս ուղեց միջամտել...

Գեղամ վայրկենապէս փափեց անոր բերանը ու քաշելով թեւէն ըսաւ .

— Եկուր երթանք : Ճամբան խօսելիք ունիմ քեզի...

Ճամբան Փարոս դրեթէ ինքնիրեն հետ խօսելով կ'ըսէր .

— Հրաշալի երեւոյթ է սա... դադափարական խորախորհուրդ պայքարը մտել է մինչեւ անգամ նպարավաճառատունների մէջ... Եւ բնական երեւոյթ է... Տնտեսական հարցը պէտք է լուծուէ նպարավաճառների կողմից...

Կողմունի ըսաւ .

— Հիմա ինծի մտիկ ըրէ : Տեսա՞ր այդ երկու նշապարավաճառները : Երկուքն ալ վճարուած կեղտոտ դերասաններ են : Խանութները, երկուքն ալ, կը պատկանին մէկ անձի, որ յաճախորդ չահելու համար այս խայտառակ հնարամտութեան դիմած է ու մօտ ատեն նէն հաւանաբար միլիոնատէր պիտի ըլլայ : Վարձած է երկու ճարպիկ խեղկատակներ ու աջակողմ, ձախակողմ խաղալով կը պարարտացնէ ինքզինքը... Ամբողջ եղածը աղտոտ կատակերդութիւն մըն է...

— Ընկեր Գեղամ, զառանցում ես, յայտարարեց Փարոս : Իրաւունք չունես այդ մարդկանց մաքուր դադափարական պայքարը սրբապղծելու՝ խելապատակիցդ հանելով ենթադրութիւններ...

Գեղամ ըսաւ .

— Գիտես որ նպարեղէնի ներկայացուցիչ եմ, որով կը ճանչնամ բազմաթիւ գործակիցներ : Ֆրանսացի

ներկայացուցիչ մը երդուելով ինծի յայտնեց, որ ամբողջ եղածը կատակերգութիւն է: Երկու խանութներն ալ միեւնոյն անձին կը պատկանին: Մարդը կը շահագործէ գաղափարական պայքարը եւ իր յաճախորդներուն գաղափարական հակառակութիւնը... Ինք միակ մարդը չէ այդ դետնին վրայ գործող: Ո՛րքան գրողներ, խմբագիրներ, ծաղրանկարիչներ կան, որոնք կ'աշխատակցին միաժամանակ թէ՛ աջակողմեան, թէ՛ ձախակողմեան թերթերու, իւրաքանչիւր կողմին համար գործածելով ծածկանուն մը: Անոնք այդ բոլոր խարդախութիւնը եւ անբարոյականութիւնը կ'ընեն դրամի համար: Ես, սակայն, կը զարմանամ քեզի պէսներուն վրայ: Դուք կտաակերգութիւնը կը խաղաք յանուն կատակերգութեան: Մնունդով խեղկատակներ էք կ'երեւի...

Ընկեր ֓արոս լախտի հարուած մը կերած էր: Յանկարծ, սակայն, ցցուեցաւ եւ բղաւեց.

— Կը բողոքեմ...

Ու այսքան:

Գեղամ ըսաւ.

— Որո՞ւ կը բողոքե՞ս, ինչո՞ւ կը բողոքես, ի՞նչ կը բողոքես... Ու եթէ դուն ալ բողոքես՝ մենք ի՞նչ ընենք...

«Ընկեր» ֓արոս ըսաւ.

— Կը բողոքեմ ու կը հեռանամ...

— Ո՞ւր կը հեռանաս...

— Հեռուները կը հեռանամ...

Ընկեր ֓արոս հեռացաւ Գեղամին քովէն: Իր վրայ կապարէ ահադին հարցական նշան մը ծանրացած էր:

Գեղամ ետեւէն վազեց ու ըսաւ ֓արոսին.

— Մենք Հայ ենք ու պարտինք Հայ մնալ: Մեր

աջակողմն ալ պէտք է ըլլայ միակ հայութիւն, ձախակողմն ալ միակ հայութիւն: Ամէն ազնիւ Հայ պէտք է շրջապատուած ըլլայ հայ ոգիով: Մնացեալը կը պատկանի համաշխարհային զգուշի կատակերգութեան: Գիշեր բարի:

ՀՐԱՇԱԼԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿ

Կողմունիի տուած պատկերազարդ դասը՝ մասամբ լախտահար էր ըրած ընկեր Փարոսը:

Ուրիշ տառապանք ալ ունէր Փարոս: Իր խմորով չինուած մէկը չէր կրնար ապրիլ, առանց պատկանելու կաղմակերպութեան մը: Ընկեր Փարոս գիւտ մը ըրաւ: Անդամազրուեցաւ ազատ որմնադիրներու միջազգային մեծ կաղմակերպութեան: Ներկայ եղաւ խել մը հաւաքոյթներու: Իբրեւ Փրան մասոնականներ, տեսաւ հայ յեղափոխականներ, ինչպէս նաեւ հայ յետադիմականներ: Տեսաւ մէկ օթեակի մէջ հայ ազատականներ ու հայ պահպանողականներ: Տեսաւ ի մի խմբուած հայ աջակողմեաններ ու հայ ձախակողմեաններ: Փարոս ազազակեց իւրովի:

— Հրաշալի յաղթանակ:

Եւ օր մը, իր խանութին մէջ, գինիի ծաղկեալ սեղանի մը շուրջը, ըսաւ իր բարեկամներուն, մասնաւորապէս Կողմունիին.

— Միթէ քիչ կան անաստուածներ որոնք եկեղեցասէրներ են, չկա՞ն կղերականներ որոնք համայնավարներ են, չկա՞ն կապիտալիստներ որոնք ընկերավարական են ու պրոլետարներ որոնք պօլութուա են իրանց մտայնութիւնով: Չկա՞ն ազատասէրներ որոնք բռնակալ են, բարեգործներ որոնք աւազակ են, անիրաւուածներ ի պաշտպաններ որոնք դահիճների դաշնակիցներն

են : Չկա՞ն հեթանոսներ որոնք քրիստոնեայ են եւ քրիստոնեաներ որոնք հեթանոս են : Մանաւանդ չկա՞ն աջեր որոնք ձախ են ու ձախեր որոնք աջ են : Ա՛յ, ընկեր նորմուհի, ասա՛, չկա՞ն իրար գլխովին հակառակ հայ կուսակցականների որոնք բոլորն էլ Փրան մասոնականներ են : Կան : Կան ասում եմ : Ես աչքերովս տեսել եմ, մատներովս շօշափել եմ : Աջ հոսող ու ձախ հոսող շատ գետեր միեւնոյն ծովի մէջն են թափւում :

Ընկեր Փարոսի խօսքերը ջախջախիչ տպաւորութիւն էին դորձած : Բաժակներ լեցուեցան ու պարսպուեցան :

Փարոս նստած տեղէն աւելցուց .

— Հայ աջակողմեան եւ ձախակողմեան բոլոր կեատաները, պիտի խոստովանեն, Աստուծոյ եւ մարդկանց առաջ, որ իրանց մասոնական միութեան հիմնադիրը ե՛ս եմ : Թող բոլորը խմեն ընկեր Փարոսի կենացը :

Շատեր աղաղակեցին .

— Կեցցէ՛ ընկեր Փարոսը...

— Կեցցէ՛ հայ փարոսականութիւնը ...

Փարիզ, 1935

ՄՈՒՐԱՏ ՏԱՎԻՏ

կամ

ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ Է

Կիրակի առաւօտ է: Դերձակ Մուրատ Դաւիթեան ժամէ մը ի վեր բացած է իր խանութը, որուն անունն է «Մուրատ Տավիտ», եւ կը սպասէ յաճախորդի:

Յիսունըչինգ տարեկան գիրուկ մարդ մըն է Դաւիթեան: Դերձակ ըլլալէ աւելի առեւտրական ու առեւտրական ըլլալէ աւելի ազգայնական: Իր դերձակատունը արդէն բացած է ի նպաստ մարդկութեան եւ ի պատիւ հայութեան: Եկէք տեսէք որ մարդկութիւնը նըպաստաւորուիլ չի փափաքիր իսկ հայութիւնը պատուը ուիլ չուզեր:

Ու գործերը դէշ են:

Դաւիթեան չարաթներէ ի վեր ջղայնացած է, պեղելով հանքը իր հնարամտութեան:

Ժամը տասնեւմէկուկէսին դերձակատունը պիտի վերածուի ժողովասրահի, որովհետեւ Մուրատ Դաւիթեան, իբրեւ սրտցաւ հայրենակից, կը փափաքի հայկական հոսանքները իրար միացնել, առաջ բերել միացեալ գետ մը, այսինքն զօրաւոր հոսանք մը ջուրի, դարձնելու համար իր իտէալին ջրաղացը:

Մէկը ներս կը մտնէ խանութէն ու Փրանսերէն կ'ըսէ.

— Իսրայէլացի՞ էք...

Դաւիթեան հաղիւ քանի մը տասնեակ բառ դիտէ Փրանսերէն: Այդ քանի մը տասնեակ բառը սակայն,

հայերէն խօսած ատենն իսկ կը դործածէ, ոմանց կարծել տալու համար որ քաջ Փրանսախօս է: Հարցումը ուղղղին պատասխանեց հարցումով.

— Գոմա՞ն, միւսիւ...

Մտնողը որ Հրեայ մըն էր, կրկնեց հարցումը.

— Իսրայէլացի՞ էք...

— Բա քոմբրի, միւսիւ...

Հրէան ժպտեցաւ ու ըսաւ.

— Հրէայ էք...

Դերձակին երեսը ճառագայթեց ու փութաց եռանդով պատասխանել.

— Վի, միւսիւ, վի... մուա ժուիֆ, եահուտի... մոն բէր խախամ, մոն տէտէ խախամ պաշի... ժուիֆ, նաթիւրէլլման ժուիֆ...

Հրէան, խիստ ժպտուն, կը հարցնէ.

— Ո՞ր երկրէն...

Դաւիթեան կրկին չի հասկնար ու կ'ըսէ.

— Բա քոմբրի, միւսիւ...

Վերջապէս հրէան կը յաջողի հասկցնել ու դերձակը կը պատասխանէ.

— Ժուիֆ Թիւրքի, եահուտի տիւ Ըստամպուլ, ջըֆլտ տը Խասթէօյ...

Հրէան խիստ դոհ է ու կ'ըսէ.

— Հասկցած էի ձեր հրէայ ըլլալը:

— Ի՞նչպէս:

— Ձեր քիթէն ու անունէն: Խանութին վրայ դրած էք «Մուրատ Տավիտ»:

Դերձակը խանդավառ է, վստահ ըլլալով որ հրէան ապսպրանք մը պիտի ընէ ու իր կրօնակիցները պիտի կապէ խանութին, որով զեղումով կը պատասխանէ.

— Վի, վի, Տավիտ: Մուա Տավիտ, մոն բէր Աւրամ, մա մէր Սառա, մոն Փրէր Սամուէլ, մա Փամ Ռաշէլ, մա Փիյ Սուրմէ, մոն կարսոն Սալոմոն...

Հրէան կը ժպտի: Դերձակը կը հարցնէ կեղծ միա-
մտութեամբ.

— Է վու, միւսիւ... Դո՞ւք ալ հրէայ էք...

Հրէան կը հաստատէ:

Դերձակը աշխուժօրէն կը սեղմէ հրէային ձեռքը:
Իսրայէլացիին կ'ըսէ.

— Աղուոր հագուստ մը պիտի կարէք ինծի...

Դերձակը կ'ըսէ.

— Կարեմ հագուստ մը որ ըլլայ չիք, լիւքս, մոտա,
րէքլամ...

Հրէան կ'ընտրէ կերպասը, դերձակը կ'առնէ չափե-
րը, հրէան կանխավճար մը կ'ընէ, դերձակը կը դրպանէ
ու կ'ըսէ.

— Ըսէք ձեր բարեկամներուն որ ես հրէայ եմ...
մուա պոն թայեոր ջըֆըտ... մուա ֆէ քոմբլէ չիք,
լիւքս, մոտա, րէքլամ: Տակաւին կարանթի եւ ասիւրէ:

Հրէային դուրս ելլելէն կէս ժամ յետոյ դերձակա-
տունէն ներս կը մտնէ գորգավաճառ արձերիացի մը, ու-
րուն ուսին նետուած գորգերուն վրայ՝ արքայաւայել
կերպով կը ճեմեն լուեր եւ մլուկներ:

— Պոնզուր, քամարատ:

— Պոնժուր, պոնժուր:

Արձերիացիին դրեթէ ֆրանսերէն չի դիտեր: Հիմա
դերձակ Մուրատ Դաւիթեանն է որ ֆրանսախօսի հո-
վեր կ'առնէ:

Արձերիացիին կ'ըսէ.

— Ինչ պոն բարտէսի քոմպլէէն:

Մուրատ Դաւիթեան աջ ձեռքին հինգ մատները կը
բանայ ու Արձերիացիին ճիշտ քիթին բերնին դնելով՝
կ'ըսէ, հանդիսաւորապէս.

— Սէնք սան ֆրանկ, միւսիւ քամարատ, ամմա
պոն բարտէսիւ, հէ՛... ուն բարտէսիւ չիք, լիւքս,
մոտա, րէքլամ... բա չէր, հէ՞...

Ալճերիացիին կը դայթակղի.

— Սէնք սա՛ն Ֆրա՛ն... մոն-տի-օ, մոն-տի-օ :
Շէր, պոք-ու-շէր...

— Սէնք սան Ֆրան, չէ՞ր... : Մանժ բա սուբ, հէ՞
(Ապուր մ'ուտեր, կ'ուզէ ըսել) :

— Քէլ շէր, մոն տիօ, քէլ շէր : Մուա աշըթէ ուն
մէդոն է ուն ֆամ ան Ալժէ, ալէք սէն սան Ֆրան...
ու-լա-լա...

Մուրատ համոզուելով որ այդքան դրամ անկարելի
պիտի ըլլայ հանել դորդաւաճառին դրպանէն՝ կը նայի
մեծատարած դորդի մը ու կը հարցնէ.

— Քո՞մպիէն սա :

— Մոնղամի, սա պոն թափի... թափի տի Մար-
րաքէշ... թափի տի սիլթան...

— Է՞, քո՞մպիէն...

— Մուա սաքրիֆիէ սա բուր վու, միսի, բուր
քաթրը սան Ֆրան...

Դերձակը կը հասկցնէ որ դորդը իրեն տայ ու վը-
րան ալ երկու հարիւր Ֆրանք եւ ինք կարէ « չիք, լիւքս,
մոտա, ռէքլամ, կարանթի, բիւր, ասիւրէ, էլէկան »
վերարկու մը :

Ալճերիացիին, մտածելէ վերջ, կ'ըսէ.

— Կուտամ, դորդը, սակայն, դրամ չեմ կրնար
տալ : Ինձմէ դորդ, ձենէ վերարկու :

Դերձակը կը պնդէ.

— Լաւ վերարկու մը պիտի կարեմ քեզի, լաւ կեր-
պասով, լաւ դերձանով, լաւ կոճակներով, մէջը դուրսը
ամբողջ լաւ... չիք, լիւքս, մոտա, ռէքլամ վերարկու
մը որուն բուն գինն է եօթը հարիւր Ֆրանկ : Եթէ դոր-
դին հետ երկու հարիւր Ֆրանք ալ տաս, պիտի ունենաս
վերարկու մը որ տասը տարի կրնաս հագնիլ :

Ալճերիացիին կ'ըսէ.

— Փոխանակ դորդս եւ երկու հարիւր Ֆրանքս տա-

լու վերարկուի մը համար՝ իբրեւ վերարկու դորդս կը հաղնէմ որ ինծի աւելի կը տաքցնէ, վերմակի տեղ ալ կը բռնէ ու երկու հարիւր Ֆրանքն ալ զբաւանս կը մընայ՝ զիս աւելի տաքցնելով:

Դերձակը սրտմտած կը սլափափանէ խորամանկօրէն.

— Ես ոչ հրէայ եմ, ոչ ալ անհաւատ... Ես, «էլ համ տիւլլահ» միւսլիման եմ... սուտ չեմ խօսիր, մարդ չեմ խաբեր, աւելի գին չեմ պահանջեր... Այո՛, ես միւսլիմ եմ... «Ես իլլա իլ Ալլահ, Մուհամմէտ էլ բէսուլ ուլլահ»: Ես-Րապսի, Ես Րապսի...

Ալճերիացին խորապէս յուզուած կը հարցնէ, յարգանքով, սիրով եւ մտերմութեամբ.

— Թիէ միւսլիմ, միւսլիմ:

— Նաթիւրէլլման միւսլիմ: Մուա «Մուրատ», Թիւրք, միւսլիմ...: Մոն բէր մուէղղին, Թու լէ Ժուր, Այա Սոֆիա, մինարէ, շանթէ «Ալլահ ու էքպէր»:

— Թիէ Թիւրք, միւսլիմ...

Ալճերիացին հիացած է, սքանչացած ու մօտ է ծուռկի դալու:

Դերձակը աղուէսի խորամանկութիւնով կ'աւելցնէ.

— Մուա սոն միւսլիմ, բա քոմ Թուա հէ՛...

Ալճերիացին կ'այլայլի, կ'երդնու ու կ'ըսէ.

— Վալլահ, սիտի, վալլահ, ես ալ բարի միւսլիման մըն եմ:

Դերձակը կ'ըսէ.

— Եթէ բարի միւսլիման ես, ինչո՞ւ կ'ուզես խաբել ինծի...

Ալճերիացին կը մօտենայ աւելի ու կ'ըսէ անկեղծ ու միամիտ շեշտով մը.

— Վալլահ, չէի գիտեր քու մահմետական ըլլալդ ու չէի գիտեր որ քեզ կը խաբեմ:

Ու կը բռնէ ղերձակին ձեռքը եւ իր ցուցամատը
կը համբուրէ իբրեւ կրօնակցական ողջոյն:

Դերձակը, գործնակորէն կ'ըսէ.

— Ուրե՞մն ...

— Համաձայն եմ: Ահա դորդը եւ ահա հարիւր
Փրանք:

Գորդը կը նետէ ղետինը, հանելով փոշիի ամպ մը
ու կուտայ հարիւր Փրանք, իբրեւ կանխավճար, խոս-
տանալով հարիւր Փրանք ալ տալ վերարկուն ստացած
ատեն: Դերձակը առնելէ վերջ չափերը՝ կը ճամբէ ալ-
ճերիացին սիրալիր, կրօնակցի ժպտներով:

Քիչ վերջ երկու ծրանսացիներ կը կենան իր խա-
նութին առջեւ ու կը սկսին տաք տաք վիճաբանիլ: Խո-
սակցութիւնը հետզհետէ կէս կուիւի հանգամանք մը կը
ստանայ: Դերձակը դուռը կ'ելլէ ու կը փափաքի ըսել
«Անուշի կապեցէք ինդիրը»:

Այս խօսքը մտքին մէջ թարգմանելով՝ կ'ըսէ Ծը-
րանսացիներուն.

— Աթաշէ լաֆէր ա լա քոնֆիթիւր...

Տեղացիները ապշահար կը նային ղերձակին երե-
սը: Դերձակը հեղինակաբար կը կրկնէ.

— Աթաշէ լաֆէր ա լա քոնֆիթիւր...

Քիչ յետոյ Ծրանսացիներէն մին կ'առնէ կը քալէ:
Միւսը կը մտնէ ղերձակատուն ու կ'ըսէ.

— Ի՞նչ ազդէք...

Դերձակը կը պատասխանէ.

— Աղջիկս Փրանսացի է, աղաս Փրանսացի, կինս
Փրանսացի:

— Դուք ի՞նչ ազդէք...

— Ես օրիանթալ եմ. բայց իմ սիրտս Փրանսացի է:

Ծրանսացին տափառ մը կ'ապսպրէ:

Երբ մինակ կը մնայ ղերձակը կը մտածէ ու կ'ըսէ
ինքնիրեն.

— Ժամը իննուկէսէն տասը հրէայ եղանք, տասնէն տասնուկէս թուրք եղանք, տասնուկէսէն տասնըմէկ ֆրանսացի եղանք, տասնըմէկուկէսին ալ հայ պիտի ըլլանք: Զըֆըտ ըլլալով շահեցանք երկու հարիւր յիսուն ֆրանք, տաճկնալով շահեցանք զորդ մը, ֆրէնկ ըլլալով շահեցանք հարիւրնոց մը, նայինք հայ ըլլալով ի՞նչ պիտի շահինք:

Մուրատ Դաւիթեան պոռաց.

— Թաղուհի, աղանդերները պատրաստ են:

Խանութին ետեւի կողմէն յայտնուեցաւ կինը ու պատասխանեց.

— Ամէն բան պատրաստ է: Հիմա կերակուրով զրաղած եմ:

Դերձակը պոռաց.

— Բերկրուհի, աղջիկս, դուն ալ սա դրուածքը բեր ու պատէն կախէ, յետոյ ալ ոտանաւորիդ վրայէն անոցիւր, քանի մը անգամ:

Բերկրուհի, դերձակին քսան տարեկան աղջիկը, պատէն կախեց խոշոր խաւաքարտ մը որուն վրայ դըրուած էր, մեծատառ.

— ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ ԶՕՐՈՒԹԻԻՆ Է,
ԶՕՐՈՒԹԻԻՆԸ ԶՐԱՀՈՒԻԼ Է,
ԶՐԱՀՈՒԻԼԸ ՀԱԳՈՒԻԼ Է:

Ժամ մը վերջը ահագին եռուղեր կար դերձակատան մէջ: Հաւաքուած էին զանազան հոսանքներու եւ հաստատութեանց անդամներ, իբր թէ ներկայացուցիչներ: Դաշնակցական մը, հնչակեան մը, համայնաւար մը, ռամկավար-աղատական-բարեգործականեան մը, Մուրատ Ռափայէլեան սան մը ու չէղոք մը:

Սոսակցութիւններ, վէճեր, կատակներ, քաջըլչութիւններ:

Սուրբ էր ժողովականներուն թիւը, քանի որ եօթը հոգի կ'ըլլային դերձակով: Օրիորդ Բերկրուհի գոցեց

դերձակատան դուռը ու ժողովականները նստան։ Ներսէն խռովիչ հոտեր կուգային սխտորի, սոխի, ուլականջի, ձուկի, չամանի, ասլուխտի, երչիկի, լուբիայի եւ այլ ուտեստեղինաց։

Ամէն ոք դիտէր որ խորհրդակցութենէն վերջ կարօղեթողով մը, հանդերձ աղանդներնեւ, որուն ալ պիտի յաջորդէր ճաշասեղան մը, պէս պէս խորտիքներով։

Ամէն ոք դրեթէ կ'ուզէր որ կարճատեւ ըլլայ խորհրդակցութիւնը։

Ոմանք կ'ըսէին.

— Ժամանակ չկորսնցնենք։

Այսինքն ըսել կ'ուզէին.

— Առանց օղիի անցուած տոներ ժամավաճառութիւն է։

Ուրիշներ, իրենց կամազրկութիւնը ծածկելու համար, կ'ըսէին.

— Կորովի ըլլանք, կարճ, կտրուկ եւ վճռական։

Դերձակին դործին կուգային այս արտայայտութիւնները։

Մուրատ Դաւիթեան մեր բանիմաց, սրտցաւ, աղագայնական դերձակը լուրջ, բայց խիստ լուրջ, դէմք մը առնելով, նստաւ սեղանին առջեւ ու սկսաւ կարգալ իր ճառը.

— Սիրելի հայրենակիցներ, այսօր այստեղ հաւաքուած ենք ամենանուիրական նպատակով։ Այդ նպատակն է ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ։ Ամբողջ աշխարհի մէջ մէկ մարդ չկայ որ անդիտանայ հետեւեալ ճշմարտութիւնը. — ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ ԶՕՐՈՒԹԻԻՆ է։ Կա՞յ Հայ մը որ ուրանայ թէ Հայոց ազգին համար փրկութիւն է միութիւնը։ Ազգիս Հայոց ամէնէն խոշոր թերութիւնը անմիաբանութիւնն է, աւա՛ղ։ Անմիաբանութիւնը եղած է մեզի համար ցեղային քրոնիկ հիւանդութիւն մը։ Մենք, այսօր, ամենամաքուր նպատակով, հաւաքուած ենք, իբրեւ

վիրաբոյժներ, մեր մատը դնելու համար ազգային վէր-
 քին վրայ եւ յայտարարելու. — Հայոց վէրքը մեծ է,
 սակայն անբուժելի չէ: Եւ նշդրակներու հարուածներով
 պաշտօն ունինք ճեղքելու վէրքը ու դարմանելու ցաւը:
 Աւա՛ղ, հին հին դարերէն մնացած առած մըն է «Հայք
 ոչ միաբանին»: Մարդ Հայոց պատմութիւնը կարդա-
 լով չի կրնար զսպել իր աչքերէն բխող յորդահոսան ար-
 տասունքները: Ամէն դարու, միջավայրի ու դէպքի մէջ
 անմիաբանութիւն անմիաբանութեանց: Հայոց ազգը կը
 գտնենք միշտ պարակտուած, բաժնուած, փշրուած,
 տկարացած, նոյնիսկ ազգային մեծ աղէտներու ընթաց-
 քին, վերածուած եօթանասունեւմէկ կտորի, որով ու-
 ժասպառ, որով աւելի մատնուած պատիժներու եւ պա-
 տուհասներու: Չեմ ըսեր, քաւ լիցի, որ երկրագունդի
 վրայ գտնուող ժողովուրդներուն մէջ միակ անմիաբան
 ազգը մենք են, սակայն, ափսո՛ս, մանուկ մը անզամբ
 քաջ գիտէ որ ամէնէն անմիաբան ազգը մենք ենք, դրժ-
 բախտաբար: Եւ մանաւանդ ամէնէն շատ միաբանու-
 թեան կարօտ ազգը մենք ենք, ըլլալով փոքր ածու: Ան-
 միաբանութիւնը ամենախայտառակ չափերու հասած
 է մեր մէջ: Սա դաշնակցական է, դա հնչակեան է, նա
 համայնավար է, սա ռամկավար է, դա բարեգործա-
 կան է, նա աղքատախնամ է, սա Մուրատեան է, դա
 Կեդրոնական է, նա Պէրպէրեան է, սա Թրքահայ է,
 դա ռուսահայ է, նա պարսկահայ է, սա սլոլսեցի է, դա
 վանեցի է, նա սասունցի է, սա վերէն է, դա վարէն է,
 նա մէջտեղէն է, սա աջ է, դա ձախ է, նա չէղոք է, սա
 լուսաւորչական է, դա կաթոլիկ է, նա բողոքական է,
 սա քաղաքացի է, դա գիւղացի է, նա լեռնցի է, սա
 քիւրտ է, դա հրէայ է, նա ջինկէան է: Բաւական դոր-
 ծեց «սա, դա, նա»ն մեր մէջ: Այսօր մենք հաւաքուած
 ենք վսեմ նպատակով. — Միո՞ր թիւն: Եւ կը կրկնեմ.
 — Միո՞ր թիւն 2010 թիւն է: Միութեան զօրու-

Թիւն ըլլալը բիւրաւոր փաստերով ապացուցուած է։ Ահաւասիկ Գերմանիան որ չկրցաւ զօրանալ՝ մինչեւ որ բոլոր գերմանական թաղաւորութիւններն, իշխանութիւններն ու կոմսութիւնները չմիացան։ Ահաւասիկ Իտալիան որ չկրցաւ մեծնալ մինչեւ որ բոլոր իտալական իշխանապետութիւններն ու հառարակապետութիւնները չմիացան։ Միանանք եւ մենք, եղբայրներ, որպէսզի մենք ալ մեծնանք, զօրանանք։ Մէկդի նետենք բոլոր կործանարար վէճերը ու միանանք, գլուխ հանելու համար ազգօգուտ ձեռնարկներ։ Մեր միացումը նոր դարագլուխ մը պիտի բանայ մեր ազգային պատմութեան մէջ։ Միանալը մեր ամէնէն սրբազան պարտականութիւնն է։ Ամէն ոք թող մնայ իր նախասիրած կուսակցութեան ու կրօնքին մէջ, սակայն, այդ բոլորէն վեր, մնանք միացած։ Կազմենք մարմին մը որ վեր ըլլայ կուսակցութիւններէն եւ ամէն վէճ թող լուծէ այդ մարմինը։ Կազմենք այսօր իսկ, սուրբ ուխտով, Միութեան մարմինը։ Կեցցէ՛ հայկական միութիւնը։

Մափահարութիւններ։

Ճառախօսը շունչ մը առնելէ վերջ, շարունակեց ընթերցումը․

— Անմիաբանութիւնը քանդեց մեր տունը, մեր այգին, մեր խանութը։ Աւա՛ղ, բնաւ անցեալէն դաս առնել չենք գիտցած։ Մեր նախարարներուն անմիաբանութեան երեսէն կորսնցուցինք մեր հայրենիքը, մեր ժողովուրդին անմիաբանութեան երեսէն կորսնցուցինք մեր տէրութիւնը․ մեր կրօնաւորներուն անմիաբանութեան երեսէն կորսնցուցինք մեր մեծաքանչ լեզուն՝ զրաբարը, մեր կուսակցութիւններուն անմիաբանութեան պատճառով ալ պիտի կորսնցնենք մեր ազգը որ դատապարտուած է մոմէ արձանի մը պէս հալելու՝ ձուլումի տաքցած կաթսային մէջ։ Միութիւն, եղբարք պատուականք, միութիւնը զօրութիւն է, ինչպէս

զօրութիւնը միութիւն է : Հեղեղները կը կաղմուին ջու-
 րի կաթիլներով, ամպերը շողիներով եւ հարստութիւն-
 ները տասնոցներով, ինչպէս կերպասները թելերով :
 Նոր, իրական, վաւերական միութիւն մը : Մեր ցարդ ու-
 նեցած միութիւններն ու միաբանութիւնները հիմնուած
 են զարկ տալու համար անմիաբանութեան : Ընդհան-
 րական միութիւն մը : Թող մենէ իւրաքանչիւրը զիտ-
 նայ որ ինք արդիւնքն է միութեան մը : Մեր հօր ու մօր
 օրհնեալ միութիւնն է այն : Լոկ միութիւնն է որ կը
 բեղնաւորի, կը յղանայ, կը ծնանի : Մանաւանդ մարտ
 ամսուան մէջ ենք : Կենդանական աշխարհին միաւորու-
 թեան չըջանը : Ըլլանք միութիւն, ըլլանք միացեալ,
 ըլլանք մի : Աստուած մի է եւ մենք, փա՛ռք Երկնաւո-
 րին, միաստուածեան ենք : Մի ըլլալ կը նշանակէ միտք
 ունենալ : Մի չըլլալ կը նշանակէ, ըստ հին Հայոց, ըլ-
 լալ անմի կամ անմիտ : Ըլլանք միաբանակ, միահոյժ,
 միազուեղ եւ միախումբ : Ամէն ինդրի մէջ մեր ճայնը
 հանենք միաբառաչ : Ըլլանք միաբուն ճիւղերու ծաղիկ-
 ներ : Ըլլանք միազլուխ, միամիտ, միաբերան, միալե-
 զու եւ միականի : Ըլլանք միահամուռ, միահեծան եւ
 միակողմանի : Կրկին կ'աղաղակեմ . — Կեցցէ՛ հայկա-
 կան Միութիւնը :

Դարձեալ ծափահարութիւններ :

Պահ մը տիբեց լռութիւն :

Ձէգոքը ըսաւ .

— Պարոն Մուրատեան, պէտք է զիտնալ որ մարդ-
 կային իմացականութիւնը չի կրնար համախմբուիլ
 միակ նպատակի մը ու դադարաւորի մը շուրջը : Մարդ-
 կային միտքը իր անկախութիւնը կ'ուղէ եւ անկարելի
 է դայն կաշկանդել միութիւն կոչուած բանտին մէջ :
 Միութիւնը զօրութիւն է, սակայն չատ անդամ ալ բըռ-
 նակալութիւն է :

Պ Մուրատ Դաւիթեան համոզիչ չեչտով մը ըսաւ .

— Եղբայր, խնդիրը պարզապէս մեր Հայոց ազգին փրկութեան մասին է: Ո՞ր Հայը համաձայն չէ ազգային փրկութեան: Եւ երբ համաձայն ըլլալով չի միանար, ուրեմն կեղծ է իր միութենականութիւնը: Ուրեմն ապուր կ'ուտէ: Մեզի պէտք է շիք, լիւքս, մոտա, րէք-լամ միութիւն մը:

Ձէղոքը ըսաւ.

— Եւ սակայն դուն ինքդ ինչո՞ւ չես միանար որ եւ է Հայ կազմակերպութեան...

— Ի՞նչպէս միանամ, աղբար, եթէ մէկուն միանամ, միւսին պիտի չմիանամ... Ասիկա միութիւն եղաւ: Ահա, այսօր, ամէնքդ ալ հոս հրաւիրեք եմ որ ամէնքդ ալ միանաք, ես ալ ամէնքուդ միանամ:

Ռամկավարը, որ վանեցի մըն էր, ըսաւ.

— Քեզ կը մնայ միանալ այն խմբակցութեան որուն ծրագրի մաս կը կազմէ միութիւն:

Դերձակը պատասխանեց.

— Ահա ճիշտ այդտեղ է շուարումս: Ամէն խմբակցութիւն ալ միութիւնը իրեն նպատակ է ընտրած, տարօրինակ ձեւով մը: Անոնցմէ մին կ'ըսէ. — Եկէք, միացէք ինծի, դուռս ուղիւրկս բաց են: Միւսը կ'աղաղակէ. — Պէտք է միայն ինծի միանաք ազգը փրկելու համար: Ոչ ոք սկզբունքով դէմ է միութեան: Գործնական հողի վրայ սակայն՝ անոնք միութիւն ըսելով կը հասկնան՝ ձուլել իրենց մէջ, իրենցմէ դուրս գտնուողները: Իմ պահանջած միութիւնս ընդհանուր է, կարանթի եւ ասիւրէ:

Ռամկավարը ըսաւ.

— Որոչ չափի ճշմարտութիւն կայ, պարոն Դաւիթեանի խօսքերու մէջ:

Դաշնակցականը հարցուց.

— Ի՞նչ կը նշանակեն սա խաւաքարտին վրայ նշանակուած խօսքերը...

Դերձակը ըսաւ .

— Միռութիւնը զօրութիւն է ,

Զօրութիւնը զբահուիլ է ,

Զբահուիլը հազուիլ է . . .

Առաջին երկու տողերը պարզ են , կը խոստանամ քիչ վերջը բացատրել անոր երրորդ տողը :

Ու հրամայեց .

— Թագուհի , Բերկրուհի , սա օղիները ու աղանդերները բերէք :

Ժողովականները քաղցր ժպիտներով բոլորուեցան սեղանին շուրջը :

Կերան , խմեցին , ծխեցին , խօսեցան , ճառեցին ու երգեցին : Ժամուկէս վերջը համայնաւարը կը պոռար .

— Պրօլետարներ բոլոր երկիրների , միացէ՛ք :

Դաշնակցականը կ'երգէր .

— Մշակ , բանուոր , բէնչպէր աղբէր

Արի՛ք , միանանք , յառաջ դնանք ,

Աշխատանքի դատին պաշտպան

Դաշնակցութեան թեւ , թիկունք տանք :

Հնչակեանը , խիստ յուզուած , յայտարարեց , փոքրիկ ճառի մը իբրեւ վերջաբան .

— Մենք միանալով կ'ուզենք մեռնիլ :

Ու յետոյ , աչքը օղիի շիշին յարած , երգեց .

— Մենք հնչակեան , եղբայր , դուք դաշնակցական ,

Մենք երկուքս էլ կուլանք վիշտը հայկական :

Արիք , եղբարք , միանանք ,

Բաւական է մեր տանջանք ,

Ի սէր ճնշուած հայ ազգին ,

Գործ դենք մեր ճիւղ ու ջանք :

Արիք , եղբարք , հովուով սրտով միանանք ,

Զեռք ձեռքի տանք ապա դործենք արշաւանք :

Հնչակեանը առանց միանալու արշաւեց . . . աղանդերներուն վրայ :

Մուրատ - Ռափայէլեան սանը, կիթառ մը ճարե-
լով, սկսաւ նուագել ու երգել.

— Տուր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր ենք մենք,

Որ մըրկաւ էինք զատուած,

Բաղդին ամէն ոխ չար ու նենդ,

Ի մի համբոյր ցըրուին ի բաց:

Ընդ աստեղօք ի՞նչ կայ սիրուն,

Քան զանձկալի եղբայր անուն:

Վերսկսան խմել, ներդաշնակ համաձայնութեան
մը մէջ:

Ռամկաւար - Աղատականը կը պոռար.

— Միութիւնն ալ մենք ենք, երկուութիւնն ալ...

Զէշոքը բաւական գինով կը պոռպորար.

— Կեցցէ՛ միութիւնը ...

Ռամկաւարը կ'ըսէր.

— «Միութիւն»ը Բարեգործականի պաշտօնաթերթն
է: Քսան Փրանք է տարեկանը, վճարումը կանխիկ:

Դերձակ Մուրատ Դաւիթեան փոքրիկ լռութենէ մը
օգուտ քաղելով ըսաւ բոլորին.

— Ուրեմն ի՞նչ եղբակացութեան հասաք: Պիտի
կազմե՞նք Միութեան Մարմինը:

— Կազմենք, պոռաց հնչակեանը:

— Կազմեցինք զնաց, աղաղակեց չէշօքը:

— Կազմենք ու կազմակերպենք, ըսաւ դաշնակցա-
կանը:

— Կազմելու է, ըսաւ համայնաւարը:

Ու դերձակը հրամայեց.

— Բերկրուհի, ուրեմն շիշ մըն ալ օղի բեր: Թա-
ղուհի, ուրեմն աղանդերները նորոգէ:

Օր. Բերկրուհի արտասանեց «Արիք Հայկադունք»ը,
խիստ բարձրացնելով իր ձայնը ոտանաւորին վերջին

— Հայեր միանանք, մեր մօր հետ օրհնենք,

Զանոնք որ մեզի տըւին սուրբ օրէնք:

Դերձակը երբ տեսաւ որ ամէնքն ալ բաւական քաշած են օղին, հազաց ու ըսաւ .

— Ճաշի սկսելէ առաջ, պաշտօնապէս կազմենք Միութեան Մարմինը ու լմննայ :

— Կազմենք, պոռացին քանի մը հոգի :

Դերձակը շարունակեց .

— Ուրեմն կազմուած կը յայտարարեմ Միութեան Մարմինը որ գերագոյն խորհուրդի մը հանդամանքը պիտի ունենայ : Անոր անդամները եօթը հոգի են, բոլոր աշատեղ ներկայ : Անոր իւրաքանչիւր անդամը պէտք է մնայ հեղինակաւոր, պատկառելի, ազդեցիկ եւ տպաւորիչ : Եւ գիտէք որ, սիրելիներ, հինէն ի վեր, ամէն իշխող կամ ղեկավարող, ըլլայ աշխարհական թէ կրօնաւոր, որպէսզի ազդեցութիւն գործէ ժողովուրդին վրայ, պէտք է լաւ հազուէի : Ատոր համար է որ ստեղծուած է համազդեասութիւն : Մեր Միութեան Մարմինին անդամները անհրաժեշտ է, պատշաճ է որ միշտ սեւ զգեստ հագնին : Մենէ իւրաքանչիւրը առնուազն երկու ձեռք սեւ զգեստ պէտք է ունենայ : Մին հագնելու համար չարթու մէջ իսկ միւսը հագնելու համար կիրակի օրերը : Եղբայրներ, ըլլանք միատարազ, միապատմուծան, միավերարկու : Ես, ինչպէս գիտէք, դերձակ ըլլալով այս պահանջին զոհացում կրնամ տալ, որոշ զոհողութիւն ընելով ձենէ իւրաքանչիւրին համար : Քիչ վերջ, պիտի առնեմ ձեր չափերը ու ձենէ ամէն մէկուն համար պիտի պատրաստեմ երկու ձեռք զգեստ : Զմեռուան մօտ ալ մէյ մէկ սեւ վերարկու . չիք, լիւքս, մոտա, բէքլամ : Վերջին զեղչուած գին, երկու ձեռք սեւ զգեստի՝ հազար երկու հարիւր Փրանք : Սակայն կը կրկնեմ՝ չիք, լիւքս, մոտա, բէքլամ : Տոկուն կերպաս, արդուկը պահող, կարանթի : Օր մը, հաւառակ կողմն ալ կրնաք հագնիլ : Բերկրուհի, մէթրոն տուր, տետրակը առ :

Զգայացունց տպաւորութիւն :

Դերձակը ելաւ ոտքի:

Դաշնակցականը ըսաւ.

— Հիմա կը հասկնամ որ բանը ինչո՞ւմն է: Հիմա կ'ըմբռնեմ խաւաքարտին վրայ նշանակուած խրթին խօսքը «զօրութիւնը զրահուիլ է, զրահուիլն ալ հազուուիլ է»: Աւելի պարզարանելով միանալը հազուատ ապսպրել է:

Դերձակը, Ժպտուն, ըսաւ.

— Այդպէս, դրեթէ, համաձայն եմ, համաձայն եմք ...

Ձէզոքը ըսաւ.

— Աղբար, կեցիր նայինք...

Դերձակը, մկրատի պէս կտրուկ, պատասխանեց.

— Ապուր մ'ուտեր:

Եւ ամէնէն առաջ սկսաւ չէզոքին չափերը առնել: Դերձակը թիւերը կը պոռար ու Բերկրուհի կը դրէր: Կարգով ամէնուն չափը առաւ եւ վերջը հրամայեց.

— Թագուհի, Բերկրուհի, շուտով սեղանը վերցուցէք ու ճաշի սկսինք: Գինի բերէք:

Մտքէն հաշիւ կ'ընէր ու կ'ըսէր.

— Վեց հոգի են, իւրաքանչիւրին երկու ձեռք սեւ հազուատ, ուրեմն տասներկու ձեռք: Իւրաքանչիւր ձեռքէն կը շահիմ 250 Փրանք: 12 անգամ 250 կ'ընէ 3500: Երկու հարիւր օղիի, դինիի, աղանդերի, կերակուրի ծախս՝ կը մնայ՝ 3300: Յիսուն Փրանք ճառը դրող տիրացուին տուինք՝ մեղի կը մնայ զուտ շահ 3250 Փրանք: Այս առտու ջրֆըտ եղանք, 250 շահեցանք: Թուրք եղանք, դորդ մը շահեցանք: Ֆրէնկ եղանք, 100 շահեցանք: Հայ ըլլալով ամէնէն շատ պիտի շահինք: Եւ տակաւին ըսողներ կան որ հայութիւնը վնաս է:

Միութեան Մարմնի անդամներէն մէկը հեղնական կերպով կը Ժպտէր, ուրիշ մը կը դայրանար, երրորդ մը խնդուքը հազիւ կը զսպէր, չորրորդ մը իր դէմքով

զգուանք կ'արտայայտէր, հինդերորդ մը արմանք զարմանքի մէջ էր իսկ վեցերորդ մը չափազանց գոհ էր եղածէն:

Չափազանց գոհ եղողը աչք կ'ընէր միւսներուն որ ձայն չհանեն:

Ճաշը անցաւ միութենական խորին համերաշխութեան մը մէջ, առատ գինիով ու երկու երեք ուղերձով:

Ձէզոքը շատ գինի փախցուցած էր ու սուրճի պահուն՝ ըսաւ.

— Ո՛չ մէկ բանի կը հաւատամ:

Դերձակը ըսաւ.

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես: Մեր Միութեան Մարմնի՞ն ալ չես հաւատար:

— Ո՛չ:

Վանեցին ըսաւ, կատակի փոխելով խօսակցութիւնը.

— Քո կերած ֆօֆփէներին էլ չե՞ս հաւատար:

Ձէզոքը պատասխանեց, զսպուած զայրոյթով.

— Կերած ֆօֆփէներուս չէ բայց խմած գինիներուս կը հաւատամ:

Դաշնակցականը ըսաւ.

— Ամէն բանի տակը հաշիւ կայ:

Մուրատ-Ռափայէլեանցին ըսաւ.

— Այո՛, ամէն բանի տակը թիւ մը կայ:

Հնչակեանը ըսաւ.

— Կը բողոքեմ: Ամէն բանի տակը զէրօ կայ:

Համայնավարը ըսաւ.

— Ամէն բանի տակն ալ, վրան ալ զէրօ կայ:

Ձէզոքը ըսաւ.

— Միութեան տակն ալ թիւ կայ եղեր: Մէկ թիւը:

Դերձակը ըսաւ.

— Մէկը կ'ըսէ թիւ կայ, միւսը կ'ըսէ զէրօ կայ:

Ահա սկսաւ մեր Միութեան համերաշխութիւնը: Կեց-
ցէ՛ք, հայրենակիցներ:

Դերձակին տրամադրութիւնը բարձր էր:

Ժողովական հիւրերուն մեկնած պահուն՝ դերձակը
կամաց մը՝ ըսաւ.

— Ձորեքշաբթի օր հաղուստի փորձերը կը սկը-
սինք, անշուշտ ամէն ոք կանխավճար մը կ'ընէ, այդ
օրը

Հետեւեալ օր, դերձակը երկտող մը ստացաւ չէ-
զոքէն.

« Յարգելի բարեկամ, եթէ զիս իմ հաղուստովս,
եղածիս պէս, կ'ընդունիս՝ կը մնամ Միութեան Մարմնի
անդամ, ապա թէ ոչ՝ ջնջէ անունս միութեան ցանկէն»:

Դերձակը ըսաւ.

— Վա՛յ խայտառակ: Չէզոքին հրաժարականով կը
կորսնցնենք ... հինգ հարիւր Փրանք:

Վաղեց չէզոքին տունը եւ ըսաւ.

— Ապուր մ'ուտեր:

— Ապուր մի հրամցներ որ չուտեմ:

— Ապուր մ'ուտեր, կ'ըսեմ:

— Ես ալ մի՛ հրամցներ կ'ըսեմ:

— Ապուր ուտել է, ըրածդ:

— Ապուր ճուպուր բան է քու ալ ըրածդ:

— Նորէն կ'ըսեմ, փոխէ միտքդ, ապուր մ'ուտեր:

— Աղբար, ես հաղուստի պէտք չունիմ:

— Ունիս: Ես քեզի չիք, լիւքս, մոտա, ըէքլամ հա-
ղուստներ պիտի չինեմ: Կարանթի:

— Ձեմ ուղեր, աղբար:

— Ինչո՞ւ չես ուղեր եղեր:

— Փափաք չունիմ, ախորժակ չունիմ, սէր չունիմ,
դրամ չունիմ:

— Մաս առ մաս կը վճարես:

— Ձեմ ուղեր: Միութիւն կաղմեցինք՝ սեւ հաղուստ

պիտի հազնինք եղեր: Աղբար, մեր կաղմած Մարմինը
ի՞նչ է վերջ ի վերջոյ, պարահանդէսի միութիւնն է,
մեռելաթաղի ընկերութիւնն է թէ չէ Փաշալան կաղմա-
կերպութիւնն է: Սեւ շապիկ, սեւ վարտիք մը ըլլար նո-
րէն կը հասկնայի, անոնք երկուքն ալ դործի կուգան:
Աղտը ցոյց չեն տար: Բայց սեւ հագնուտ, երբե՛ք:

— Հարսանիք է, ծօ՛: Միութեան փեսայ պիտի ըլ-
լաս: Վերջին անգամ կ'ըսեմ. դործ մ'աւերեր: Ապուր
մ'ուտեր:

— Արդէն ապուր կերանք ժողովի դալով: Ձեմ ու-
ղեր ըսինք, աղբար: Ձեն երկնցներ:

— Գոնէ միութենէն հրաժարիլդ, հիմակուհիմա,
միւս անդամներուն մի՛ ըսեր:

— Աղբար, ես միութենէն հրաժարած չունիմ: Ես
հագուստներէն է որ կը հրաժարիմ:

Դերձակը ըսաւ, վճռականօրէն.

— Միութենէն հրաժարած կը նկատուի հագուստէն
հրաժարողը: Մե՛ղք: Յը՛: Մե՛ղք: Դուն նորէն խորհէ:

Դերձակը խանութ վերադառնալով բաց նամակ մը
դտաւ: Գրողը դաշնակցականն էր.

«Ապուշ աղուէս, պատիւը ունիմ հրաժարելու
Միութեան Մարմնի անդամակցութենէն՝ այսինքն եր-
կու ձեռք հագուստէն»:

Դերձակը պահ մը շանթահար մնալէ վերջ, հծծեց.

— Աս երկու անգամ ապուր կերեր է: Վա՛յ դաւա-
ճան, վա՛յ:

Ժամ մը վերջը այցաքարտ մը եկաւ, տղու մը ձեռ-
քով: Գրողը համայնավարն էր:

«Քաղաքացի, դուք խաւաքարտին վրայ գրած էիք
«զրահուիլը հագուիլ է»: Ես կողմնակից եմ զինաթա-
փութեան՝ այսինքն երկու ձեռք պուրժուական հագուս-
տի դէմ եմ: Անկցին սեւ գլխարկները, սեւ փողկապնե-
րը, սեւ շապիկները, սեւ գոլպաները: Կեցցեն սեւա-

մորթները միայն : Անոնք են իսկական պրոլետարիատը » :

— Դուն ալ ապուր ես կերեր , սեւ հոգի դուն ալ . . .

Երկրորդ օրը , Մուրատ-Ռափայէլեան սանը դրկած էր կարճ նամակ մը .

« Կը խնդրեմ որ փոխանակ կերպսը կտրելու՝ ձեր չափի տետրակին այն մասը կտրէք ուր իմ չափերս նշանակեցիք : Դուք իմ մարմինս չափած ատեն՝ ես ալ ձեր խելքը չափեցի : Դժբախտաբար մէկ մէթրէն պակաս գտայ » :

Դերձակը տակնուվրայ էր եղած :

Եկաւ երկտող մըն ալ Հնչակեանէն .

« Գերազոյն պաշտօն տրուեցաւ ինծի Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնը Ամերիկա փոխադրելու : Այս առթիւ կը հրաժարիմ Միութեան Մարմնի տարազէս » :

Դերձակը ըսաւ .

— Ծօ՛ ձիչտ հիմա սեւ հագուստ պէտք է քեզի՝ քանի որ մեռել մը Ամերիկա պիտի փոխադրես :

Վանեցին եկաւ անձամբ ու ըսաւ .

— Սիրելի Դաւիթեան , իմ երկու ձեռք զգեստներ , աւարտէք , որքան կարելի է շուտով : Անոնցմէ մէկ էս շաբաթ օր , միւս՝ յաջորդ հինգշաբթի երեկոյ հարկաւոր է ինձ :

Աս հրաշք էր , դերձակին համար , ու ըսաւ .

— Ի՞նչ , չե՞ս հրաժարած հագուստներէդ :

— Հրաժարի՞լ . . . : Ի՞նչ է պատճառ որ այդպէս կ'արտայայտուէք :

— Միւսները հրաժարեցան :

— Լո՞ւրջ . . .

— Առ , կարդա սա նամակները :

— Եդ խայտառակներ ես դիմակաղերձ կ'անեմ , հրապարակով : Ինչ եւ իցէ : Ամենայն դէպս դուք կըտրէք ու կարէք , շտապով , իմ երկու ձեռք զգեստներ :

Վաղը երեկոյեան փորձի կը դամ: Էսպէս էլ աննամուսութիւն...: Ես ձեզ յաճախորդ կը բերեմ, միամիտ կացէք: Սրանից յետոյ բոլոր վանեցիներ դուք կը հազուեցնէք: Խօսք:

Վանեցին համողելով, լոլողելով, ապառիկ, առանց սանթիմ մը վճարելու, առաւ երկու ձեռք զգեստը ու աներեւութացաւ:

Ու այսպէս, անբարունակ կերպով վերջացաւ «Միութիւնը զօրութիւն է, զօրութիւնը զրահուիլ է եւ զրահուիլը հազուիլ է»-ի «չիք, լիւքս, մոտա, բէքլամ» սլառմութիւնը:

Երբ, օր մը, դերձակ «Տալիտ» այս բոլորը պատմեց, անշուշտ իրեն համար պատուաբեր ձեւով մը, բարեկամի մը, ան ըսաւ, ժպիտ մը ծածկելով իր քիչն տակ.

— Քեզի պէս Հայը՝ կրնայ ամէն ազգ խաբել սակայն չի կրնար Հայ մը խաբել: Քեզի պէս Հայը՝ կրնայ ամէն ազգէ խաբուիլ, սակայն չի խաբուիր Հայէն: Դուն խաբուեցար որովհետեւ խաբել ուզեցիր: Դուն խաբուեցար կարծելով որ անոնք միացած են: Անոնք, այդ օրը, միացեր են ուտելու, խմելու եւ երգելու համար: Պէտք է գիտնայիր որ ճոխ սեղանի մը շուրջը՝ բոլոր մարդիկ, անխտիր, կը միանան:

Դերձակը ըսաւ.

— Անոնք միացած էին, սակայն, ինծի դէմ միացած էին:

Բարեկամը աւելցուց.

— Արդէն միութիւն ըսածդ կը նշանակէ միանալ որ եւ է բանի մը դէմ:

ՎԷՆԱԷՆ, 1939

ՄԵԾ ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԸ . — ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿԸ

ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ ԵՒ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԸ

Կը ճանչնամ մեծ ծաղրածու մը, գերբնական կարողութիւնով: Ան՝ մեծագոյնն է արուեստագէտներուն: Իր հեղինանքը մերթ կոշտ է, մերթ ալ չափադէտ եւ նուրբ: Ան՝ կը ծաղրէ ամէն բան: Նախ՝ ծաղրելիները, որոնք շնչաւորներն են: Նաեւ անշունչները. — հագուստ, կարասի, շէնք, փողոց, քաղաք, երկիր: Կը ծաղրէ մինչեւ անգամ բնութիւնը: Նոյնիսկ դրախտներուն պարունակութիւնը, հող, ջուր, քար, ծառ: Արեւն անգամ ազատ չէ այդ մեծաճանճար ծաղրածուին կատակներէն:

Անողորմ է ծաղրածուն եւ միանգամայն խորապէս բանաստեղծ: Իր ողբերգութիւններուն ներքեւ անգամ դոյ եւ միշտ իր ծաղրանքին սրափուշերը:

Ծաղրածուն դադար չունի: Անդուլ կը խնդայ, դաժան ժպիտով: Եւ իր հեղինութիւնը միշտ յաջող է:

Այդ ծաղրածուին անունն է Ժամանակ:

Աշխարհի վրայ եթէ Աստուած ամէն տեղ է, իբրեւ չրջիկ՝ մեր ծաղրածուն ամէն տեղ է, իբրեւ տեղացի:

Յոյց տալու համար ծաղրածուին ծաղրանքին սաստկութիւնը՝ իր գոհերէն կ'առնենք մարդը: Քանզի մարդն է գլխաւոր թիրախը ծաղրածուին սրամիտ նետերուն:

Կը ծնի մանուկը: Ծաղրածուն գործի վրայ է ար-

դէն, ամիսներ առաջ: Կէս լուրջ, կէս կատակ, ըսել կուտայ շատերու.

— Ծնաւ նոր արքայ ...

Նորածինը միշտ թագաւոր է կամ առնուազն արքայական՝ քանի որ բոլորը կը ծառայեցնէ իրեն՝ լուալ կամ մաքրել տալով իր մեծ դործերը...

Մանուկ-թագաւորը երջանիկ է քանի որ կը քամէ ու կը քնանայ: Երջանիկ՝ որովհետեւ ոչ մէկ հոգ ունի: Չունի սակայն իր թագաւորութեան կամ երջանկութեան գիտակցութիւնը: Մանուկը աններդաշնակ է ու անհաւասարակշիռ: Ասոր ալ գիտակցութիւնը չունի: Մարմինը թարմ է, հոգին սակայն բացակայ է իր մէջ: Միտքը սպիտակ է, սակայն ընդամէնը չիթ մը կաթ է, որուն մէջ չկայ մտածումին ջերմութիւնը, յիշողութեան շաքարը կամ աղը եւ երեւակայութեան շողին:

Թագաւոր է: Իր իւրաքանչիւր շարժումին, նայողածքին ու վանկին ներքեւ կը տեսնենք իմաստ եւ իմաստութիւն, խորք ու խորհուրդ, արտակարգ, կանխահաս մտածում եւ հանճար:

Թագաւորահայրը կամ մայրը ամէնէն կը պահանջեն հիացումի մեծ տուրք մը:

Փորձեցէք անգամ մը տալ, սա հարկը.

— Այս մանուկը տաղանդաւոր մէկը պիտի ըլլայ...

Ծնողքը արդէն վշտացուցիք: Անոնց համար մանուկը առնուազն հանճարեղ է:

Ծաղրածուն խաղերը բազմազան են:

Ծաղրածուն կը զբօսնու. դիմացը նստած է մանուկին ու դայն կը խնդացնէ, կը լացնէ, կը շարժէ:

Աչք տուած է մանուկին, սակայն կատարեալ տեսողութիւն չէ տուած: Ականջ տուած է, սակայն լսողութիւնը պակաս է տուած: Յաճախ այս ժլատութիւնը կը շարունակուի անվերջ:

Ամիսներ ու տարիներ կ'անցնին: Մանուկին վրայ

բարդուիլ կը սկսին տարիները: Իբր թէ կ'ապրի մանուկը, սակայն իրականին մէջ դեռ չէ ծնած կատարելապէս:

Ծաղրածուն ուրիշ բան մըն ալ չատ կ'ընէ. ահաւոր կատակ մը. — մանուկը ցոյց կուտայ իրեններուն ոչ միայն բացառիկ հանճար այլ նաեւ անդուգական գեղեցիկ: Օր մը որո՞ւ հետ ամուսնացնել ասանկ հրաշալի մը. — ահա հարցը եւ հոգը: Ոմանք այս երկու գլխաւոր կատակները կը վերադրեն ծաղրածունն բարու թեան: — Բարեմիտները...:

Ժամանակին սլաքին վրայ մանուկը եղած է երիտասարդ: Ժամանակը իր նորանոր խաղերուն թատերաւայրը կ'ընէ երիտասարդին միտքն ու հոգին, ինչպէս նաեւ մարմինը:

Տղան իր հայրն ու մայրը կատարեալ էակներ կը կարծէր՝ հիմա տարբեր կարծիք ունի անոնց մասին: Անոնք յետադիմական են, տգէտ են ու աններկայանալի:

Երիտասարդը ասպարէզ ունի, սակայն չունի բանգիտութիւն եւ փորձառութիւն:

Կ'երթայ կեանքին, դայն կարծելով վարդաստան: Քանի կը մօտենայ ու մանաւանդ կը մտնէ կարծեցեալ դրախտէն ներս՝ կը հանդիպի տատասկներու եւ վիհերու՝ ծածկուած ծաղիկներով:

Վարդաստանին իւրաքանչիւր փուլը ծուէն մը կը խլէ իր յաւակնութիւններէն, որոնք անկազդի ըլլալով՝ կրկին կ'աճին ու կը բազմանան:

Երիտասարդը եթէ առեւտրական ասպարէզի պիտի հետեւի՝ կը յաւակնի ըլլալ, քիչ ատենէն, միլիառատէր մը, ինչպէս Րոչիլտը, Րաքէֆէլլըրը կամ Գալուստ Կիւլպէնկեանը: Աւա՛ղ, քանի մը տարի վերջ, երիտասարդը կը նախանձի Րոչիլտի յետին գրադրին:

Եթէ երիտասարդը պիտի հետեւի երաժշտութեան՝
կը յաւակնի ըլլալ Պախ մը, Պէթհոլէն մը, Շոփէն մը,
Շոմման մը, Կարա-Մուրզա մը կամ Կոմիտաս մը: Քա-
նի մը տարիէն կ'ըլլայ աւագերգու մը...

Եթէ դերասանութեան պիտի հետեւի՝ կ'երազէ ը-
լալ Դալմա մը, Քին մը, Տալիտ Կարիք մը, Սալլի մը,
Նոլէլլի մը, Քոքլէն մը, Մունէ մը կամ Ադամեան մը:
Քանի մը տարիէն կ'ըլլայ ափսոսերգակ մը:

Եթէ բանաստեղծ է՝ կ'երազէ ըլլալ Տանթէ մը, Կէօ-
թէ մը, Պայրըն մը, Պոտլեր մը կամ Մեծարենց մը,
Վարուժան մը: Քանի մը տարիէն կ'ըլլայ Սրապիոն Ա-
րամեան մը:

Ու այսպէս, ընդհանրապէս:

Օր մըն ալ երիտասարդը իր բոլոր յաւակնութիւնն-
երով կը գտնէք ծունկի եկած, օրիորդի մը առջեւ որ հա-
մակ պղպջակ է: Օրիորդին սիրաւ օճառ է, խելքը ջուր
ու լեզուն շարժում, որով ամբողջ ինքնութիւնը պղպը-
ջակ:

Երիտասարդը անպայման բանաստեղծութիւններ
գրած է՝ իր սիրուհին նմանցնելով ծովածին Ափրոտի-
դէին, պղպջակները նմանցնելով ծովուն փրփուրնե-
րուն:

Երիտասարդը քնարը սրտին վրայ ու ձեռքը քնա-
րին վրայ՝ կ'երգէ, ծունկի եկած ու կ'ըսէ.

— Ո՛ր, ո՛ր կամ ամենազեղեցիկս, ամենապաշտե-
լիս, ամենաչքնաղս, դուն գլուխ-գործոցն ես մեր ժա-
մանակին... կը սիրե՛մ, կը սիրե՛մ, կը սիրե՛մ քեզ...
յաւիտեա՛ն... դուն ծնած ես ինծի համար... ոչ ոք այս-
պէս չէ սիրած, ինչպէս ես կը սիրեմ քեզ... երեք ան-
գամ կ'երգնում որ եօթն անգամ կը պաշտեմ քեզ...

Կը պատահի որ աղջիկը մերժեց զինքը, սիրահարը
ա՛լ ամբողջ իր կեանքի ընթացքին կը ցանկայ այդ ան-
հասանելի մնացած սիրուհիին, եթէ նոյնիսկ ժամանա-

կը, հետզհետէ, իրեն տայ քանի մը հարիւր օրիորդ կամ
կին: Չգոհացուած ցանկութեան անվերջանալի կատա-
կերդութիւնը սիրահար մը կը քաշքշէ Գողգոթայէ Գող-
գոթայ, մինչեւ Տարտարոս:

Իսկ եթէ Օր. Պղպլակը փոխադարձեց իր զգացու-
մը՝ Սէրը կ'ելլէ պտոյտի լուսնի լոյսով, ծովեզերքի
փրփուրէ ժապաւէնով, լեռներու պարով, բնութեան
դրախտներով:

Ու սոխակները կ'երգեն, ճաշակելով իրարու բերնի
պատառը որ համբոյրն է.

— Ամբոս կ'ըմպեմ, կեռաս կ'ուտեմ...

— Գինի կ'ըմպեմ, սեր կ'ուտեմ...

— Աւելի, կը սիրեմ, աւելի... յաւիտեա՛ն...

Ժամանակը կ'անցնի: Քանի մը ամիս վերջ, նոր
ասուլիս:

— Առաջուան չափ չես սիրեր զիս:

— Կը սիրեմ, հոգիս:

— Այո, հոգիդ է որ կը սիրես, ոչ սակայն զիս:
Որքան անձնասէր ես: Տեղ մը կարդացի արդէն որ սէրը
ինքնասիրութիւն է որ երբեմն ինքնամոռացութեան կը
տանի ...

— Ըսի՝ կը սիրեմ...

— Ժի՞շդ է որ կը սիրես դեռ...

— Կը սիրեմ դեռ...

— Այդ «դեռ»դ պերճախօս է ու գէշ է անոր ի-
մաստը ...

— Բայց սէրը անփոփոխելի եւ անայլայլելի չէ,
ինչպէս Աստուածն է:

— Հապա սէրը աստուածութիւն մըն է, կ'ըսէիր...

— Կրկին կ'ըսեմ. աստուածութիւն մըն է, սակայն
աստուածութիւնը չէ, հրեշտակա...

Ու նորէն համբոյրներ, նորէն երդումներ, նորէն
նուաղուն նայուածքներ, «ահ»եր ու «վահ»եր, որո-

նումներ եւ յարձակումներ, յանուն կենսական տարածութեան :

Քիչ մըն ալ կ'անցնի ժամանակը : Մերթ մին կ'ըսէ .

— Թող կանգնի ժամանակը, երբ մենք համբոյրի մը մէջ ենք...

Եւ սիրակտուց աղանեակները կը հեռանան իրարմէ :

Վերաւոր կողմին կ'ըսեն.

— Հեռաւորութիւնը եւ ժամանակը կը բուժեն վէրքերդ :

Կը բուժուին վէրքերը, յանուն նոր վէրքերու :

Վերաւորը կը խորհրդածէ .

— Սէ՞րը... Անիկա նման է ֆէչի պուլնուզի... պէտք է հարիւր օխա ծամել՝ ունենալու համար մէկ օխա քաղցրութիւն : Ու տակաւին ուրիշ անպատեհութիւն ալ կայ : Սէրը այնպիսի ֆէչի պուլնուզի մըն է որ կերած ատենդ կընայ ձեռքէդ փախիլ երկու հատը ու թառիլ ճակտիդ վրայ...

Ու ժամանակը չատերու բերնով ըսել կուտայ .

— Ժամանակ է... ամուսնանալու :

Եւ հէք երիտասարդը կը հագուի, զուարթ դէմքով, իր սեփական մահուան սուգի սեւ հագուստը ու կ'ըլլայ... փեսայ :

Խեղճ աղջնակն ալ, նոյնպէս, կը ծածկուի իր առաջին ու զարդարուն ճերմակ պատանքով ու կ'ըլլայ... հարս :

Ու մարդոց ուրախութիւնը այս ամուլին դժբախտութեան ի տես :

Ու ժամանակին նոր խաղերը, ահաւոր տրամախօսութեան մը մէջ, նորակազմ զոյգին.

— Մե՛ղք եղաւ ինձի...

— Այրեցա՛ր...

— Դուն ուրկէ արժանի էիր ինձի պէս...

— Իրաւ արժանի չէի քեզի պէս պատիժի մը...

Ու աշխարհի մէջ գտնուող դերիներու, բանտարկեալներու, նահատակներու եւ դժբախտներու հաշիւը բռնող ինքնակոչ քարտուղար մը, կը բանայ իր տետրակը ու կը դրէ. —

Երկու հոգի եւս

Նախորդ գումար՝ 2450961

Ընդհանուր գումար՝ 2450963 հոգի

(Աստուած ողորմի ամէնուն) :

Ժամանակը կը դառնայ՝ աշխարհի վրայ անցուած դէպքի մը պէս՝ ամէն բանի տալով տափակութիւն մը, կարելի հաւասարութեամբ:

Երիտասարդը եթէ չունի Գաղափարական մը, իբրեւ անդաւաճան սիրուհի՝ աւելի քան եղկելի է:

Երիտասարդը, իր բոլոր կարողութիւններով, անկարող է դեռ ըմբռնել Ժամանակին հեղնական ոգին: Իսկ եթէ ըմբռնած է, թող չատ չտխրի: Յանուն մխլթարութեան, կրնայ ակնարկ մը պտտցնել աշխարհի համայնապատկերին վրայ՝ տեսնելու համար որ մեծ ծաղրածուն ի՞նչ խաղերու կը բերէ, անհատներէն աւելի, հաւաքականութիւնները, ամբողջ ազգեր:

Պիտի տեսնէ, օրինակի համար, մեծ ազդ մը (մեծ ազդերը միշտ քրիստոնեայ կ'ըլլան) որ կ'ամուսնանայ ուրիշ մեծ ազգի մը (աւելի ճիշտ ազգուհիի մը հետ), զայն կնութեան առնելով պաշտօնապէս: Ժամանակը կ'անցնի: Ամուսին ազգը, օր մըն ալ, կը խաբէ իր կողակից ազգը, ու կը կենակցի ուրիշ կնոջ մը հետ, յետոյ երրորդի մը հետ, չորրորդի մը հետ: Զէ՞ որ Յիսուս ըսաւ. «Սիրեցէք զիրար»: Շատ սիրելու համար կանանոց մը պէտք է: Եւ երբ մարդ կանանոց ունենայ՝ մահմետական կ'ըլլայ: Ու երբ մահմետական ըլլայ՝ կը սիրէ մահմետականները: Ահա թէ ինչու քրիստոնեայ

ազգերէն ոմանք պաշտպաններն են մահմետականներուն :

Երիտասարդը, երկրորդ ակնարկով մը, պիտի տեսնէ ուրիշ քրիստոնեայ ազգ մը — միշտ մահմետականներու պաշտպան — որ ինքն ալ, կ'ուզէ... սիրել: Եւ շատ ու շատեր սիրել: Կանանոցներ հիմնել կամ արդէն դոյուլթիւն ունեցող կանանոցներէն ներս մտնել:

Ու երկարատեւ իրարանցում մը՝ որուն բուն շարժառիթը Սէրն է, ինչ փոյթ թէ քիչ մը հեթանոս:

Եւ եթէ երիտասարդը Հայ է, պիտի ըսէ.

— Այս համաշխարհային սիրուըտուքին մէջ ինչո՞ւ անմասն է մեր հայ ազգը: Եթէ էրիկմարդ չէ մեր ազգը՝ ուրեմն կնիկմարդ է: Եթէ կնիկմարդ չէ՝ ուրեմն էրիկմարդ է: Մեր ազգը կամ շատ ծեր է եւ կամ շատ մանուկ որ սիրելու եւ սիրուելու մէջ դեր չունի: Եւ կամ բարոյական ազգ մըն է... դժբախտաբար:

Ու երիտասարդը հաշիշ կը փնտռէ, մոռնալու համար այնքան խոհեր, տեսիլներ, իրողութիւններ:

Ֆիզիքական իր կարողութիւններուն քով նիւթականի անկարողութիւնը...

Յանկարծ իր մէջ կը խօսի... տիեզերքը:

Ու երիտասարդը կը պարէ, մաս կազմելով տիեզերական ներդաշնակութեան:

Չէ՞ որ պար մըն է արեղականային դրութիւնը: Ինք իր վրայ դառնալով, շրջանը ընել արեւին, իր շուրջն ալ դարձնելով... լուսինի պէս արբանեակ մը:

Ու ճազը, ճազը որ կը վերարտադրէ ժամանակին քրքիջները:

ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ ԵՒ ՏԱՐԷՑԸ

Ժամանակին սլաքին վրայ — աւա՛ղ, ի խորոց սրտի — երիտասարդը եղած է տարէց:

Ժամանակը անդուլթ խաղեր սարքեր է անոր գըլ-
խուն :

Տարէցը կը նայի ետին ու խօսքը ուղղելով իր անց-
եալին, կ'ըսէ .

— Գարուն կորուսեալ, դրախտ կորուսեալ, ու ինչ-
քան յիմարութիւն մէկուն մէջ, եւ որքան տխմարու-
թիւն միւսին մէջ: Սիրտ պէտք է որ դիմանայ կորուս-
եալ արքայութեան:

Ամէն տարէց, առաւել կամ նուազ, նման է Հայիլէ
Սէլասիէին: Կամ սնանկացած վաճառականի մը: Կը
սկսի ինքնաքննութիւնը: Ի՞նչ կը մնայ իրեն ու ի՞նչ
վիճակի մէջ...

Կը նստի հայելիին առջեւ:

Կը նայի աչքերուն. անոնք գրեթէ նոյնն են: Նոյնը
չեն սակայն յօնքերը, թարթիչները, ներքեւի աղօսները
ու շուրջի կնճիռները: Դուրս են ելեր ճակտի գիրերուն
գիծերը: Քիթին քովերէն կէս օղակներ են կախուեր
կարծես: Համբոյրները տարեր են իր շրթներուն կար-
միրը: Հապա աղօսները...: Բերնին մէջ Անի քաղաք
մը կայ: Իր ատամները նման են Անի քաղաքին կործա-
նած պարսպապատերուն, բերդերուն, աշտարակնե-
րուն, կամուրջներուն, զօրանոցներուն, դատարաննե-
րուն, պալատներուն եւ եկեղեցիներուն: Երբեմն, այդ
չէնքերուն մէջ չէնութիւն կար: Աշխարհական չէնքե-
րուն մէջ խրախ կար ու կրօնական չէնքերուն մէջ տօ-
նակատարութիւն: — Ժամանակը արաբացեր, հռոմ-
ցեր, տաճկցեր է եւ գրաւեր ու քանդեր ամէն բան—:
Սա աղօս, ատենին, Հովիւի եկեղեցին էր, հիմա ա-
ւելի քան կիսակործան: Սա աղօս ալ Աւագ Դուռն էր,
հիմա ծակած: Սա միւս աղօսն Ս. Փրկչի տաճարն էր,
հիմա փտիլ սկսած: Հապա սա աղօսն, ատենին կը
կոչուէր Դւնայ Դուռ, հիմա փլած: Սա ալ Ապուղամ-
րենց աղօթատեղին էր, ներկայիս մէկ կողմը պակաս:

Սա միւս ակռանե՞րը, երբեմն էին սպիտակ մարմարիոն, զօրաւոր ու փառաւոր եւ կը կոչուէին Միջնաբերդ, Առաքելոց տաճար, Բեխենց վանք, Մայր Եկեղեցի, աղօրիք: Եւ դեռ ինչ ճարտարապետական հրաշալիքներ որոնց հետքը չէ մնացեր: Գոյութիւն ունեցողներն ալ՝ կան ու չկան վիճակով: Բառերը կոտրած քարերու նման կ'ելլեն դուրս: Խորունկէն, ոգի մը, կարծես կ'երդէ Շոփէնի «Տխրութիւն»ը եւ «Անի քաղաք նստեր կուլայ»: Տարէցը հողոց կը քաշէ.

— Աւա՛ղ փառացս անցաւորի... Հազար ափսոս Մոկաց Միրզէն... Բերանս նման է էն փլած տներ...

Օ՛ր, երանի ըլլար այսքան միայն՝ տարողութիւնը աղէտին:

Ժամանակը իր անողոք կատակները սարքեր է, ամենուրեք, վերն ալ, վարն ալ ու մանաւանդ մէջը: Ժամանակը, նախ, կամ իւղոտած է տարէցը կամ չորցուցած: Իւղոտելը աւելի կատակերգական է: Տարէցը արջային է հիմա կամ խողացեալ: Ո՛ւր երիտասարդական սլացքը ու բարտիի բարակութիւնը իր կերպարանքին: Մատնանշեցէք տարէց մը, հարցնելով խենթի մը կամ մանուկի մը.

— Ի՞նչ դործ կ'ընէ սա մարդը:

Ու հետեւեալներէն մին պիտի ըլլայ դուշակութիւնը.

— Կամ մսավաճառ է, կամ նպարավաճառ:

— Ճարպի ճարպիկ վաճառական:

— Ըմբիշ:

— Պուրժուա, խողատէր:

Ժամանակը աւելի այլանդակելու համար իր խեղճ կատակուած զոհը՝ անոր փորին վրայ դետեղած է ճարպեղէն գունդ մը որ կը դառնայ, թէեւ դժուար, Աստղիկի մը շուրջը:

Մտնենք, քիչ մը, տարէցին մէջ: Ժամանակը ինչ

խաղըութիւններ ըսես չէ ըրած: Ժամանակը իր աղտոտ լաթերը սա արիւնին մէջ է լուացեր: Ստամոքսէն թըմբուկ շիներ է ու ծաղրերդ մը կը թնդացնէ, սաղայէլահան խանդով: Ժամանակը միղեր է տարէցին երիկամներուն մէջ, թքեր ու խնջեր է անոր լեարդին մէջ, կաղ է լեցուցեր անոր աղիքներուն մէջ: Ժամանակը տարէցին երակներով դիւային տաւիղ մը շիներ է ու մահուան քայլերդ կը փորձէ հնչեցնել յամրաբար: Ժամանակը որքան ծիծաղեր ու ինչքան ծրտեր է անոր կոկորդին լարերուն վրայ: Ժամանակը տարէցին թոքերը իր կուրծքէն կախեր է իբր փողկապ ու միմոսի մը նման խաղացեր է անոր սրտին հետ, իբր գնդակ: Ա՛հ, այդ սիրտը, որքան աւրուած է: Անոր կէսը կարծրացեր է ու միւս կէսը սակայն որքան փափկացեր: Պիտի պայթի կարծես այս յողնած, այս մաշած գնդակը: Եւայլն: Գիտե՞ք ինչքան ողբերգութիւն կայ այս «եւայլն»ին մէջ:

Մտնենք, քիչ մը աւելի ներս մտնենք: Հոս հոգին է: Այստեղ արդէն, Ժամանակը իր կատակին չափը անցուցած է: Սա հրաշքին նայեցէք, Աստուած իմ, Աստուած: Սա անողորմ հեղնութեան նայեցէք: Տարէցին հոգին երիտասարդացեր է ամբողջովին: Ի՞նչ թարմութիւն, ի՞նչ դարնան հոտեր, որքան ցանկութեան ծաղիկներ, ինչ պարտէզ, որքան իմաստութիւն եւ միանգամայն խենթութիւն, ինչ եղեմական հովիտ, ինչ մեներգներ, ինչ բոցեղէն բանաստեղծութիւններ: Հոգին իր ղեկը դարձուցեր է դէպի կուսանաց վանքը, ինչ անբարոյականութիւն:

Զմայլի՞ւ, ապշի՞ւ, ցաւի՞ւ, ուրախանա՞ւ: Հին չէնքի մը մէջ նոր պարտէզ մըն է կառուցուեր:

Հոգեբանի մը քննել տուէք սա հոգիին տարիքը: Մասնագէտը վստահաբար պիտի ըսէ.

— Այս հոգի՞ն... քսանէն քսանեւհինգ տարեկան...
կայ, չկայ...

Ու յետոյ բժշկի մը քննել տուէք այդ հոգին պարունակող մարմինը, տարիք ստուգելու համար: Բժիշկը պիտի պատասխանէ:

— Քառասունըհինգ յիսուն տարեկան:

Ուրեմն հոգին երիտասարդ, մօտաւորապէս քսանեւհինգնոց, իսկ մարմինը տարէց, մօտաւորապէս յիսուննոց: Ինչ ամբողջութիւն, ինչ խայտառկանոց:

Աս ինչ հակասութիւն է, ու՛ եղբայրներ, ինչ հակապատկեր, ինչ հակադիր կատակերգութիւն:

Տարէցը կրնայ ըսել, ամենայն իրաւամբ.

— Երբ երիտասարդ էի՝ ասպարէզը իմա էր, սակայն ոչինչ գիտէի: Հիմա ամէն բան գիտեմ, սակայն ասպարէզ չունիմ: Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս տկար է

Մարմինը հին, քարքարոտ, ճեղքրտուած լեռ մըն է, իսկ հոգին հրաբուխ, ամէն օր թռնկող, բաղմալաւ:

Մարմինը հին տաճար, մէջը հոգին՝ նոր սուրբ կամ նոր սատանայ:

Մարմինը հին պալատ, մէջը հոգին՝ նոր թագաւոր:

Մարմինը հին զանգակատուն, մէջը հոգին՝ նոր զանգակ:

Մարմինը հին ախոռ, մէջը հոգին՝ նոր վագերածի:

Ամէն տարէցի մէջ մաս մը կայ Երեմիա մարգարէին: Կ'ողբայ ու կ'ըսէ.

— Ախտո՛ւ... Երիտասարդութեանս չապրեցայ իբրեւ մարդ: Աքլոր մըն էի: Հաճոյքին տեւողութիւնը պահ մըն էր: Հիմա կը զգամ որ ամենայն ինչ արարողութիւն է... հիմա միայն՝ երբ ա՛լ կը մնայ ինձ ողբալ եւ կրճտել ատամանց (եթէ մնացած են): Ա՛հ, եթէ անգամ մըն ալ գամ աշխարհ կամ եթէ Փառաստանամ...: Փորձառութիւնը, երբ ուրիշինն է անօգուտ գիտութիւն

մըն է, երբ սեփական է, ուչ մնացած գիտութիւն մըն է :

Հարուստ տարէցը հրաշալի առուտուր մը կրնայ ընել : Անցեալին պատեհութիւնները բերել ու գնել : Ժամանակը անոր ալ խերը կ'անիծէ սակայն, նախ անոր կեանքը վերածելով ծաղրանկարներու թերթօնի մը :

Տարէցը կը սկսի շատ խօսիլ, ճշդելու համար երիտասարդական չըջանին սահմանադժման խնդիրը : Երիտասարդ մը երբեք երիտասարդութեան չըջանի տեղդութեան տարիները ճշդելու մասին չի խօսիր, զայն կարծելով անվերջ :

Տարէցը նման է հարուստի մը որ զրկուած է ուտելու կարողութեան : Կամ ընդհակառակն նման է ճաշակելու կարողութիւն ունեցողի մը որ սակայն չքաւոր է : Վերջապէս սղաւոր արարած մըն է տարէցը : Յաճախ սուգը իր գլխուն վրայ կը կրէ... սեւ ներկելով մաշերը :

Թռիչքի եւ խորացումի ընդունակ է եղած տարէցը : Ի՞նչ է սակայն իր թռիչքը. — հեռացում, մոռացումի համար : Պարտուածի չարժում : Ի՞նչ է իր խորութիւնը... դարձեալ հեռացում, կրկին յանուն մոռացումի :

Տարէցը սակայն Աշունն է : Ոսկեծով արտերու, պտղառատ մրգաստան, հրուանդան փիլիսոփայութեան, բուխերիկ հայրութեան, ու ամպեր, ու քամի, ու ջերմութեան կեդրոնացում կամ նուազում, ու արցունք, տխրութիւն, անձրեւ, լեռ, վտանգաւոր դադաթ եւ անխուսափելի վայրէջ կամ անկում :

Տարէցը ձմեռանոց չէնք մըն է որուն մէջ կայ ջերմանոց պարտէզ մը, լի տարաշխարհիկ եղեմի մը ծաղիկներով ու ծառերով :

Տարէցը իր երազանքի վէպին մէջ, ինքն իրեն, իբրեւ գլխաւոր գերակատար, տարիք տուած է քսանեւ հինգէն երեսուն : Ոչ մէկ գնով, իր երազանքին մէջ, ինքն իրեն աւելի տարիք չի տար :

Իսկ երբ հարցնես իր տարիքը, կ'ըստ՝ ճշմարտութիւնը — եթէ այր է անշուշտ — ու կը սպասէ հետեւեալ դովեստին.

— Որքան երիտասարդ էք մնացած... բնաւ ցոյց չէք տար ձեր տարիքը:

Եւ յաճախ ճիշդ է:

Տարէց մը երբ համոզուի որ յիսուն տարեկան է՝ կը ցուցնէ վաթսուն տարեկան: Իսկ երբ յիսուննոց տարէց մը հաւատայ որ երեսուն տարեկան է դեռ, կը մեռնի, օր մը, դեռ չեղած... քառասուն տարեկան:

Լաւ կ'ըլլայ եթէ հարցնենք մահամերձներուն.

— Ի՞նչ տարիք նշանակենք քեզի:

Ու պատասխանը պոնելէ վերջ կը դրենք, մահադդին մէջ.

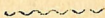
— Մեռաւ եօթանասունըվեց տարեկան, իր դարնանամերձ չըջանին...

Ու սուտ խօսած չենք ըլլար. չէ՞ որ ձմեռը այնքան մօտ է դարնանամուտին:

Մարդը ծառ մըն է, տնկուած դժբախտաբար որդերու թաղաւորութեան պարտէզին մէջ:

Մարդ ծառը ինչո՞ւ չվերածաղկէր, չորս եղանակներէն վերջ ...

Տարէց վիճակը այն չըջանն է՝ երբ ծառը բազմապտուղ է, որով ամէնէն աւելի «որդնոտած»:

ԾԱՂԱՐԱԾՈՒՆ ԵՒ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Ժամանակի սլաքի տակ տարէցը եղած է ծերունի: Սլաքը յաճախ, նեո է ու նշդրակ, ծերունիին սրտին մէջ՝ որ նման է զարնուած եւ ձիւներու մէջ ինկած թռչունի մը:

Ժամանակը դահիճի մը նման կը կատակէ ծերու-

ներին հետ, խաղալով անպատկառութեամբ, անոր ձիւնափառ կամ լերկ դադաթին վրայ:

Ժամանակը դժադրեր է ծերունիին դէմքին վրայ լարելւորինթոս մը, որուն մէջ կորսուեր է Կեանքը իր շքախումբով:

Ծերունին աւերակ մըն է, որուն վրայ դիզուեր է ձիւնը: Լաւաները գրեթէ պաղած են ու ձիւնները սառիլ սկսած:

Հին բերդ մը ահա, որուն պատմութիւնը լի է հերոսական արկածներով, անպատում նահատակութեամբ, փառքերով ու սուգերով...

(Անցորդներ, կը հրաւիրեմ ձեզ խորին յարգանքի):

Աստղ մը անդունդ է իջեր: Սառոյցը իր բիւրեղով, աղամանդով ու լոյսով պսակ է կաղմեր ծերունիին ճակատին շուրջ:

Մարմին մը որ նման է յիշատակներու խորշոմած տոպրակի: Հին պատմութիւններու հինցած մատեան մըն է, առջեւէն ու մէջերէն շատ էջեր պակաս:

Մինակութիւն մըն է ծերունին: Իր սերունդէն այնքան քիչ ներկայացուցիչ մնացած է: Ո՞վ կը հասկնայ իր լեզուն, ճաշակը, ըմբռնումները: Ժամանակը ամէն բան փոխեր է, մանաւանդ չարափոխեր: Ծերունին ինկած է նոր դարու մը մէջ, նոր անձերու մէջ, իբրեւ թէ ինկած ըլլար օտար եւ հեռաւոր երկրի մը մէջ, իբր խլեակ, չունենալով ծանօթ ու ծանօթութիւն:

Կեանքը, հակառակ պակսած ու բացակայութիւնը յաճախադէպ դարձած ըլլալուն՝ եղեր է ծանր, ծանրածանր բեռ: Խաչ մը չէ այդ բեռը: Խաչերու պուրակ, փուշերու կտտար, ամբողջ Գողգոթայ մը, լի այլոց մատնութիւններով, ապերախտութեամբ եւ ոճրադործութիւնով: Կ'ըսեն թէ աւելորդ բեռ մըն է իր կեանքը, որ կը ճնշէ ոչ միայն իր այլ մանաւանդ իրեններուն

վրայ: Զինքը կը համարին լրացած դրութենէ մը վերջ
եկող անխմաստ «յետ դրութիւն» մը:

Իրեն համար իր կեանքի բեռը կը բաղկանայ մեղրէ
ու մոլեխինդէ, իրար խառնուած: Այսինքն՝ քաղցրա-
ցած թոյն: Անկարելի է բաժնուիլ անուշութենէն որ կը
շատնայ հետզհետէ: Միւս կողմէ կը յորդի թոյնը:

Ծերունիին ժպիտը շրջանակուած է տխրութիւնով:
Ան կը ջանայ, կարելի եղածին չափ, իր մեղրը տալ
իրեններուն եւ մոլեխինդը պահել իրեն: Իսկ երբ կրծեն
իր համբերութեան ամբողջ պաշարը՝ ան իր իմաստուն
սրտմտութեան զինարանէն կը քաշէ նետ մը, ծայրը
կ'օծէ թոյնով ու կ'արձակէ, երիտասարդական թափով:

Ծերունին առատաձեռն է օրհնութեան եւ անէծքի
մէջ: Իր օրհնութիւնը Աստուծոյ արքայութենէն բեր-
ուած լոյս է ու իր նղովքը Յօսիայի կայծակ: Քաջութիւն
չէ չվախնալ իր անէծքէն: Ամէնէն անողորմ կըտ-
րիճը անգամ թող սոսկայ ծերունիէ մը, ուր մնաց կին
մը: Մի դպիք իր ծերութեան:

Ծերունին կը սիրէ այլ ուղեւորութիւն մը: Վերա-
դարձ դէպի անցեալ, վերապրում հին օրերու ու յետոյ
յոգնասպառ դալուստ ներկային դերբուկներուն վրայ:

Եթէ թոռնիկ ունի՝ կը կրթնի անոր: Շատ կը սիրէ
թոռնիկը որովհետեւ դիտէ որ անոր ապերախտութիւնը
պիտի չտեսնէ, թէեւ տեսնող ծերունիներ ալ եղած են:
Կը սիրէ որովհետեւ մանուկ թոռնիկը իրեն կը նմանի:
Մանուկն ալ ծերունի մըն է ու ծերուկն ալ մանուկ
մըն է:

Եկէք քիչ մը մտնենք իր մէջ ու անկիւնէ մը նայինք
իր հոգիին որ մահամերձ է իր հիւանդ մարմնին մէջ:
Մի վախնաք ցուրտէն եւ աղքատութենէն: Զմեռուան
մէջ ո՞վ վառարանը չի վառեր բացի սատկած կծծիւնե-
րէն: Ո՞վ ըսաւ որ ջերմութիւն չկայ այնտեղ: Կրակ ու-
նեցողները միայն հրաբուխները չեն. դեռ ի՞նչ կրակ-

ներ կան: Եւ հոն ուր հուր կայ՝ հոն օձը չէ թմրած: Դրախտի պէս աղուոր է ծերունիին հողին: Արքայու-
թիւնը իր մէջէն սկսեր է: Իմաստուն մանուկ մը կը
զրօնուի իր հողին մէջ: Կը տեսնուին հնութեան վա-
ճառատուններ, թանգարաններ, դեղնած սլաակներն
եւ անպատճառ լուսեղէն դէմքը կնոջ մը որ մտերիմ ու
հողածու՝ կը փայփայէ ծերուկին մօրթը, վերջին երա-
զանքներու մէջ ասպատանած թագունհիի մը նման:

Ունայնութեան հովը չուշանար, կը փչէ եւ ոսկի ե-
րաղները կը վերածէ փողի: Այդ հովը կը մտնէ իր բեր-
նէն ներս ու նախ կը փճացնէ քիմքը որ ալ չառներ հին
համերը: Հովին ուժղնութեան առջեւ կը ցնդի խելքը,
կը պլպլայ տեսողութիւնը: Իր հողմահար մտածում-
ներուն փողիները կը խցեն իր լսողութիւնը, խուլցնելով
դինքը: Կ'ուտէ սակայն: Զեռքը կամ դգալը լեցուած է
կարծես կաւերով ու բերանը կակուղ հողով:

Բիւրաւոր թելերով ինքզինքը կապուած կը զգայ
աշխարհին, որուն ամբողջական Սուտն ու Սխալը դինքը
աւելի կը կապեն իրերուն, հողիներուն: Կը պահպանէ
աւանդութիւնները: Անառակներուն, ինչպէս խելօքնե-
րուն, միշտ խրատ կուտայ: Անշուշտ ինք կ'ըսէ ու ինք
կը լսէ: Ու դուցէ կը մտածէ.

— Անբարոյականութիւնն ալ աւանդութիւն մըն է:

Ամէն ծերունիի մէջ նստած է սլահանողական մը:
Ո՞րքան անկեղծ է սակայն այդ սլահանողականութիւ-
նը: Եթէ անգամ մըն ալ կարենար երիտասարդանալ,
պիտի ըլլար մինչեւ իսկ անիշխանական: Շատ կը խօսի
բարոյականէ ու միւս կողմէ որքան կ'ափսոսայ որ
պէտք եղածին չափ մեղանչած չէ: Մարդ միշտ ուրիշին
մեղանչումը կը դտնէ կործանարար իսկ իրը գեղեցկա-
ցնող, ինչպէս երջանկացնող: Կը զգայ որ սուղ եւ դու-
ցէ անօգուտ եղած են սրբութիւնները, որոնք արժած

են այնքան նահատակութիւն : Կը դատաւարտէ , անց-
եալին մէջ մնացած , իր անմեղութեան վիակադիծերը :

Մեղանչել անկարելի ըլլալով կը վարի Աստուծոյ
եւ երկնային շքախումբին : Հաղար անդամ աւելի , երի-
տասարդ սիրահարի մը նման , կը վարի Կեանք սիրու-
հիին :

Ու միւս կողմէ , գրեթէ ամէն օր , կ'ընդունի ժամա-
նակին կռուիները : Կը դիմադրէ , կը նահանջէ , աչքերը
կը լեցուին , կը յարձակի ալ , կ'ընկճուի ալ :

Ով եղած ըլլայ , ինչ եղած ըլլայ , գրեթէ ամէն ծե-
րունի մէջ կայ հերոս մը ու հանճար մը , քսնի որ ան
կեանքի տաժանելի ճամբորդութեան ընթացքին անցած
է ամբողջ վշտի հովիտը եւ կսկիծի կիրճերը : Ամէնէն
անսուրբ ծերունիին մէջ իսկ կայ մարտիւրոսական կեն-
սագրութիւն մը :

Ու ամէն ծերունի մատուռ մըն է , որուն մէջ կամ
շուրջը կան բազմաթիւ մեռեալներ , սիրելի գերեզման-
ներ :

Քառասուն հեղ վա՛յ այն թշուառականներուն , ո-
րոնք չեն արժանանար իրենց ծերունազարդ հօր կամ
մօր լուսացնցուղ օրհնութեան :

Ու ճշմարտապէս երանեալ են անոնք որ իրենց
մարմնոյն նշխարները զրահած են օրհնութեան շա-
պիկով :

Յոգնաւաստակ ծնողներու օրհնութեան մէկ շիթին
մէջ՝ դոյ է ովկէանոս մը բարիք :

Կեանքի ճամբուն վրայ ամէն ուղեւոր հարկ է հա-
ւատայ օրհնութեան հրաշքներուն , ինչպէս նոյնքին ու-
ղիդ նշանառութեան : Անէծքը անվրիպելի կայծակ մըն
է երբ նետաձիգը սպիտակափառ Լիր արքայ մըն է :

Յարգանքը թող ծանրանայ ձեր մտքին մէջ ու թող
ամէնէն սէգ զլուխը խոնարհի :

Քանզի այր Աստուծոյ է ծերունին :

Վերջապէս ինկած է, երկարատեւ գուպարին մէջ, ծերունին:

Ոչ եւս է: Փակուած եւ կնքուած են իր աչքերը: Աշխարհը ալ յաւիտեան բացակայ է: Լուսանման ժպիտ մը, յաճախ, կը ծիւղայ իր անդորրազեղ դէմքին մազադաթներուն վրայ:

Այս այն անհուն պահն է երբ ժամանակն իսկ, մասամբ կը կենայ յարգանքի:

Դուրսը, բոլոր ճամբաներուն վրայ ու ամէն սրտի մէջ, կեանքը կը հոսի, սակայն, խորհուրդ մը, պահ մը ծիածան կը նետէ արքայութենէն մինչեւ դժոխք:

Առաջին անգամ ըլլալով ծերունիին սիրտը կը հանգչի, քանզի պարպուած է խինդէ ու մանաւանդ կըսկիծէ: Սիրտը այն բաժակն է որ մարդ միշտ կը պահէ առլցուն, մասնաւորապէս վիշտերով եւ յոյսերով: Նոյնիսկ երբ մարդ ունի վշտազերծ սիրտ մը, վիշտեր կը ստեղծէ՝ լեցուն պահելու համար այդ սկիւհը: Ի՞նչքան տխուր եւ որքան տխմարական ստեղծագործութիւն:

Ահա դատարկ է սրտին սկահը, մտքին թասին հետ:

Անխլիրտ պառկած է ծերունին. կռնակը դետնին գալը կը խորհրդանշէ պարտութիւնը: Եւ ամէն ոք — ասա բացառութեան պակասը — դատապարտուած է այս անսխառունակ պարտութեան:

Եւ սակայն վերջացած չեն ժամանակին խաղերը, դիտապաստ դոհին վրայ:

Դեռ կը գործէ անողորմը: Քանզի դիակին մէջ դեռ մաս մը կեանք կայ: Մեռեալին միսերուն եւ ոսկորներուն մէջ տակաւին կեանքին ակամայ շարունակութիւնը կայ:

Ժամանակին ոտքին շարժումով դիակը կ'իջնէ փոսին մէջ :

Գերեզմանին մէջ ալ, ինչպէս ամենուրեք, կը շարունակուի մեծ Ծաղրածուն յաւիտենական կատակերդութիւնը :

Ուրեմն ի՞նչ ընել ...

Որպէսզի ըլլայ նուազ դահճապետ մեծ Ծաղրածուն ...

Ով մահկանացու եղբայրներ եւ քոյրեր. — Օգնեցէք իրարու, ներեցէք իրարու եւ սիրեցէք զմիմեանս : Եւ երբ ոչինչ ունենաք ընծայարեւելու ձեր նմանին, մատուցէք ժպիտ մը : Քանզի այն ճառագայթն է ժպիտը, որ դրախտէն ժառանգ մնաց անմահութենէն վերնաշուք այն տկար արարածին, որուն անունը մարդ ըլլալով հանդերձ, կը սոսկայ մարդ ըլլալէ, շատ անգամ : Զի մարդը պարտականութիւններով կը մարդանայ :

Ժպիտը, իբրեւ լուսածաղիկ ու լուսահաց, բաշխեցէք, բաշխեցէք Ծաղրածունն բաղմաչարչար զոհերուն, երբ մանաւանդ անոնք հազած են ծերութեան ծանր պատմութեանը :

Փաշան, 1938

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՍԱՎՈՒՑՆԵՐՈՒ

(Եաֆսարտեան հարստութիւն)

242 - 404 (Յ. Ք.)

Աշխարհագրութիւնը. — Ասավուտիան 350.000 քառ. զիւրմեդր տարածութիւն ունեցող երկիր մըն էր: Ասավուտիայի սահմաններն եղած են Հիւսիսէն Փահարիստանը, արեւելքէն Բարատէնիան եւ Ուլկատիստանը, հարաւէն Ալրիակիան, իսկ արեւմուտքէն Բալաւուտիան: Հիմա, երբ հասկցուեցաւ թէ ո՛ւր կը գտնուէր Ասավուտիան՝ պէտք է դիտնալ որ անոր վերին մասը լեռնային էր ու վարինը դաշտային: Հիւսիսը կը գտնուէին Անտի Ամատա եւ Մաւրովունա լեռնաշղթաները: Ասավուտիան իր փառքի օրերուն՝ ընդարձակած էր իր սահմանները, հարաւէն հասնելով մինչեւ Կանանչ ծով: Երկիրը կ'ոռոգէն բազմաթիւ գետեր, որոնցմէ գլխաւորներն են Օձ, Սուր, Կայծակ, Կորա եւ Շուլլահ՝ որուն ամբերուն վրայ շինուած էր մայրաքաղաքը Պարլապան: Ունէր լիճեր ալ որոնց մեծագոյնը կը կոչուէր Վասա: Գլխաւոր քաղաքներն էին Մասալա, Եաքսարտուպոլիս, Եւքինոս, Մականի, Ճերա: Երկիրը հարուստ էր ձիերով, ջորիներով, աւանակներով ու խոզերով: Կ'արտադրէր ցորեն, դարի, հաճար, խաղող, լուբիա, ճակնդեղ եւ մոլեխինդ:

Շրջապատուած էր երկիրը թշնամիներով — բոլոր երկիրներուն պէս — սակայն իր գլխաւոր թշնամին երբեք էր: Գլխաւորը...

Յեղը. — Ասավուտները կը պատկանէին Արիական ցեղին Իւրալեան ճիւղին: Կ'ըսուի թէ գաղթած են հիւս. Հնդկաստանէն ու ատեն մը դէս ու դէն թափառելով օգտօնութիւններ կատարելէ վերջ՝ հաստատուած են Վրկանի հիւսիսը. յետոյ անցնելով արեւմուտք՝ հիւսնած են իրենց հայրենիքը, Եուլլահ գետին հովիտին մէջ:

Ասավուտները բազմաթիւ ժողովուրդներու պէս բարի, համբերատար, կոշտ ու տգէտ էին: Աղտոտ ըլլալէ աւելի քաջ էին՝ քանի որ չէին վախնար աղտեղութենէն:

Բարձրահասակ էին, երկարավարս ու մօրուսաւոր, կապտաչուի եւ դեղակազմ:

Կրօնքը. — Կռապաշտ: Բոլոր աստուածութիւնները ներկայացուցած էին սուրի կերպարանքով: Այդ մետաղէ սուրերը կախուած էին մեհեաններուն առաստաղէն: Ու եւ է մէկը կրնար առնել այդ սուրերէն մին ու ըլլալ անձնասպան: Այդ կարգի անձնասպանութիւն մը կը համարուէր նուիրական: Խորապէս կը հաւատային որ ինքնասպանը կ'արժանանայ ճումմիի պարտէզներուն (արքայութիւն): Աստուածահայրը մեհեանին կեդրոնէն կախուած մեծ սուրն էր, սաղայէլի կերպարանքով ու կը կոչուէր Ասամաթ: Սուր մըն էր պատերազմի աստուածը որ կը կոչուէր Քաբութ: Սուր մըն էր նոյնպէս սիրոյ աստուածուհին որ կը կոչուէր Սիլիպիլի: Նոյնպէս սուրեր էին Ժմաստութեան, Արգասաւորութեան եւ նոյնիսկ Խաղաղութեան աստուածները: Մասալա քաղաքը անուանի էր իր մեհեաններով: Այդ ուտանէն հիւսիս՝ կը գտնուէր Սուրբ լեռը որուն զմբէթին ներքեւ, չքեղ պալատներուն մէջ կ'ապրէին աստուածները: Կը սպասէին, Հրէից եւ Սիամցիներուն պէս, փրկիչի մը գալստեան (Մանուրա): Կը հաւատային բարի ոգիներու, չար ոգիներու, ինչպէս նաեւ չէ-

զոք ոգիներու: Պայքար կար բարի եւ չար ոգիներուն մէջ ու ոչ ոք գիտէր թէ ո՛ր կողմին պիտի պատկանի յաղթանակը: Ամէն ինչ չէզոքներուն կամքէն կախուած էր:

Զանազան տեղեկութիւններ. — Ասավուտիայի մէջ, ամէն ոք, կը համարուէր ստրուկ: Գիւղացին ստրուկն էր իր տիրոջ, քաղաքացին ստրուկն էր քուրմերուն, զինուորականներուն եւ աստիճանաւորներուն: Ասոնք ալ, տէրերուն հետ, ստրուկներն էին թագաւոյն, որ իր կարգին ստրուկն էր Սուր աստուծոյն: Կը բաժնուէին ստրուկները երկու դասակարգի. — ազնուական եւ ռամիկ: Իրական ստրուկները գիւղացիներն էին ու աշխատաւորները: Ամէն գիւղի մէջ կար աշտարակ մը, որուն վերի յարկին մէջ կը բազմէր տէրը, իրեններով, կ'ուտէր, կը խմէր, կը զուարճանար, հսկելով շէնին ու դաշտերուն մէջ գործողներուն վրայ: Կը պոռար մերթ տէրը, ստենտորեան ձայնով. — « Ամէն բան կը տեսնեմ, ամէն բան կը լսեմ, ամէն բան գիտեմ: Քիչ աշխատողը կ'ուտէ ծեծ, չարաչար աշխատողը՝ սոխ ու հաց »: Կը մոռնար աւելցնել տխուր ճշմարտութիւն մը. « Աշխարհի մէջ ամէն բարիք կը պատկանի բնաւ չաշխատողին »: Տիրոջ բացակայութեան լրտես մը կը կանգնէր աշտարակին մէջ: Ամիամիտոս պատմիչը, խօսելէ վերջ «տէր»երուն եւ ստրուկներուն վրայ, կը գրէ. « Օր մը, այս բոլոր անիրաւութիւնները պիտի պատկանին միայն Անցեալին. ու Անցեալը իր ամօթէն պիտի ծածկէ իր երեսը, Ապագային առջեւ »: Միամիտ Ամիամիտոս... Գլուխը վեր վերցնէր ու տեսնէր որ 17 դար վերջը, Անցեալը ծածկած է իր երեսը ... սոսկումէն միայն:

Ասավուտները կը զբաղէին գերիներու առուտուրով, ձկնորսութեամբ, ձիու գողութիւնով: Իբրեւ արհեստ՝ սուսերադործ, վիրաբոյժ, վհուկ, ըմբիշ, գինե-

դործ: Գիւղացիները խաշնարած ու երկրագործ: Զօրաւոր հակում ունէին զէպի բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն եւ պար:

Ասալուտները իրարու որպիսութիւնը հարցնելու համար կ'ըսէին. — « Լաւ կը ծամե՞ս », « ալուայի ցաւ ունի՞ս », « փորդ կո՞ւշտ է », « վերջերս կըրցա՞ր մարդ խարել, հացդ ուտելու համար »:

Ասալուտները հասկնալու համար թէ տարւոյն մէջ պատերազմ պիտի ըլլայ կամ ոչ՝ կը բաղմեցնէին դահի մը վրայ իրենց քրմապետը, որուն առջեւ հարիւրաւոր մերկ կոյսեր կը պարէին: Պարուհիներէն եօթը հոգի պարտէին քրմապետին առջեւ դալ ու ցուցադրել յայտ տեսարաններ՝ եթէ կըօնապետը չչարժէր ամբողջ խմբապարի ընթացքին, որ կը տեւէր ժամեր, այդ տարին ապահովուած կ'ըլլար խաղաղութիւնը: Եւ որովհետեւ կարելի չէր որ ծերունի քրմապետը յաջողէր այդքան ժամանակ, այդքան շարժուն եւ մանաւանդ շարժեցուցիչ պատկերի մը առջեւ անշարժանալ, որով ամէն տարի տեղի կ'ունենար պատերազմ: Ասալուտները սրապաշտ ըլլալով կ'ըսէին. « Կեանքի մէջ սուրը ամէն տեղ է »: Ասալուտները կը ճաչէին սուրով, կը քնանային սուրով ու իրենց մեռելները կը թաղէին սուրով: Սովորութիւն ունէին օտարականները անուանելու « վայրենի »: Ուրիշ ժողովուրդներ ալ ունեցած են նոյն սովորութիւնը: Իւրաքանչիւր ժողովուրդը դիւրութեամբ տեսած է վայրենութիւնը իրմէ դուրս գտնուողներուն մէջ: Իրմէ դուրս գտնուողներն ալ տեսած են ի'ր վայրենութիւնը: Ամէնն ալ իրենց իրաւունքին մէջ են:

Ե Ա Ք Ս Ա Ր Տ

Ասալուտիայի սպարապետը Եաքսարտ՝ դաշունահարելով Եւսքինոս Բ. թագաւորը՝ բարձրացաւ դահ

(242) : Մահուան դատապարտեց չորս նախարար : Այսպէս՝ վերջացաւ Կորիլոսեան հարստութիւնը ու հիմնուեցաւ Եաքսարտեանը որ Ասաւլուտիայի վերջին հարստութիւնն է :

Եաքսարտ հիմնեց Եաքսարտուպոլիսը, սակայն, միշտ հարբուխ ստանալուն, լքեց նոր քաղաքը ու հաստատուեցաւ բուն մայրաքաղաքին՝ Պարլապայի մէջ : Իր օրով Ասաւլուտիան ապրեցաւ խաղաղութեան բացառիկ չրջան մը : Եաքսարտ շինեց ճամբաներ, ջրանցքներ, հիւանդանոցներ, չէնցնելով բազմաթիւ ոստաններ :

Եաքսարտ Ժողովուրդէն կոչուեցաւ « Միայն Հինգ անգամ ոճրագործ՝ բարի թագաւորը » :

Եաքսարտ, իր վերջին տարիներուն, եղած էր անդամալոյծ, ձախ կողմէն : Կը պատմուի թէ փոթորկոտ օր մը, երբ Եաքսարտ թագաւորը ընկողմանած բարձկնեարի վրայ, իր պալատին մէկ պատշգամբին մէջ, կը դիտէր բնութեան կատաղութիւնը, ճարճատող կայծակներէն մին կ'իջնէ իր վրայ ու կը մտնէ իր մէջ : Կայծակը փոխանակ մահացնելու արքան, ընդհակառակն անմիջապէս կը բուժէ՝ ոտքի հանելով թագակիրը : Եաքսարտ թէեւ իր անդամալոյծ վիճակէն կը փրկուի, սակայն, կլլած ըլլալով կայծակ, կը սկսի յարատեւօրէն չարժիլ ու ցնցուիլ : Եաքսարտի այդ յարաչարժ, տարօրինակ վիճակը տեսնելով՝ հասարակութիւնը կը կարծէ թէ կը պարէ իր թագաւորը : Ժողովուրդը ինքնաւ ընդօրինակելով իր արքային չարժուճեւերը կը հնարէ ազգային պար մը որ կը կոչուի « Յուցնիկ », ինչպէս նաեւ « Յուցանք » : Այդ հին « Յուցանք » պարը վերջերս վերարտադրուած է անգլիացիի մը կողմէ, կոչուելով « Սուինկ » :

Եաքսարտ թագաւորեց 33 տարի :

ԿԱՏՂԱԾ ՎԱՆԿԵԼԻ

Երբ մեռաւ Ասալուտիայի ծերունի Թադաւորը Եաքսարտ (275 Յ. Ք.), դահլը ժառանգեց իր որդին՝ Վանկէլի: Բարձրահասակ, թիկնեղ, սլուղ աչքերով ու սաղաւարտուած մաղերով անձ մըն էր Վանկէլի: Անսանձելի բնաւորութիւնով: Իր առաջին դործը ըրաւ՝ ջարդել իր հպատակներէն Եօթը հաղար հողի, սարսափ տարածելու համար: Այդ ջարդը կոչուեցաւ « Արշալոյսի Վարդեր »: Սովորութիւն ունէր յարձակելու, արքունիքին մէջ դռնուող կիներուն եւ այրերուն վրայ եւ զանոնք խածնելու: Այս պատճառով կոչուեցաւ « Կատղած »:

Ասալուտիայի եւ Ուլկատիստանի Թադաւորները միշտ խաղմերու մէջ եղած էին երկու երկիրներուն մէջ տարածուած աշխարհի մը համար որ կը կոչուէր Բարատէնիա: Այս հողամասը ունէր 40.000 քառ. քիլոմետր տարածութիւն եւ հոն կ'ապրէր 700.000 հողիէ բաղկացած բնակչութիւն մը, խառն Բարատէնիացիներով, Ասալուտներով եւ Ուլկատներով: Կատղած Վանկէլիի դահ բարձրացած շրջանին՝ այդ նահանգը կը դռնուէր Ուլկատիստանի սահմաններուն մէջ: 700.000 բնակիչ պարունակող այդ երկրին համար մեռած էին, ժամանակի ընթացքին, պատերազմներու եւ ներքին կռիւներու մէջ, 250.000 Ասալուտներ եւ նոյնքան ալ Ուլկատներ: Ասալուտ Թադաւորները կ'ըսէին.

— Բարատէնիան դաւակն է մայր հայրենիքին: Բարատէնիան կը պատկանի Ասալուտիային:

Իսկ Ուլկատներու Թադաւորները կը յայտարարէին.

— Բարատէնիան որդին է Ուլկատիստանին: Զաւակը հօրը կը պատկանի:

Վանկէլի որոշած էր ազատագրել Բարատէնիան: Ուլկատիստանի Թադաւոր Զահամատ Ղուտտին ալ վըճ-

ուած էր պաշտպանել Բարատէնիայի ազատութիւնը :

Վանկէլի վերակազմել տուաւ բանակը ու վերին հրամանատարութիւնը յանձնեց Քոլա զօրավարին, որ պէսզի երթայ ու վերադրաւէ Բարատէնիան :

Բանակին շարժած օրը, Վանկէլի, կատղած, ճառ մը խօսեցաւ իր զինուորներուն եւ զինուորականներուն, ըսելով .

— Պիտի երթաք Ուլկատ վայրենիներուն դէմ, բարբարոսներու պէս կռուելու : Ձենէ ով որ ողջ դառնայ, առանց յաղթութեան, կը ջարդեմ : Ձենէ ո'վ որ առանց անձնական քաջագործութեան ետ դառնայ, տանջանքով կը սպաննեմ, նոյնիսկ յաղթութեան պարագային : Գացէք ու մեռցուցէք՝ եթէ ապրիլ կ'ուզէք :

— Կեցցէ՛ մեր յաղթական, մեր փառապանծ թագաւորը, ազադակեց բանակը ու ճամբայ ելաւ :

Ասավուտները խորին համոզումը ունէին որ կը կռուին, յանուն արդարութեան : Ուլկատներն ալ խորին հաւատքը ունէին որ կը կռուին յանուն ազատութեան :

Երկու բանակները իրար զարնուեցան Չիմկայա կոչուող դաշտին մէջ, մերձ ի Բարատէնիա :

Ուլկատներու բանակին մէջ կը կռուէին բազմաթիւ ցեղեր՝ Գրիչաքներ, Չաղաթաներ, Թողուզներ, Չըչիակներ, Խալմուխներ, Ղուլուխաթմաներ, եւայլն :

Մէկ կողմը կը կռուէր վայրենութիւնով, միւս կողմը բարբարոսութեամբ : Խառնուրդին մէջ գերի բռնուեցաւ Ուլկատներու սպարապետը Փիր Մանքօ : Ուլկատ բանակը երեք կողմէ պաշարուեցաւ ու դրեթէ բնաջնջուեցաւ : Բարատէնիան անցաւ Վանկէլի տիրապետութեան տակ : Այդ ճակատամարտին մէջ մեռան վաթսուն հազար հոգի, երկու կողմէն :

Քոլա զօրավարը յաղթական մուտք մը ըրաւ Ասավուտիայի մայրաքաղաք Պարլապայէն ներս, անցնելով յաղթական կամարներու տակէն, ընդունուելով ծափեա-

րով, ծաղիկներով, դրօշներով, դափներով, երգերով
ու երաժշտութիւնով:

Գիշերը լուսազարդուեցաւ քաղաքը: Ժողովուրդ,
նուազ եւ ըմպելի: Զինուորներ ու կիներ:

Մեծ հրապարակին վրայ քակորով, փինով ու փայ-
տերով պատրաստեցին խարոյկ: Կեդրոնը տնկեցին
սիւն: Այդ սիւնին կապեցին, մերկ վիճակի մէջ, Ուլկա-
տիստանի զօրապետ Փիր Մանքոն:

Պիտի վառէին խարոյկը, առաւօտուն միայն: Եղա-
նակը ձմեռ ըլլալով, Փիր Մանքօ զօրավարը կը պոռար.
« Շուտ այրեցէք զիս, ապա թէ ոչ պիտի սառիմ »:

Տեղի ունեցաւ անսանձ խրախճանք որ տեւեց եօթը
օր, տիւ եւ գիշեր: Կոչնականներով կը յորդէր մեծ բա-
զոսասրահը որ ունէր քովնտի բեմեր, օթեակներ, խո-
րաններ, վերնատուններ, շատրուաններ ու խուցեր:
Աստղածէւ դահլիճին մէջ իրարու կը յաջորդէին խա-
ղեր, պարեր, երգեր, ներկայացումներ եւ ածպարարու-
թիւններ: Պերճաղիճները կը զուարճացնէին իշխաննե-
րը, զինուորականները եւ բոլոր բազմականները: Ան-
պակաս էր ելեւմուտքը կամարակապ դռներուն մէջ:
Ստրուկները կը կրէին երէներ, խորտիկներ, համա-
դամներ, ձուկեր, պտուղներ ու գինիներ:

Խրախին վերջին օրը կը մերձենար իր վախճանին:
Բարբարոս բազոսատօնին մէջ, զանազան պատճառնե-
րով, սպաննուած էին տասնեւչորս հոգի, պարուհի, ա-
ղախին, զինուորական եւ աղիճ: Կը նշանակէր որ բա-
ւական վայելուչ անցած էր հանդէսը, քանի որ կոչնա-
կաններուն մեծ մասը ողջ էր: Դէպք մը սակայն եկաւ
վերջ տալ վայելչութեան: Խումբ մը զօրականներ,
տասներորդ անգամ ըլլալով, բաժակ առաջարկեցին
Քոլա յաղթական զօրավարին կենացը:

Վանկէլի թաղաւորը բռնուեցաւ կատաղութեան
մոլուցքէ մը ու շանթահարեց Քոլա զօրավարը դաշոյնի

հարուածով մը, յետոյ անոր հիացողները պատշգամէն
նետեց վար, մարմարներուն վրայ: Քսան հոգի մեռցուց
սիւններուն մէջ, քանի մը հոգի ճգմեց դուռներուն մէջ,
ուրիշներ փռեց գետին ու կոխկրտեց եւ կոխկրտել
տուաւ, տասը զոյգ մարդ՝ երկուքական երկուքական
բռնելով՝ պատերուն զարկաւ, գլուխներ ջախջախելով
ու պատերը ծռելով: Կը խոյանար մէկ սեղանէն միւսը
ճգմելով, կոտորելով, ջարդելով ամէն բան: Բաւական
կիներ ու այրեր կորան լեղապատառ, ուրիշներ զիրար
սպաննեցին: Միայն իր ձեռքով մեռցուց հարիւր քսան
մարդ, իսկ իր մարդիկը մեռցուցին երկու հարիւր յիսուս
կոչնականներ: Այդ օրը կոչուեցաւ պատմականօ-
րէն « Գինիի Եւ Արիւնի Օր »:

Այդ օրէն գրեթէ տարի մը վերջը՝ Զահամաթ
Ղուտտի թագաւորը, նոր բանակի մը գլուխը անցուց
իր անդրանիկ որդին՝ Մուր Ուխատա իշխանը, որ ար-
շաւեց Բարատէնիա ու մէկ շաբթուան մէջ գրաւեց նա-
հանգը, սրահարելով բնակչութեան մէկ մասը: Ասա-
վուտ զօրքը նահանջեց, կրակի տալով Բարատէնիայի
գլուղերն ու քաղաքները:

Այս տիտուր լուրը երբ Վանկէլի պալատը հասաւ՝
բոլոր պալատաբնակները փախան արքունիքէն քանզի
պինդ կատղած էր թագաւորը ու խածնելիք մարդ կը
փնտռէր: Վանկէլի երբ պալատին մէջ վազելով մարդ
մարդասանք չգտաւ՝ սկսաւ իր ձեռքը խածնել ու ցաւէն
ռնալ:

Ամիս մը վերջը Վանկէլի գլուխը անցած բազմա-
ցեղ բանակի մը, հաւաքուած հիւսիսէն ու արեւմուտ-
քէն, քալեց Մուր Ուխատային վրայ: Ահաւոր եղաւ
պատերազմը եւ Վանկէլի վերադրաւեց Բարատէնիան:

Ուլկատներու արքան կուլ չտուաւ այդ նախատին-
քը ու տարի մը յետոյ, ամբողջ արեւելքը սպառազի-
նած, խուժեց Բարատէնիայի վրայ:

Քար քարի վրայ չմնաց։ Սուլը եւ հիւանդութիւնները հնձեցին մնացեալ ժողովուրդը։ Զահամաթ յաղթական էր։ Մօտեցաւ Ասաւուտիայի հողերուն, դրաւեց դաւառներ, կոտորելով, փճացնելով, այրելով ամէն բան։ Վանկէլի հաղիւ յաջողեցաւ փախչիլ։ Վեց ամիս վերջ նոր բանակով մը երեւցաւ Վանկէլի ու դժուարութեամբ յափշտակեց Բարատէնիայի կէսը։

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ, այդ շրջանին, օր մը, Բարատէնիայի մէկ անտառին մէջ, կատղած Վանկէլի թաղաւորը, ելած էր կինճի որսի։ Նոյն օրը ու նոյն անտառին մէջ որսի ելած էր նաեւ Զահամաթ թաղաւորը։ Երկու արքաները, շրջապատուած հետեւորդներով ու շուներով, կը հանդիպին իրարու։

Զահամաթ ձիուն վրայէն կը պոռայ.

— Ո՞վ ես, ո՞վքեր էք։

— Ես Վանկէլին եմ, Ասաւուտներու առիւծը։ Դուն ո՞վ ես հապա։

— Ես ալ կորիւն Ուլկատներուն մեծ առիւծն եմ, Զահամաթ Ղուտտին եմ։

— Տիավոլօ, կը պոռայ Վանկէլի կատղած։

— Շայթան, կը դոռայ Զահամաթ։

— Ի՞նչ յանդգնութիւնով զօրք կը բերես ինծի պատկանող Բարատէնիայի վրայ։

— Բարատէնիան իմ հայրենական հողս է։

— Իմ պապերս երեք դար տիրեր են Բարատէնիայի։

— Անոնցմէ առաջ իմ ցեղակիցներս հինգ դար բնակեր են ա'յնտեղ։

— Բարատէնիան մեր մայր հայրենիքին հարազատ զաւակն է։

— Բարատէնիան մեր աչքին լոյսն է, մեր թոքը, մեր սրտին հատորը։ Մեր երկրին առաջին զաւակն է
ան և

Այդ պահուն Բարատէնիացի Պարպանաս ծերունի ձգնակեացը կ'անցնի անտառէն, ու լսելով անոնց վէճը, կ'ըսէ .

— Զուր տեղը մի' վիճիք, ո՛վ թաղակիրներ, ու մի' կուռիք մանաւանդ: Գացէք հողին հարցուցէք որ ձենէ որո՞ւն կը պատկանի: Զեղ կը վստահեցնեմ որ քարերը պիտի աղաղակեն ու հողերը պիտի պատասխանեն:

Կ'ըսեն թէ այս ըսելէն յետոյ Պարպանաս մերկիմաստակ փիլի սոսիան աներեւութացաւ, լոյսի մը նման:

Վանկէլի եւ Ջահամաթ Ղուտտի թաղաւորները, իրենց ձիաւորներով ու շուներով, կ'ուղղուին դէպի մօտակայ դաշտը եւ այնտեղ կը հարցնեն հողին.

— Է՛յ Բարատէնիայի հող, շո՛ւտ, ըսէ՛ մեղի, մենէ ո՞ր մէկուն կը պատկանիս:

Ու հողը կ'աղաղակէ, խորունկէն.

— Ես հող եմ: Կը պատկանիմ անոր որ կը գործէ իմ վրաս: Ուռղեցէք զիս քրտինքներով: Մարդրիտներու կընամ փոխել քրտինքները: Մինչդեռ դուք կ'ողորմէք զիս արիւնով, անպատուելով Արարչագործութիւնը: Ոչ ոքին կը պատկանիմ ձենէ: Դո՛ւք էք որ կը պատկանիք ինծի:

Աւանդութիւնը կ'աւելցնէ որ պատասխանէն դըժգոհ՝ երկու արքաները կը մենամարտին տեղւոյն վրայ ու երկուքն ալ կը մահանան եւ կը թաղուին նոյն հողին մէջ: Կատղած Վանկէլիի գերեզմանին վրայ կը բուսնի եղիճ, իսկ Ջահամաթի գերեզմանին վրայ ալ՝ ուղտափուշ:

Քիչ ժամանակ վերջը Բարատէնիացի հայրենասէր մը, Հարմինէ, կը յայտարարէ. — «Մեր Բարատէնիային հայր կը ներկայանայ Ասափուտիան: Հայր կը ներկայանայ նաեւ Ուլկատիստանը: Մեր չարչարուած Բարատէնիան անհարազատ որդիի տեղ կը դնեն: Բարա-

տէնիան չափահաս զաւակ մըն է եւ ա'լ հայրերու խնամքին կարօտ չէ: Կը բաւէ որքան այրած է իր բերանը հայրերու բարեխնամ վերաբերումէն: Ան այլեւս ի'նք յիշտի տնօրինէ իր ճակատագիրը: Կը յայտարարէ անկախութիւն: Կեցցէ՛ ազատ Բարատէնիան »:

ԳԱՂՏՆԱՍԷՐՆ ԱՄԱՍԹՐԻՍ

Կատղած Վանկէլիի յաջորդեց իր երէց որդին Ամասթրիս (281), որ կասկածելով իր եղբայր Ապոնոտիկոսէն, իրբեւ դաւաճան, Թիրաս վարչապետին խորհուրդ տուաւ սպաննել «ապիրատ»ը: Օր մը վերջ կատարուած էր Ամասթրիսի փափաքը: Արքայեղբօր մահը կը վերադրուի անձնասպանութեան: Ամասթրիս կը սղայ եւ կախել կուտայ քանի մը կասկածելիներ: Ամասթրիս, խիստ գաղտնասէր ըլլալով, կը փափաքի որ ամէն բան մնայ ծածուկ: Ատեն մը վերջը կ'ըսէ իր սպարապետ Աղամանին. — « Եղբօրս սպաննիչը վարչապետ Թիրասն է: Կ'ուզեմ որ սպաննես զինքը, գաղտնօրէն »:

Աղաման իր ամառանոցը կը հրաւիրէ Թիրասը ու փոյթեռանդն կը սպաննէ: Կը յայտարարեն.

— Թիրաս վարչապետը յանկարծամահ եղաւ:

Ամասթրիս սուգի մէջ կը մտնէ ու Թիրասի աղջիկները պալատ առնելով, կը մխիթարէ զանոնք, ամէն գիշեր, խրախներ սարքելով յանուն վշտի մոռացութեան:

Քանի մը ամիս վերջ կանչել կուտայ Կիւրիս քրմապետը ու կ'ըսէ անոր.

— Զախջախիչ փաստերով ինծի ապացուցին որ Աղամանն է իմ սիրելի ծառաս՝ Թիրաս վարչապետը սպաննողը: Քեզի պաշտօն կը յանձնեմ տեսնել իր հաշիւը շուտով: Զանա որ գաղտնի մնայ ամէն բան:

Կիւրիս քրմապետը թունաւորել կուտայ Ազամանը :

Ամասթրիս վախնալով որ Կիւրիս օր մը գաղտնիքը դուրս կը հանէ՝ կը հրամայէ Սարնիուս պալատականին որ քանի մը օրուան մէջ սպաննէ Կիւրիս քրմապետը :

Սարնիուս չի յաջողիր սպաննել Կիւրիսը, այլ միայն կը վիրաւորէ : Քուրմեր ու քրմուհիներ վրայ հասնելով նոյնպէս ծանրապէս կը վիրաւորեն Սարնիուսը : Քանի մը օր վերջ ծերունի Կիւրիսը կը մեռնի, իր ստացած վէրքին հետեւանքով : Ամասթրիս կը յուսայ որ Սարնիուսն ալ կը մեռնի քանի մը օրէն եւ գաղտնիքը մութի մէջ կը մնայ : Սարնիուս սակայն կ'առողջանայ : Գաղտնասէր թագաւորը կը հրամայէ պերճաղիճի մը — որ հիւանդ պահպանել եւ սպեղանիներ դործածել զիտէր — սպաննել Սարնիուսը, կէս դիշերէն վերջը, քնացած պահուն : Պերճաղիճը կը կատարէ արքայական ցանկութիւնը, իր սովորական վարժութիւնով : Ամասթրիս չափազանց կը նեղանայ ինքզինքին դէմ՝ Սարնիուսի սպանութեան դործը կնոջ մը յանձնած ըլլալուն համար ու կ'ըսէ իւրովի .

— Եղո՛ւկ, գաղտնիքը ուշ կամ կանուխ պիտի պարզուի : Յիմարութիւն ըրի սպանութեան դործ մը թուրբերան սեռին պատկանող մէկուն յանձնելով :

Գաղտնասէրն Ամասթրիս կ'ուզէ սրբադերել իր սըլխալը ու ծառայի մը սպաննել կուտայ պերճաղիճը : Ատեն մը վերջ ծառան կը խենթենայ ու անդադար կը խօսի, ըսելով .

— Ե՛ս, Ե՛ս եմ որ սպաննեցի Նոնոշիքա պերճաղիճը : Սպաննեցի թագաւորիս կամքով :

Լսած էին, խելագարած ծառային յայտարարութիւնը, պալատին պահապանները որոնք Մաւրովունա լեռներէն եկած հսկայորդիներ էին : Ամասթրիս ջարդել տուաւ այդ լեռնականները : Այս անգամ անկարելի կ'ըլլայ ծածկել գաղտնիքը : Լսելով իրենց հայրերուն

նահատակութիւնը, կ'ըմբոստանան, լեռնականներուն տղաքը: Մաւրովունայի արեւմտեան կողմի նահանգը կը միանայ ապստամբներուն: Ամասթրիս ապստամբներուն դէմ կը զրկէ Կալլաս զօրավարը, բաղմաթիւ զօրքով: Կալլաս, խտտասիրտ, կը ջարդէ զիւղացիները, այրելով տուն ու տեղ: Շէներ կը վերածուն մոխրաւ կոյտի: Գիւղերուն մէջ լոյսին չի յաջորդեր մութը քանդի տիւ եւ գիշեր լուսաւորուած կ'ըլլայ նահանգը՝ հրդեհներով: Կը սկսին խլրտիլ միւս զաւառները: Գաղտնասէրն Ամասթրիս ետ կը կանչէ Կալլասը ու կը դաշունահարէ, ի'ր ձեռքով, բացէ ի բաց, այսպէս վերջ տալով ապստամբութեան:

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Ամասթրիս բարիքներ ալ ըրած է, սակայն, զաղտնի պահած է անոնք ալ: Բարիք մը սակայն որ հանրածանօթ եղաւ՝ այդ ալ իր շուտափոյթ մահն էր: Թաղաւորեց հազիւ տարիուկէս: Իր հիւանդութիւնն ալ զաղտնիք մնաց իր ժամանակի բժիշկներուն:

Վ Ո Ի Լ Կ Ա

Ամասթրիսի յաջորդեց իր միակ զաւակը Վուլկա (282):

Վուլկա ունէր ըմբիշի կազմուածք: Իր մարմինը նման էր սիւնախումբի մը որուն վրայ իր գլուխը խոթոռ խոյակ: Իր արեան շրջանը կ'երեւէր իր աչքերէն: Անխիղճ էր. կատարեալ բռնակալ: Գահակալութենէն քիչ վերջ հրատարակեց նոր օրէնքներ, դրաւ նոր հարկեր, կեղեքելով ժողովուրդը ու նոյնիսկ շինականներուն թողլով հազիւ պատու մը հաց:

Պատերազմ յայտարարեց Ֆահարիստանի դէմ ու անկէ իսկ երկու նահանգ (284): Պատերազմեցաւ նաեւ Բալաւուտիայի դէմ (286):

Իր տիրապետութեան հինգերորդ տարին ժողովուրդը մնացած էր ցնցոտիներու մէջ, անսուաղ վիճակով:

Անդադար կը ճոխացնէր իր գանձն ու կանանոցը: Շարաթը քանի մը անգամ պալատը բազոսատօնի մէջ: Փառասէր ըլլալով կը սարքէր հրապարակային չքեղանքներ ու կ'երեւէր ժողովուրդին, անողորմ աստուածոյ մը երեւոյթով:

Ունէր առածի կարգ անցած առողջութիւն մը ու իրրեւ իրական բռնակալ կը խոստանար երկար ապրիլ:

Ամուսնացած էր Ուլլուրիայի թագաւորին աղջկան՝ Մոտայի հետ, ուրկէ ունեցաւ մանչ մը եւ երկու աղջիկ:

Վուրկայի ամուսնութենէն քսանեւեց տարի յետոյ մեռաւ Մոտա թագուհին ու տարի մը յետոյ բռնակալը որոշեց վերամուսնանալ:

Ասավուտներու աւանդական սովորութիւնն էր՝ մեծահանգէս չքով տօնել, աշխարհախումբ բազմութեամբ, արքայական ուրախ դէպքերը. — գահակալութիւն, յաղթանակ, տարեգարձ, ծնունդ, ամուսնութիւն: Պարլապայի ամբողջ բնակչութենէն զատ, մօտաւոր ու հեռավոր գաւառներէն բազմութիւններ, մարդկային գետեր կազմած, կը հոսէին մայրաքաղաք, հանդիսական օրէն առաջ, տեղ գտնելու, տեղ վարձելու համար: Եկողներուն մէջ կ'ըլլային նոյնիսկ հարիւրամեայ ծերունիներ, ինչպէս նաեւ հիւանդներ ու մանուկներ: Հանդիսական ժողովուրդին մեծամասնութիւնը կիսամերկ, կիսաքաղց: Չքաւորները, անկարող վարձելու նստուկ ու հանգստաւէտ սեմ մը կամ պատուհան մը, կ'ընտրէին տեղ մը, պողոտային վրայ, ուրկէ պիտի անցնէր թագաւորը: Ու չկորսնցնելու համար իրենց դրաւած տեղը՝ չքաւորները պարտաւորուած էին տիւեւ գիշեր կենալ տեղւոյն վրայ, ստրկային համբերութիւնով, սպասելով արեւուն կամ ձիւնին ներքեւ ու գի-

շերելով քարերուն վրայ, պարզապէս ներկայ ըլլալու համար չքեղ աշխարհահանդէսին:

Տօնակատարութեան օրը, անխուսափելիօրէն կը կոխկրտուէին քանի մը տասնեակ հողի, ուրիշներ կը մահանային արեւահար կամ ցրտահար, նաեւ անօթու-թենէ ու ծարաւէ:

Ժողովուրդը երբեք չէր անդրադառնար որ իր խոր թշուառութեան միակ պատասխանատուն այն թաղա-ւորն էր որուն համար կը սպասէր ինք, ամէն զնով տես-նելու, ծափահարելու եւ «կեցցէ»ներ աղաղակելու հա-մար:

Վուլկա բռնակալը որոշած էր վերամուսնանալ Ալ-փակներու թաղաւորին դուստր՝ գեղանի Սիրառուբա-յին հետ: Կը փափաքէր աննախընթաց չքեղութեամբ տօնել հիմէնեան հանդէսը, մանաւանդ որ Ալփակ մե-ծամեծեր ալ հիւրաբար կը դտնուէին Պարլապա:

Վուլկայի բռնակալութիւնը պատճառ դարձած էր որ մայրաքաղաքին մէջ կաղմուի յեղափոխական խմբակ մը, « Մեռնելու Աղատութիւն » պիտակով եւ Ապսոն կոչուող մարդու մը ղեկավարութիւնով:

Վուլկայի հիմէնեան հանդէսէն չարաթ մը առաջ այդ խմբակը նիստի մէջ էր, ապաստանած Սուրբ Լե-րան մէկ քարայրին մէջ:

Ժողովականները ակմբուած կռանակուռ սեղանի մը շուրջը, որուն վրայ դանկ մը գծադրուած էր, կը վի-ճէին տաք տաք, զարնելով մերթ իրենց կռուիները օդին:

Կը փափաքէին խռովութիւններ ստեղծել հանդէ-սին օրը:

Կ'ըսէր, անդամներէն մին.

— Մեցամէս է պետութիւնը: Հարուած մը: Միակ հարուած մը մենէ ու ան փլած է: Կը ցատկենք իշխա-նութեան քամակը:

Ուրիշ մը, Պինտոս, կ'առաջարկէր .

— Քաշենք շիտակ ու շանթահարելով : Պէտք է բռնակալը տեղն ու տեղը մահացնել, արքայական հրապարակին մէջ, թափօրին անցած պահուն : Ես յանձնառու եմ կատարելու մահապորձը :

Լոթարիոս կ'ըսէր .

— Բաւականանք հակացոյցերով եւ առաջ բերենք մոռուտ :

Պինտոս կը դռար .

— Մա'հ, մա'հ կը պահանջէ «Մեռնելու Ազատութիւն»ը :

Կարիտոս կը յայտարարէր .

— Ամէն բանէ առաջ պէտք է նախատել Վուլկան, «Եռհա» եւ «Անկցի» աղաղակներով : Հարկ է որ հաւաքուինք թափօրին ճամբուն վրայ ու քարկոծենք բռնակալը սոխերով, սխտորներով, հաւկիթներով, լոլիկներով եւ այլ ուտելիքներով :

Կրակոտ վիճաբանութիւններէ վերջը, Ապսոն խօսք կուտայ ծերունի Մալէշէսին որ կ'ըսէ .

— Ո'չ պետական հարուած, ո'չ մահապորձ, ո'չ ցոյց ու մոռուտ, եւ ո'չ ալ դեհահիկ նախատինք... :

— Հապա ի՞նչ, ուրեմն ոչի՞նչ, հապա ո՞ր մնաց «Մեռնելու Ազատութիւն»ը, կը պոռպոռան անհամբեր տաքզլուխները :

Ապսոն հազիւ կը յաջողի զսպել ժողովականները :

Մալէշէս ծերունին նորօրինակ առաջարկ մը կը բերէ : Հաւանութիւն : Կ'որոշեն գործադրել Մալէշէսին առաջարկը, աշխատելով ոգի ի բռին :

Հարսանիքին օրը մայր քրմատունէն կը սկսի դուրս հոսիլ, կարգապահութիւնով, արքայական գունազեղ թափօրը : Լայն պողոտայէն նախ կ'անցնին փողահարները, ահիպարան ձիերու վրայ, ծանուցանելով արքայական ամուլին մօտալուտ ժամանումը : Յետոյ այրու-

ձին, զէնուզարդերու մէջ, յետոյ դրօշակիր պաշտակներ, համհարդներ ու անջատ խումբերով զօրականներ, ներքինիներ ու աղիճներ, չքնաղներու փունջեր, լի հարճերով, նաժիշտներով, երգչուհիներով, յետոյ քուրմերու, քրմուհիներու եւ քրմանուշներու խումբը:

Վերջապէս հարս ու փեսան:

Վուլկան դժոխքի աստուած: Սիրասուբան Նդիմի աստուածի, նուաղած դիպակներու եւ գոհարներու մէջ:

Թագաւորն ու թագուհին ոսկեծոպ դեսպակի մէջ, զէնքերու, դրօշներու, դրասանգներու, բրաբիոններու, ընծաներու ճոխառատ շրջանակի մը մէջ:

Կիներ՝ իրենց կուրծքին վրայ բռնած զարդաբարձեր, որոնց վրայ շարուած են գոհարեղէններ: Պուլլերիկի նման աղջնակներ, ծաղիկ սփռող: Ալիակ մեծամեծները, վագերաձիերու վրայ, ոսկեհիւս կուպպաներու մէջ: Անոնց ետեւէն՝ կորնթարդ ամպշուլանիներ բռնած՝ Ասալուտ ձիաւորներ: Իշխաններ, պալատականներ, նախարարներ, բղէշիներ, զօրավարներ, զաւառապետներ, բարձրաստիճան անձեր, հեծած աղնիւ ձիերու վրայ: Զդեստները ոսկեճամուկ խի թամբերը արծաթապատ: Անոնցմէ յետոյ վահանակիրներ, տէգաւորներ, լախտաղէններ: Ծերունի զաւազանակիրներ: Զահակիրներ, դրօշակիրներ, նշանակիրներ: Պերճակառքեր, մեղուակ աղջիկներով: Տակաւին հոյլը կիսամերկ կոյսերու, պարի մէջ, շղարչներ նետելով օդին մէջ, իրարու: Նուագողներ: Սպիտակ փիղեր, եօթը հատ մէկ կարգի վրայ ու ընդամէնը քառասուն շարք: Ռազմակառքեր: Պահապաններ, բերդապահներ, զինուորներու ջոկատներ, հանդիսական տարազներով:

Պողոտան վերածուեր էր հէքեաթի տեսիլի: Զանապարհին երկու կողմերը մեծ խնկամաններ, այրելով զմուռներ ու կինամոններ: Դրօշադադաթ եւ ծաղկազարդ կամարներ: Հիմէնեան երգեր:

Թափօրը սակայն անհուն զարմանքի մէջ է: Ամէն ոք սահմուկած:

Ո՛չ ոք, ժողովուրդէն ո՛չ ոք ճամբուն եզերքը, ոչ իսկ պատուհաններուն մէջ ու երդիքներուն վրայ: Ո՛չ ոք հրապարակին վրայ: Ո՛չ ոք՝ ո՛չ մէկ տեղ:

Միայն քանի մը շուներ:

Կատարեալ ամայութիւն:

Ժողովուրդը պոյքոթի ենթարկած էր Վուլկայի հիմէնեան հանդէսը: Վուլկա գետնին տակը անցած էր իր մարդոց առջեւ, մանաւանդ Ալփակ հիւրերուն առջեւ, նամանաւանդ իր չքնաղագեղ Թագուհիին՝ Սիրասուբային առջեւ: Վուլկայի արժանապատուութիւնը ստացած էր մահացու հարուած: Զայրոյթէն իր հոգին կ'ուտէր:

Մալէչէս ծերունիին առաջարկն էր որ դործադրած էր յեղափոխական խմբակը, չաբաթ մը աշխատելով, անխոնջ կերպով:

Մալէչէս ըսած էր.

— Լաւագոյն պիտի ըլլայ եթէ աշխատինք որ ժողովուրդէն մէկ հոգի չգտնուի հարսանեկան Թափօրին ճամբուն վրայ եւ ոչ ալ ուրիշ որեւէ տեղ: Այսպէս մենք Վուլկան սպաննած կ'ըլլանք բարոյապէս:

Խմբակը յաջողած էր ապահովել ժողովուրդին բացակայութիւնը մերթ համոզելով, մերթ կաշառելով, մերթ վախցնելով:

Վուլկա բռնակալը չափազանց ազդուած այդ նորօրինակ ցոյցէն՝ կը մտնէ պալատ ու իյնալով իր սուրին վրայ, կ'ըլլայ անձնասպան (313):

Պ Ո Ն Ս Ի Ք Օ

Վուլկայի յաջորդեց իր զաւակը Պոնսիքօ (314) որ վերակազմեց բանակը՝ սպարապետութիւնը յանձնելով

Պոքանեկրա զօրավարին իսկ նախարարապետութիւնը՝
հանճարեղ քաղաքագէտի մը որ կը կոչուէր Փիճինո :
(Կարգ մը լեզուագէտներ կը պնդեն որ «փիճ» ու «փի-
ճութիւն» բառերը ծագում առած են այս նախարարա-
պետին անունէն) :

Պոնսիքօ թագաւորը գինեմօլ էր, կնամօլ, փառամօլ
ու պատերազմասէր : Քսաներկու տարի տեւող իր տի-
րապետութեան չըջանին՝ սկզբնական երեք ամիսները
միայն անցան խաղաղութեամբ երբ արքան ամուսնա-
ցաւ Բալավուտիայի Հիմօլէոն թագաւորին քրոջը՝ Մի-
մոզայի հետ, ունենալով տասներկու զաւակներ :

Պոնսիքօ թագաւորին գահակալութեան ընթացքին,
չըջան մը, մեծապէս ընդարձակուեցաւ Ասալուտիան :
Երջան մըն ալ փոքրացաւ բոլորովին, իր նահանգնե-
րուն մեծ մասը գրաւուելով դրացի թագաւորութիւն-
ներէն : Պոնսիքօ արքային մեռած ժամանակ սակայն՝
երկիրը ունէր այն սահմանները որոնք իրեն ժառանգ
մնացած էին : Պատմագէտներէն ոմանք կ'ըսեն թէ Պոն-
սիքօ զուր տեղը իր հայրենիքը մտցուց պատերազմի
մէջ, ամբողջ քսանեւեկուկէս տարի, քանի որ Ասա-
լուտիան մնաց, վերջ ի վերջոյ իր հին սահմաններուն
մէջ : Այլ պատմագիրներ սակայն տարբեր տեսակէտով
մը կ'արդարացնեն Պոնսիքոյի պատերազմները ըսելով .
— Անոր մղած խաղմբը պատճառ եղան որ քաղաքակը-
թութիւնը նոր թափ մը ստանայ՝ աշխարհի այդ մա-
սին մէջ :

Պոնսիքօ գահ բարձրանալէն անմիջապէս յետոյ՝
առաջարկեց Ուլկատիստանի Քեահանդու Գ. թագաւո-
րին որ զինակցութիւն մը կնքեն ու իրենց մէջ բաժնեն
Բարատէնիան ու Փահարիստանը : Ուլկատիստանի մայ-
րաքաղաք Ղուրտուղալայէն ճամբայ ելան խումբ մը
նախարարներ եւ զօրավարներ՝ Պարլապա երթալու եւ
բանակցելու համար : Երկու խնդրոյ առարկայ երկիր-

ները բաժնեկու հարցը չկրնալով կարգադրել՝ պատ-
գամաւորները վերադարձան Ղուրտուղալա: Իւրաքան-
չիւր կողմ կ'ուզէր ունենալ առիւծի բաժինը: Զգտում
առաջացաւ երկու երկիրներուն մէջ: Այդ առթիւ փի-
ճինօ նախարարապետը ճառ մը խօսելով, մեծ խորհուր-
դին առջեւ, ըսաւ.

— Ուլկատիստանը մեր երկրին մահացու թշնամին
եղած է, դարերէ ի վեր: Մեր ազգային պատիւը կը
պահանջէ որ մենք ալ իր երդուեալ թշնամին մնանք յա-
ւիտեան: Ուլկատ վայրենիները ոչ մէկ ատեն չեն ու-
զած համաձայնիլ մեզի հետ: Մեր սրբազան երկիրը իր
հիմնարկութեան օրէն մինչեւ մեր օրերը՝ ութսունեւ-
չորս անգամ պատերազմի մէջ գտնուած է անիծեալ
Ուլկատիստանի դէմ: Ինչպէս կ'երեւի մեզի կը վիճակի
փառքը՝ մղելու ութսունհինգերորդ օրհնեալ կռիւը:
Պէտք է ջախջախել, միանգամ ընդմիշտ, այդ վիշապին
բոլոր դուխները: Աստուածները մեզի հետ են, մեզի
հետ են Արդարութիւնը, Զօրութիւնը եւ Դժոխքը: Ամ-
բողջ աշխարհին, մանաւանդ մեր երկրին, քաջ ծանօթ
են վայրենի Ուլկատներուն դործած ոճիրները: Ա'լ բա-
ւական է:

Քանի մը ամիս վերջ սակայն բանակցութիւնները
վերսկսած էին ու յանգած համաձայնութեան:

Այն ատեն փիճինօ նախարարապետը խօսեցաւ նոր
ճառ մը, Ասավուտ եւ Ուլկատ մեծամեծներուն առջեւ,
ըսելով.

— Ասավուտիան եւ Ուլկատիստանը երկու սիւներ
են որոնք բարձր կը պահեն քաղաքակրթութիւնը: Մեր
նոր զինակցութիւնով ոսկեդար մը կը բանանք երկու
մեծ երկիրներու բարի դրացնութեան տարեդրութեանց
մէջ: Մեր նոր զինակցութիւնով ապացոյցը կուտանք որ
չէ մոռցուած դար մը առաջ ստեղծուած մեր կապը,
երբ մեր Ասա-Պուրտա թագաւորը եւ Ուլկատիստանի

Տուղղա մեծ խաքանը, դէնքի եղբայրակցութիւնով, կը խուժէին դէպի հիւսիս, բարբարոս Ձէփէլուքներուն, Ջրբողարողականներուն եւ Քումտըքումներուն դէմ։ Այդ զինակցութիւնը վերանորոգուած է Ձուշա եւ Ղաւաղուլ արքաներուն շրջանին, Մազանմուրչայի դաշնադրով։ Ուլկատ քաջ եւ ազնուական զինուորը ուրեմն առաջին անգամը չէ որ պիտի կռուի իր Ասալուտ հարազատ եղբորը հետ, կողք կողքի։ Կեցցեն Պոնսիքօ եւ Քեահանդու Գ. իմաստուն թագաւորները։ Կեցցէ՛ մեծ Ասալուտիան, Կեցցէ՛ մեծ ու լուսապայծառ Ուլկատիստանը։

Ասալուտ եւ Ուլկատ բանակները խուժելով Բարաւէնիայի վրայ, իրենց մէջ կիսեցին երկիրը (314)։ Բարաւէնիայի մայրաքաղաքը Արմի անցաւ Ուլկատներուն ձեռքը։

Ասալուտ եւ Ուլկատ միացեալ բանակները քանի մը տարի պատերազմ մղելով Ֆահարիստանի դէմ, այդ երկիրն ալ կիսեցին իրենց մէջ (317)։ Ասալուտներու եւ Ուլկատներու մէջ սակայն վէճ ծագեցաւ Ֆահարիստանի մայրաքաղաք Ամուտէրի մասին։ Իւրաքանչիւր կողմինք ունենալ կ'ուզէր այդ գեղեցիկ օստանը։ Ամուտէրի վէճը պատճառ եղաւ որ Ասալուտ եւ Ուլկատ բանակները իրենց դէնքերը դարձնեն իրարու դէմ։ Տասը տարի տեւեց պատերազմը, առանց հասնելու որոշ արդիւնքի։ Պոնսիքօ թագաւորը հրաժարեցուց Պոքանեկրան սպարապետութենէ եւ զօրազլուխ նշանակելով ինքզինքը, հարաւէն բարձրացաւ հիւսիս ու քալեց Ուլկատիստանի մայրաքաղաք Ղուրտուղայի վրայ ու զբաւեց (328)։ Նոյն օրերուն ալ Ուլկատիստանի թագաւոր Պուրունտուղը (յաջորդը Քեահանդու Գ.ի) հիւսիսէն հարաւ իջնելով զբաւած էր Ասալուտներու մայրաքաղաք Պարլապան։ Երկու թագաւորները, հաւասարապէս յաղթական ու պարտեալ, պարտաւորուեցան համաձայ-

նիլ ու վերադառնալ իրենց քաղաքը: Հաղիւ սակայն իւրաքանչիւրը հասած իր մայրաքաղաքը՝ վերսկսաւ պատերազմը: Ուլկատներու Պուրունտուզ թագաւորը զինակցելով Աւիականերու, Բարատէնիացիներու եւ Ֆահարներու հետ՝ խուժեց Ասաւվուտիա ու երկրին մեծ մասը զրաւեց ու բաժնեց իր զինակիցներուն հետ: Պոնսիքո թագաւորը, ճարահատ, Բաւաւվուտիայի արքային եւ հիւսիսի բարբարոս Զըրօզարօզակամաններուն օգնութիւնով տասը տարի եւս պատերազմ մղեց իր սկըզբնական սահմաններուն տիրանալու համար: Սաղաղութեան դաշինք կնքուեցաւ 337ին: Սաղաղութեան դաշինքէն անմիջապէս վերջ մեռաւ Պոնսիքո թագաւորը, աղաղակելով իր մահուան անկողնին մէջ:

— Կեանքը կոխ է: Երբ դադրի կոխը ա'լ կեանք չի մնար:

Պոնսիքո թագաւորին մահուան փոսին մէջ նետուեցան հինգ հարիւր զինուորներ, կտրելով իրենց կոկորդները: Երկրին զանազան կողմերը հինգ հազար ռազմիկներ անձնասպան եղան:

Եթէ սիրուած էր Պոնսիքո թագաւորը՝ պատերազմասէր դասի մը կողմէ, միւս կողմէ սակայն հարկ է գիտնալ որ ժողովուրդը իր անգերադանցելի հանճարով, կ'արհամարհէր ու կը հեզնէր իր արքան: Հետեւեալ Ասաւվուտ առածները ապացոյցն են մեր խօսքին.

— Երբ թագաւորը պաղ առնէ՝ ամբողջ ժողովուրդը կը տառապի հարբուխէ:

— Երբ թագաւորին աչքին մէջ երկու կաթիլ արցունք ըլլայ՝ ամբողջ ժողովուրդը միլիոնաւոր թաշկինակներու պէտք կ'ունենայ:

— Երբ թագաւորը թքնէ ամանի մը մէջ, այդ ամանը կը ճաթի հպարտութենէն:

— Թագաւորը չի կրնար քացախը օշարակի վերածել, սակայն կրնայ օշարակը վերածել քացախի:

— Թագաւորը երբ ապուշ է՝ անոր կ'ըսեն թագաւոր: Ասաւիւլատ գիւղացի մը երբ ապուշ է՝ անոր կ'ըսեն ապուշ:

— Երբ թագաւորը իշու մը նայի՝ այդ աւանակին գինը տասը արծաթ կը բարձրանայ:

— Երբ թագաւորը ջորիի մը նայի՝ այդ ջորին կը փոխուի ազնիւ ձիու:

— Թագաւորը շատ կ'ինեւր կը սիրէ, «Ժողովուրդի հայր» կոչուելու համար:

— Երբ թագաւորը կնոջ մը հաւնի ու անոր հետ պառկի՝ այդ կինը կը կոչուի «գեղեցկութեան թագուհի»: Իսկ երբ գիւղացի Ասաւիւլատ մը նոյնը ընէ կնոջ մը հետ՝ այդ կինը կը կոչուի պոռնիկ:

— Թագաւորը սուրբ է երբ կը քնանայ, հանճար է երբ կը զառանցէ ու հերոս է երբ կ'արթննայ քունէն:

— Թագաւորը աշխատասէր է երբ մատը մատին դպցնէ, իսկ Ասաւիւլատ գիւղացին ծոյլ է երբ օրը տասը ժամ աշխատի:

— Գիւղացին երբ մէկուն քիթը արիւնէ՝ ազգատեաց է. թագաւորը երբ քանի մը հարիւր հազար հոգիի արիւնը թափէ՝ մեծ հայրենասէր է:

— Գիւղացին երբ գինին շատ փախցնէ՝ մէկը երկու կը տեսնէ, իսկ թագաւորը երբ շատ կոնծէ՝ հազար հոգին մէկ մարդու պէս կը տեսնէ:

— Թագաւորը « բարեխնամ » կը կոչուի, որովհետեւ լաւ կը խնամէ ինքզինքը:

— Աստուածները կը ներեն ժողովուրդին մեղքերը, ժողովուրդները կը ներեն թագաւորին մեղքերը, թագաւորը սակայն աստուածներուն իսկ չի ներեր, եթէ բռնէ զանոնք յանցանքի մէջ:

— Թագաւորին համար միայն երկու տեսակ մարդիկ կան, — երախտապարտներ եւ ապերախտներ:

— Թագաւորը բաւական բարի է, իբրեւ դեւերու ներկայացուցիչ:

— Մի՛ փոխէք ձեր սոխը՝ Թագաւորին շուշաններուն հետ:

— Թագաւորին երկիրը սահման ունի: Երկրին մէջ սակայն Թագաւորին յիմարութիւններուն համար սահման ղոյութիւն չունի:

ՄՈԾԻԿՈՆ ԹԵԹԵԻ

Պոնսիքոյի յաջորդեց իր անդրանիկ զաւակը Մոծիկոն (338):

Մոծիկոն կոչուեցաւ «Թեթեւ», իր անլուրջ վարք ու բարքին պատճառով: Իր ժամանակակիցներէն ու մանք սակայն Մոծիկոնի թեթեւբարոյ վարքին ներքեւ իմաստ մը կը տեսնեն ու կը պնդեն որ Թագաւորը մտացի եւ ծանրախոհ անձ մըն էր:

Մոծիկոն Թեթեւ խիստ վարպետօրէն կը կեղծէր կենդանիներու ձայները:

Կը պատմեն թէ անգամ մը երբ, կրօնական տօնի մը առթիւ, Մասալա քաղաքին մեծ քրմատունը կը դըտնուէր՝ սկսաւ աւանակի մը նման զուար:

Ուրիշ անգամ մը, իր նախարարներուն հետ նիստի մէջ, երբ վէճի մը առթիւ իր կարծիքը խնդրուեցաւ՝ Թագաւորը սկսաւ աքլորի պէս «կուկուլիկիկու» երգել: Ամէն անգամ որ նախարար մը իրեն մօտենար՝ Մոծիկոն կը սկսէր հաշել:

Զօրահանդէսներու մէջ երբ հանդիպէր քաջութիւն ցուցադրող զօրականներու՝ կը սկսէր մլաւել կատուի մը պէս:

Մոծիկոն Թեթեւ պատերազմ յայտարարեց Բալա-
վուտներուն դէմ ու պարտուեցաւ (347) :

Տիրապետեց տասներկու տարի :

Օր մըն ալ հրամայեց իր Բալոմա պերճադիճին որ
սպաննէ զինքը : Բալոմա ստիպուեցաւ կատարել Թագա-
ւորական հրամանը՝ արքայասպան ըլլալով (350) :

Բալոմա պերճադիճը Մուր աստուծոյ պատուանշա-
նով վարձատրուեցաւ Թագաւորական հրամանը կատա-
րած ըլլալուն ու անմիջապէս վերջ ալ սպաննուեցաւ՝
Թագաւորը մեռցուցած ըլլալուն համար :

Մոծիկոն զբաժ էր իր կտակին մէջ. — Կեանքը ծանր
բեռ է, Թագաւորութիւնը ծանրածանր բեռ : Կը հրա-
ժարիմ երկու բեռներէն ու կը Թեթեւնամ ամբողջովին :

Հակառակ իր « Թեթեւ » մակդիրին, Մոծիկոնի
գլխիկը չորս հսկաներ հազիւ կրցան վերցնել :

Պլուպինդոս պատմիչը կը դբէ այդ առթիւ. — Մո-
ծիկոն Թեթեւ՝ մեռնելէն վերջ ցոյց տուաւ իր ծանր
մարդ ըլլալը :

Լ Ո Ւ Ց Ի Ք Ա

Մոծիկոն Թեթեւ ամուսնացած էր, դեռ դահաժա-
ռանդ, եւ ունեցած երկու դուստր՝ Լուցիքա եւ Հելիոչ-
քա : Ասավուտները, բոլոր ազդերուն պէս, սովորու-
թիւն ունէին կնոջ մը չյանձնել պետական պաշտօն : Կին
մը չէր կրնար ոչ նախարար ըլլալ, ոչ ալ հասարակ պաշ-
տօնեայ : Կին մը կրնար, սակայն, ըլլալ Թագուհի : Այս-
պէս հաւանաբար կ'ուղէին ըսել թէ կին մը կամ ոչինչ
է եւ կամ ամէն ինչ : Եւ Մոծիկոնի երէց աղջիկը Լուցի-
քա բարձրացաւ դահ, 351 թուին, երբ դեռ 19 տարե-
կան էր : Իր առաջին դործը եղաւ Թունաւորել իր ամու-
սինը Ռուփանոս իշխանը, գործելու համար ազատ : Իր

երկրորդ գործը ըրաւ թունաւորել իր քոյրը՝ տիրանալու համար անոր գեղեցիկ ամուսնոյն՝ իշխան Ատամանին։ Լուցիքա ունեցաւ Ատամանէն երկու մանչ եւ աղջիկ մը։ Ջարդել տուաւ պալատին մէջ գտնուող գեղեցկուհիները եւ անոնց տեղ դնել տուաւ ուժեղ, գեղաւազմ երիտասարդներ։ Սպաննել տուաւ Պարլապայի մէջ, աղուոր մարդ ունեցող կիները։ Հալածեց իգական սեռը, մանաւանդ չքնաղները, որպէսզի ամէնէն գեղեցիկը կիներուն ինք մնայ։ Հաստատեց Լինկամի պաշտամունքը եւ ստիպեց Շիմարէս քրմապետը որ հրատարակէ նոր օրէնք մը, որուն համաձայն պարտաւոր էր թագուհին ամուսնանալ, ամէն օր։ Լուցիքա սպաննել տուաւ իշխան Ատամանը, ունենալով օրական մէկ ամուսին։ Ամէն երեկոյ հարս էր թագուհին ու ամէն գիշեր հարսանիք էր դահլիճներուն մէջ։ Վերածուեցան պալատին կանանոցները այրանոցներու։ Նորեր ալ հիմնուեցան, կարենալ պարուհեկելու համար, օրէ օր բազմացող, ամուսինները։ Լուցիքայի մը տերիմներն էին հաւահմայ քուրմերը որոնք արքայական պաշտէզին մէջ գտնուող տարաշխարհիկ թռչուններուն ձայներէն ու թռիչքներէն կը դուշակէին թագուհիին ապագան։ Լուցիքա չրջապատուած էր նաեւ աստղահամներով եւ վհուկներով։ Կը շրջէր պալատին մէջ դրեթէ կիսամերկ։ Ձգեստաւորուած կ'ըլլար աւելի գոհարներով քան կերպասով։ Կը հաղուէր, քիչ անգամ, թափանցիկ հանդերձ մը։ Քակել ու աւելի բարակ վերհիւսել կուտար չինական մետաքսը, ցուցադրելու համար իր մարմնոյն գեղեցկութիւնները։

Լուցիքա իր գործունէութիւններուն հանրային բնոյթ մը տալով՝ պատերազմ հռչակեց, յամին շնորհաց 353ին սկիզբը, ու գրաւեց Բարատէնիան։ Այդ երկրին գեղեցիկ այրերը գերի վարեց ու տարաւ Պարլապա։ Գիշեր մը, իր ամենօրեայ հիմէնեան հանդէսէն վերջ,

երբ կը քնանար իր առաջաստի անկողինն մէջ, իր թիւ 715երորդ ամուսնոյն հետ, տեսաւ երազ մը. արծիւ մը կ'ուտէր դառնուկ մը ու վիշապ մը եկաւ կերաւ արծիւը: Պատմեց երազը մեկնիչներուն, սրահանջելով բացատրութիւն: Մեկնել վախցան: Սպառնալիքի առջեւ, ծերունի երազադէտ մը ըսաւ. — « Գառնուկը Բարատէնիան է որ կ'լլուեցաւ արծիւ Ասալուտիայէն. իսկ վիշապը Ուլկատիստանն է որ պիտի դայ կ'լլել դառը ուտող արծիւը »: Եւ իրապէս, Ուլկատիստանի թագաւոր Ղազան Մողոնը, չարժած էր իր բանակները: Ղազան զբաւեց Բարատէնիան ու մտաւ Ասալուտիա: Մականի քաղաքին արեւելքը տեղի ունեցաւ ճակատամարտը եւ Ուլկատները յաղթեցին ու առաջանալով եկան սլաշարեցին Պարլապան: Պաշարումը տեւեց վեց ամիս: Ամէն օր տաք կռիւ: Օգնութեան հասնող Ասալուտ բանակներն ալ ջախջախուած էին: Պաշարուածները կորսընցուցած էին ամէն յոյս, երբ Լուցիքա Ղազանին ղըրկեց զիւր մը, որուն մէջ կ'ըսէր.

— Փոխանակ Պարլապան զբաւելու, զբաւէ՛ իմ մարմնոյս բերդը ու հեռացիր գոհացած:

Ղազան Մողոլ, բարկացած, պատասխանեց Լուցիքային.

— Մարմինդ բերդ մը չէ այլ ազատ ճանապարհ ուրկէ, ամէն օր, կ'անցնի մի փեսայ:

Զայրացաւ Լուցիքա: Գտաւ իրեն սիրահարուած Ասալուտ երիտասարդները, որոնք տգեղ ըլլալով չէին արժանացած իրեն փեսայանալու երանութեան, ու ըսաւ անոնց.

— Ղազան Մողոնը իր հետ բերած է իր կիները, աղջիկները ու տղաքը: Անոնք կը գտնուին կարմիր պերճավորաններուն մէջ: Այս գիշեր, կ'ըլլէ պարիսպէն դուրս ու ամէն վարպետութիւն գործադրելով, Ղազանի կիները, աղջիկներն ու տղաքը կը փախցնէք, բերե-

լով մօտս : Ձեզ կը վարձատրեմ , իւրաքանչիւրիդ շնորհելով երկօրեայ փեսայութիւն :

Գիշերը , տղաքը , արհամարհելով ամէն վտանգ , զգեստաւորուած Ուլկատներու պէս , դուրս ելան պարիսպին մէկ դարպասէն ու խառնուեցան թշնամիին : Երկու օր յետոյ , կէս գիշերէն վերջ , անոնք յաջողեցան թագուհիին պահանջած անձերը տանիլ պալատ :

Լուցիքա շարել տուաւ , պարիսպին վրայ , Ղաղանի կիները , աղջիկները ու տղաքը եւ Ուլկատներու թագաւորին զրկեց թուղթ մը որուն մէջ գրած էր .

— Քու տղաքդ գրաւեցին իմ մարմնոյս բերդը : Անոնք քենէ աւելի արժանի էին , ըլլալով աւելի երիտասարդ : Եթէ այսօր չվերցնես պաշարումը , քուկիներդ պիտի զխտաուին , երեկոյեան :

Ղաղան շատ կը սիրէր իր կիներն ու զաւակները : Ժողով դումարեց , ծիրանի վրանին տակ , ու երեկոյ չեղած վերցաւ պաշարումը :

Լուցիքա թագուհին , 354 թուին , պատերազմ հրատարակեց Ալփակներուն դէմ ու գրաւեց քանի մը նահանգ :

355 թուին պատերազմ յայտարարեց Ֆահարիստանի դէմ ու գրաւեց Ամատա լեռները պարունակող համանուն նահանգը :

356 թուին պատերազմ հռչակեց Բալավուտիարի դէմ ու գրաւեց Կալայի շրջանը :

357 թուին կրկին յարձակեցաւ Բարատէնիայի վրայ , ամբողջովին գրաւելով :

358 թուին խուժեց Ուլկատիստան , գրաւելով Վըրպան նահանգին կէսը :

359 թուին կրկին արշաւեց Ալփակիա ու գրաւեց Ղույտուրիա քաղաքը որ չինուած էր Կանանչ գետին ափերուն վրայ :

Լուցիքա իր մղած պատերազմներէն վերջ՝ եղաւ ա-

ւելի անխիղճ ու սկսաւ խումբ խումբ սպաննել տալ, այ-
 րանոցներու մէջ բանտարկուած իր ամուսինները: Ասա-
 վուտ մայրերը վրդովուեցան ու Մարինկօ անուն կին
 մը, որուն զաւակներէն եօթը հատը մեռած էին պա-
 տերազմներու եւ չորս հատն ալ սպաննուած այրանոց-
 ներու մէջ, սկսաւ շրջիլ քաղաքէ քաղաք, դիւղէ դիւղ
 եւ քարոզել, հրաւիրելով մայրերը որ պոյքոթ յայտա-
 րարեն մայրութեան դէմ: Լուցիքա բռնել տուաւ Մա-
 րինկոն ու սպաննել տուաւ, չարչարելէ վերջ: Մարին-
 կոյի խօսած քարոզները սակայն ունեցան իրենց ազդե-
 ցութիւնը: Ասավուտ մայրերը որոշած էին զաւակ չբե-
 րել աշխարհ: Թաղուհին հրատարակեց օրէնք մը որուն
 համաձայն եթէ կին մը չղանար հինգ տարուան ըն-
 թացքին՝ պիտի սպաննուէր: 364ին կը լողար երկիրը ա-
 րինի մէջ: Կազմակերպուած էր մայրերու ջարդը:
 Պայթած էր յեղափոխութիւն մը ու քաղաքացիական
 կռիւ կար, երկրին մէջ: Օգտուելով առիթէն, Ուլկա-
 տիստանի Ղազանը արշաւեց Ասավուտիայի վրայ: Դրա-
 ցի երկիրներն ալ մասնակցելով արշաւանքին՝ բաժնե-
 ցին Ասավուտիան իրենց մէջ: Լուցիքա՝ հմայելով Լա-
 ունան՝ Ալիակներու թագաւորը՝ անոր օգնութիւնով,
 դուրս մղեց թշնամիները, պատերազմելով երեք տարի:
 Իր դրաւած նահանգները վրայ տալէ զատ, կորսնցուց
 երկու նահանգ (367): Երկիրը եղած էր ուժաքամ: Կը
 շարունակուէր մայրերու պոյքոթը: Լուցիքա, 371ին,
 վարակուած զանազան ախտերէ, ինկաւ անկողին: Բը-
 ժիշկները չկրցան բուժել թագուհին որուն վիճակը
 հետզհետէ ծանրացաւ: Լուցիքա համոզուելով որ իր
 վերջին օրերը հասած են՝ հրամայեց որ իր ամուսին-
 ները իր առջեւ բերեն ու մորթեն: Իւրաքանչիւր ամու-
 սին իր անկողին քով բերին, գառնուկի պէս, ու թա-
 գուհին համբուրեց ամէն մէկուն բերանը, նշան տալով
 զահիճներուն որպէսզի մորթեն: Ննջասենեակը վերած-

ուեցաւ կատարեալ սպանդանոցի: Լուցիքա, այսպէս, ապահով եղաւ որ իր մահէն վերջ՝ ուրիշ կիներու պիտի չպատկանին իր գեղեցիկ ամուսինները:

Լուցիքա իր վերջին վայրկեաններուն հրամայեց որ իր մահէն վերջ երկիրը խոր սուգի մէջ մտնէ ու ոչ մէկ Աստվուտ հինգ տարի չամուսնանայ:

Թագուհիին վերջին կամքը դործադրուեցաւ, անասելի խստութիւնով: Կամքը դործադրող պաշտօնեաները, օրէնքի տառին կառչած, ջնացին արգելել նոյնիսկ այր մարդու մը աղջկան մը մերձենալը:

Ֆ Ի Ք Ո Ն

Լուցիքա Թագուհիին յաջորդեց իր զաւակը Ֆիքոն (371), որուն համար կարելի չէ ըսել որ բարձրացաւ դահ՝ որովհետեւ ան աւելի անկողին է որ բարձրացաւ: Կը պառկէր ցերեկները ու կը քնանար գիշերները: Պառկեցաւ եւ քնացաւ, անդադար, հինգ տարի: Անկողնակալ Թագաւորը պատուիրած էր պալատականի մը որ օրական տասն անգամ կրկնէ իրեն՝ Սողոմոնի հետեւեալ խօսքը. — « Կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրախ լե՛ր »: Դահլիճի մը կեդրոնը հաստատել տուած էր իր խորանաձեւ մահիճը ու այնտեղ կ'ընկողմանէր ամբողջ օրը, լսելով օրօրների, պարերդների եւ դիտելով օդին մէջ ցատկելով կաքաւող աղիճները: Ամէն օր իր առջեւ կը բերէին խումբ մը կոյսեր, նուագածուհիներու ընկերակցութիւնով. Ֆիքոն ունկնդրելով մեղեդիները կ'ընտրէր իրեն համար հոմանուհիներ: Հարձեր, փոխն ի փոխը կ'երգէին, ուրիշներ համադամներ ու պտուղներ կը զետեղէին Թագաւորին բերանը: Ֆիքոն իր չուրջը ծառայողները կ'անուանէր « ծոյլ »: Տարիներով ընկողմանած մնալով եւ օրական մերթ աւելի քան 16 ժամ քնանալով

ու մանաւանդ անընդհատ ուտելով՝ Ֆիքոն նմանեցաւ խողի: Իր հակառակորդները զինքը կ'անուանէին « խող արջայ »: Լսեց Ֆիքոն ու հրամայեց Բարանա քրմապետին որ պաշտուի խողը, Փորոքօ անունով: Հինդ տարի թէեւ խաղաղութիւն տեսաւ Ասալուտիան, սակայն, ամէն պաշտօնեայ փոխուած էր թաղաւորի: Կ'ըսէին Ասալուտները. — « Առաջ ունէինք մէկ թաղաւոր, հիմա սուսկերը թիւ ունին իսկ մեր նոր թաղաւորները չունին թիւ »: Հինդ տարիէն արթնցաւ Ֆիքոն: Այդ չըջանին Բարատէնիան վերստին տիրացած էր իր անկախութեան եւ երկրին զիկտատորը՝ Արոմա՝ կազմած էր դորաւոր բանակ մը, մոլեռանդ զինուորներով: Ֆիքոն պատգամաւորներ զրկեց Բարատէնիա, պահանջելով սահմանակից նահանգ մը: Արոմա զիկտատորը որ կը բնակէր Ժայռուտ լեռան մը կատարին վրայ հաստատուած բերդի մը մէջ, ընդունեց Ֆիքոնի պատգամաւորները եւ ունկնդրելէ վերջ անոնց պահանջը, իբրեւ պատասխան ըսաւ. — Հետեւեցէք ինծի: Երբ հրապարակը հասան՝ Արոմա զինուորականի մը հրամայեց որ քսան զինուորներ բերուին իր առջեւ: Հրամանը վայրկենական գործադրուեցաւ: Արոմա հրամայեց զինուորներուն, ըսելով. — Սա Ժայռէն վար նետուեցէք: Զինուորները վայրկենական գործադրեցին ընդհ. պետին հրամանը, նետուելով անդունդին մէջ ու մահանալով: Արոմա դառնալով պատգամաւորներուն ըսաւ. — Գացէք ու ինչ որ տեսաք պատմեցէք ձեր թաղաւորին, չմոռնալով աւելցնել որ ձեր տեսած զինուորներուն նըման վաթսուն հազար անձնուրացներ ունիմ:

Պատգամաւորները Պարլապա՝ վերադառնալով իրենց տեսածն ու լսածը պատմեցին Ֆիքոնին որ, բարի նախանձէ մղուած հաւանաբար, փափաքեցաւ ինք ալ ունենալ Արոմայի զինուորներուն պէս անձնազոր քաջեր: Եւ հրամայեց որ իրեն համար մեռնելու կազմ ու

պատրաստ անձերէ կազմուին գունդեր: Քանի մը օր վերջ, անմիջապէս, կազմուած էին այդ հերոսական գունդերը: Ատեն մը վերջը Ուլկատ պատգամաւորներ կը գտնուէին Ֆիքոնի նոր պալատին մէջ որ բլուրի մը վրայ շինուած էր: Թագաւորը զգայացունց տպաւորութիւն մը գործելու համար հրամայեց հարիւր զինուորներու որպէսզի իրենք զիրենք վար նետեն բլուրէն ու մեռնին: Հարիւր զինուորները շարժեցան անմիջապէս եւ յարձակեցան իրենց թագաւորին վրայ, տեղն ու տեղը սպաննելով Ֆիքոնը (377):

Ընդամէնը վեց տարի թագաւորեց Ֆիքոն: Հինգ տարի կոչուեցաւ « խող », տարի մըն ալ « կապիկ »:

Հինգ տարուան ընթացքին փոխեց տասներեք վարչապետ: Այդ բոլոր փոփոխութիւնները բան չփոխեցին երկրին մէջ:

Իր կենդանութեան, ինչպէս նաեւ իր մահէն վերջ, շարունակուեցաւ Փորոքոյի պաշտամունքը:

Ս Ո Ւ Ք Ա Ք Ա

Ֆիքոն անզաւակ ըլլալով իրեն յաջորդեց իր եղբայրը Սուքաքա (377), որ դահ բարձրանալէն օր մը վերջ յայտարարեց. — « Ամբողջ երկրին մէջէն պիտի ջնջեմ մեծ ու պզտիկ բոլոր բռնակալութիւնները »: Ատեն մը վերջ կախել տուաւ եպարքոսը, գտնելով որ ան կը բռնանայ գաւառապետներուն վրայ: Ժամանակ մը յետոյ սպաննել տուաւ բազմաթիւ գաւառապետներ, գտնելով որ անոնք կը բռնանան Ասալստ Ժողովուրդին վրայ: Շրջան մը ետքը ջարդել տուաւ բազմաթիւ Ասալստներ, գտնելով որ անոնք կը բռնանան, յոյն փոքրամասնութիւններուն վրայ: Չուշացաւ ջարդել նաեւ փոքրամասնութիւնները, գտնելով որ անոնք կը բռնա-

նան օտարականներուն վրայ: Օր մըն ալ հալածեց օտարականները, դռնելով որ անոնք կը բռնանան կիններուն վրայ: Իր զաւակը Սալփիս, դաւակցելով խումբ մը զինուորականներու հետ, սպաննեց իր հայրը (389): Սուքաքա որ պայքար բացած էր բռնակալութեան դէմ՝ կոչուեցաւ « բռնակալներու բռնակալը »:

Ս Ա Լ Փ Ի Ս

Եաքսարտեան հարստութեան այս վերջին ներկայացուցիչը՝ եղաւ նաեւ վերջին թագաւորը Ասալուտներուն: Թագաւորեց տասնեւհինգ տարի (389-404): Իրմով 162 տարի տեւեց Եաքսարտի հիմնած հարստութիւնը:

Սալփիսի օրով տարի չանցաւ, առանց պատերազմի: Եղանակ չանցաւ, առանց ջարդի: Ամառ չանցաւ, առանց երկրաշարժի եւ ողողումներու: Զմեռ չանցաւ, առանց խստութեան: Օր չանցաւ, առանց եղերականութեան: Խաղմեր, ուրականներ, համաճարակներ, ոճիրներ, սով ու բանտարկութիւններ անդադար յաջորդեցին իրարու: Այդ ընդհանուր վերիվայրումներուն մէջ իշխեց Սալփիս, իբրեւ մեծագոյնը պատուհասներուն ու կամջացաւ հետզհետէ: Ամբողջ երկրին վրայ ողբերգութեան փոթորիկ մը պայթած էր: Բնութիւնն ալ, դաշնակցած Սալփիսին հետ, կը քայքայէր Ասալուտիան: Դրացի ազգերը կը լրացնէին պակասը:

Վեց անգամ պատերազմեցաւ Ուլկատներուն դէմ, տասն անգամ Փահարներուն դէմ, չորս անգամ Բարատէնիացիներուն դէմ, երեք անգամ Աւիականներուն ու անդամ մըն ալ Բալալուտիացիներուն դէմ: Ամէնէն սոսկալին եղաւ ներքին պատերազմը: Սպարապետ Կուժա ապստամբեցաւ: Երեք տարի տեւեց քաղաքացիա-

կան կռիւր: Այրեցան քաղաքներ, փճացան հունձքերը ու սկսան համաճարակները: Սալիիս յաղթեց եւ անխնայ ջարդեց այն նահանգներուն բնակիչները որոնք անցած էին Կուժայի կողմը: Բոլոր իր հակառակորդները ահաւոր տանջանքներով մահացուց:

Ասալուտիան կը ճարճատէր:

Սալիիս իր զինուորներուն ղրուխը անցած կը վազէր սահմանէ սահման ու քաղաքէ քաղաք, պոռալով.

— Պիտի կործանեմ կամ աշխարհը եւ կամ դոնէ Ասալուտիան: Սալիիս հասաւ իր նուազագոյն փափաքին:

Զիլա անուն Ասալուտ մը յայտնուած էր ժողովուրդէին մէջ, իբրեւ սպասուած փրկիչը, եւ կը շրջէր ղիւղէ ղիւղ, կը քարոզէր, հրաւիրելով որ ամէն ոք լքէ տուն եւ հող, դառնալով դէնու: Զիլա, իր աչքերուն հրաշքով, իր խօսքին զօրքով եւ իր շարժումներուն տիրապետութեամբ, շուտով ունեցաւ հետեւորդներու բազմութիւններ: Ահաւասիկ հատուած մը իր վարդապետութիւնը բնորոշող խօսքերէն.

— Եղբայրներ, փոխուեցաւ կեանքը դառն բաժակի: Փշրեցէք այդ բաժակը ու դարձէք ցիկանա, ըմպելու բնութեան ստինքներէն: Այլասերուեցաք ընտանի անասուններուն պէս: Դադրեցէք ըլլալէ թագաւորին շուները: Վերադարձէք բնութեան որպէսզի սահի ձեր կեանքը՝ անոյշ երգի մը պէս, սարերուն վրայ ու ձորերուն մէջ: Ո՛չ որս եղէք, ո՛չ ալ որսորդ: Որս ըլլալը տկարութիւն է ու որսորդ ըլլալը դադանութիւն: Եղէ՛ք ցիկանա, ապրելով բնական կեանքը: Թափառեցէք ազատ ու առատաձեռն բնութեան մէջ: Աշխարհի վրայ եղած ամբողջ պոռչտուքը փորի մը հացի համար է: Դաժան թագաւորները դառնացուցին այդ փոր մը հացը: Ամայացուցէք երկիրը որպէսզի պատժուին դէժ հովիւները: Անոնք չընահատեցին ձեր սրբազան աշխա-

տանքը՝ երկրագործութիւնը, չվարձատրեցին ձեր հայրութիւնն ու մայրութիւնը: Չարչարանքի դեհէն ու արիւնի լողարան ըրին ձեր կեանքը: Աստուած ձեզ ստեղծած է աղատ, անղղամ թաղաւորները ձեզ փոխեցին ստրուկի: Իշխողներուն սուրը երկար է ու յաճախ խելքը կարճ: Գահաժառանգին դէշը չտեսանք, թաղաւորին ալ լաւը: Միշտ աղօթեցինք. — Ասամաթ մեծ Աստուածը պահէ թաղաւորը: Կը շարունակենք աղօթել իրական Աստուծոյն, նոր իմաստով. — Մեծն Աստուած թող իր քով պահէ թաղաւորները, որպէսզի մարդիկ ջանան իրենք զիրենք պահպանել, երկրի վրայ: Ժողովուրդին պէտք ունեցածը ո՛չ ժողովրդապետութիւնն է, ո՛չ թաղաւոր: Իւրաքանչիւր ժողովուրդի մարդ մը պէտք է, աստուածառաք մարդ մը: Մարդ մը որ դայ ժողովուրդէն, բաղմութիւններուն ցաւը ամբարած հողիին խորը խել դարմանը իր հանձարին մէջ ու կամքին: Մարդ մը բաւական է որ ժողովուրդ մը կրկին ծնի, երիտասարդ հասակով: Եղբայրներ, ահա ես եկած եմ, եկած եմ ձեզի համար: Ես եմ ձեր սուտը, ձեր Մանուրան: Լքեցէք Սուռնափան: Հետեւեցէք ինձի: Ձեզ հետ առէք նուագարաններ եւ բանաստեղծութիւն: Պիտի երթանք եղեմէ եղեմ: Պիտի զգեստաւորենք իրականութիւնը ոսկեհիւս հանդերձանքով եւ ծիրանի պատմութիւնով: Պիտի բանանք լուսթեան լեզուն, հոգիին լեզուն՝ Երաժշտութիւնը: Պիտի թառին սոխակներ մեր նուագարաններուն վրայ: Պիտի ապրինք սիրոյ մէջ տրոփելով եւ ուղեւորութեան մէջ թրթռալով: Պիտի անդադար ճամբորդենք: Աշխարհը կը ճամբորդէ Աստուծոյ բացած ճանապարհին մէջ, մարդիկ պէտք է ճամբորդեն աշխարհի ճամբաներուն մէջ: Ամէն բան ճամբայ է, երկրի վրայ ու ամէն ինչ անիւ է, տիեզերքի մէջ: Ճամբան ճամբորդելու համար է ու անիւը թաւալելու: Արեւը կը որ է ու կը թաւալի:

Կը թաւալին աստղերը: Ոչ մէկ մոլորակ կամ էակ
 ստեղծուած չէ կանգ առնելու կամ նստակեաց ըլլալու
 համար: Մարդու քունին մէջ անգամ սիրտը կը ճամ-
 բորդէ, տանելով մեզ տենչանքէ տենչանք: Ամէն ինչ
 որ կ'անշարժանայ կը քարանայ կամ առնուաղն կը հո-
 տի: Մարդ կը յոգնի մնալով տեղւոյն վրայ: Կը ձանձ-
 րանայ տեսնելով միեւնոյն բաները: Կը հանգչի, կը
 թարմանայ ճամբորդելով: Թռչունները կը ճամբոր-
 դեն, կը ճամբորդեն ձուկերը: Քաղաքը կը սպաննէ տե-
 սողութիւնն ու լսողութիւնը: Մարդու ծնած տեղին ու
 մեռած տեղին մէջ պէտք է դտնուի տարածութիւն մը:
 Օրօրոցին ու դերեզմանին մէջ պէտք է աշխարհ մը ըլ-
 լայ: Մեր կառքերը պիտի թաւալին, տանելով մեզ նո-
 րանոր դրախտներ: Պիտի պատարագենք մեր հրապա-
 րով, արտաքսելով մեր մէջէն չար խորհուրդները: Պի-
 տի պսակենք ծառերը բոլորապարեւով ու լուսնի լոյ-
 սով պիտի թաղադրենք բլուրները՝ խմբապարեւով:
 Պիտի գտնենք ճշմարիտ Աստուածը, բնութեան մէջ:
 Աստուծոյ մէջ պիտի գտնենք Սէրը ու Սիրոյ մէջ պիտի
 դտնենք մէկըմէկ, Կեանքին Իմաստը: Աստուած, Սէր
 եւ Իմաստ տարածութեան մէջ կը բաբախեն: Քաղա-
 քը Արդելքն է: Աստուած, Սէր եւ Իմաստ կ'ապրին սո-
 խակի մը մէջ, սակայն չեն բնակիր պողոտայի մը, պա-
 լատի մը կամ պարիսպի մը մէջ: Պիտի ըլլանք սոխակ-
 ներ, երկնելով բիւրաւոր դրախտի եղանակներ: Մեր
 երգերով պիտի անցնենք բնութեան մէջէն ու պիտի
 անցնի բնութիւնը մեր հոգիին մէջէն: Պիտի չարժենք
 քարը, հողը, ծառը, լոյսը եւ հոգիները: Աստուած
 ստեղծեց Ներդաշնակութիւնը. մարդը պարտի ըլլալ Աս-
 տուծոյ ընդօրինակիչը, վերարտադրիչը ներդաշնակու-
 թեան: Եղբայրներ, դէպի խմբանուագ, դէպի բոլորա-
 պար, դէպի Ազատութիւն:

Զիլայի քարոզած ժամանակ երաժշտախումբ մը

կ'ընկերանար իրեն, պարզահիւ ձայնով, նուազելով
րափսոտիաներ: Չքնաղ պարուհիներու խումբ մըն ալ
կեցած տեղը կը շարժէր, կշռաւոր կերպով:

Ժողովուրդը կ'ընդմիջէր Ձիւլայի քարոզը, պոռա-
ւով:

— Արքօ՛, արքօ՛ (կեցցէ՛, կեցցէ՛», տրա՛տիշ (շատ
լաւ), չալէ՛ տա թիոս (որդի Աստուծոյ), զրա՛վնոշ
(յառա՛ջ):

Իսկ երբ կ'աւարտէր քարոզը, ամբոխը փոթորկած
կ'աղաղակէր:

— Գրաչկօ քոյի (կը հետեւինք քեզի),

Անտիամի նոյի (տա՛ւ մեզի),

Սալվաթում նոյի (փրկէ՛ մեզի):

Ճառէն յետոյ կը սկսէր պարել Ձիւլա, իրեններուն
հետ: Իր ունկնդիրները մասնակցելով պարին, կը հա-
մարուէին իրը:

Սալվիս զրկեց Նոմպա զօրավարը, քանի մը հաղար
զօրքով, որպէսզի երթայ ու ողջ ողջ բռնէ Ձիւլան իսկ
սրահարէ անոր հետեւորդները: Նոմպա գտաւ ցիկանա-
ները հովիտի մը մէջ: Անոնք սրարբած կը պարէին,
նուագարաններու ընկերակցութիւնով: Յիկանաները կը
պարէին ինքնամոռացութեան մը մշուշներուն մէջ վե-
րացած: Երաժշտութենէն կը հոսէին քաղցրութեան ջըր-
վէժներ, կը ժայթքէին ձայնաւոր հրթիռներ: Օդին մէջ
ալիքներ, թռչուններ, զանգակներ: Հոգիներու եւ աչ-
քերու մէջ տաք լոյսեր: Քաղցր մեղմութիւններ եւ յե-
տոյ արագութիւններ: Հետզհետէ աւելի արագ: Աւելի
արագ, արագ աւելի, աւելի: Հո՛ր: Խելազարած զուխ-
ներ եւ խենթեցած ոտքեր: Պարը ձեռքեր կ'երկարէր ու
հոգիները կը քաշէր մոգութիւնով: Նոմպա զօրավարը
ձեռքակալուեցաւ պարէն երկարող ձեռքերէն: Իր զին-

ուորներն ալ բռնուեցան ու քաշուեցան : Ու բոլորը միացան ցիկանաներուն :

Սալիխ , կատղած , ղրկեց Կամքիս ծերունի զօրավարը որպէսզի բռնէ Նոմպան ու Զիլան իսկ միւսները մահացնէ տանջանքներով : Կամքիս , իր բանակով , երբ հասաւ այն դաշտը ուր կը գտնուէին ցիկանաները՝ տեսաւ որ բազմահազար այրեր , կիներ ու աղջիկներ կը պարեն , Զիլայի գլխապետութիւնով եւ նուազարաններու ընկերակցութեամբ : Հոսանք մը գոյութիւն ունէր , անդիմադրելի հոսանք մը որ մարդիկը կը տանէր պարին բոլորակին մէջ ու կը դարձնէր անդադար : Երաժշտութիւնը ջուրերու մեծ երգին պէս փոթորկոտ էր : Ու տաք հոսանքը... : Բափոտոտոսները կը նուազէին երգելով : Կամքիս ծերունի զօրավարը՝ նետեց իր գլխանոցը ու աջ թիւը վեր բարձրացուցած , պարելով մտաւ կաքաւոյներուն մէջ , ընտրեց գեղանի կոյս մը եւ սկսաւ պարել , երիտասարդի մը պէս ցատկելով օդին մէջ : Բանակը հետեւեցաւ զօրավարին : Համբուրեցին զիրար Կամքիս ու Նոմպա : Շրջակայ գիւղերը հետեւեցան բանակին : Քիչ ժամանակի մէջ դրեթէ ամբողջ Ասավուտները , եղան ցիկանաներ : Այդ ցիկանայացած Ասավուտներն են որ զարգացուցին արուեստներուն ամէնէն աստուածայինը՝ Երաժշտութիւնը : Իրենց ստեղծած մեղեդիները ներշնչարաններն եղան հանճարեղ երգահաններուն :

Միւս կողմէ ամայացաւ Ասավուտիան : Սալիխ մուտքէ բռնուած հրդեհել տուաւ բազմաթիւ քաղաքներ , մնալով աւերակներու մէջ եւ անտպատի : Օգտագործելով առիթը՝ Ուլկատները խուժեցին Ասավուտիա , կրակի տուին Պարլապան եւ սպաննեցին Սալիխը : Այսպէս վերջացաւ հայրենիք մը , աղգութիւն մը , տէրութիւն մը :

Յիկանաները դացին երկրէ երկիր: Ճաշակեցին բը-
նութեան սեղանէն, քնացան աստղերու ներքեւ, ճամ-
բորդեցին կառքերու վրայ: Սիրեցին, նուագեցին, եր-
գեցին ու պարեցին: Աշխարհը լեցուցին Երաժշտու-
թիւնով:

Եղան արջ խաղցնող, հուսամ ծաղիկը ծախող, ձիա-
դարման, բախտ գուշակող եւ ճակատագիր բարեփո-
խող: Զարգացուցին մոգելու գիտութիւնը, բժշկութիւ-
նը եւ խօսելու արուեստը: Անոնց խօսքերը օծուեցան
լոյսով եւ բուրումնաւէտութեամբ: Եղան նաեւ առաջին
կարգի գողեր՝ առաջին կարգի հաւու: Հոսեցան, ջուրի
պէս, ամէն ուղղութիւնով, ըլլալով մաքուր, նման ջու-
րի, ինչպէս նաեւ աղտոտ, նման ջուրի: Քանի դացին
բնութեան՝ մաքրուեցան, քանի դացին քաղաքները՝
աղտոտեցան:

Ծերունի ցիկանաները, մերթ, գիշեր ատեն, բո-
ցասիւն խարոյկին շուրջը աղմբուած երիտասարդնե-
րուն կը պատմէին Վանկէլիի, Ամասթրիսի, Վուլկայի,
Պանսիքոյի, Մոծիկոնի, Լուցիքայի, Ֆիքոնի, Սուքա-
քայի եւ Սալփիսի պատմութիւնները: Աւարտէն յետոյ
հարկըքսանեւհինգամեայ ծերունի մը, աղօթքի մը
պէս, կը մըմնջէր.

— Փա՛ռք Աստուծոյ, որքան երջանիկ ենք մենք
հիմա ...

Յիկանաներու նոր սերունդին մէջ սովորութիւն ե-
ղաւ, մէկը նախատելու համար, իբրեւ հայհոյութիւն,
գործածել իրենց հին թագաւորներուն անունները: Յա-
ճախ կարելի էր լսել երիտասարդ ցիկանայի մը բեր-
նէն, բարկութեան մէկ վայրկեանին, հետեւեալ հայ-
հուհները.

— Ո՛րհն, Վաւկա ... Պոնախոյի ձագ ... Մոծիկոնի
թոռ ... Լուցիքա, Մուցիքա, Բուցիքա ... Օ՛ր, Ֆի-
քոն ... Սուքքաքա, Սա՛լփիս, Սա՛լփիս, Փի՛ս ...

Սիրելի ընթերցող, անշուշտ հասկցար որ այս գոր-
ծը պատմութիւնն է երեւակայական ազգի մը։ Տեսակ
մը պատմութիւնը, քիչ մը ամէն ազգի։ Եւ, կարծեմ,
ա՛լ հարկ չկայ կարդալու ընդհ. ազգաց պատմութեան
պատկառելի հատորները։ « Պատմութիւնը կրկնութիւն
է »։ Նաեւ ապերախտ գիտութիւն։ Ապերախտ է ո՛չ մի-
այն անոր համար որ մարդ ուշ կը սորվի եւ շուտ կը
մոռնայ՝ այլ ապերախտ մանաւանդ անոր համար որ
հակառակ հարստացած ըլլալուն, մարդկային արիւն-
ներով, չէ եղած մեզի բարի դաս մը։ Գրածս խոտ-
ցումն է ընդհ. ազգաց պատմութեան մէջ զտնուող ող-
բերութեան ինչպէս նաեւ կատակերգութեան։ Կարելի
խտացում մը որուն մէջ մերթ բահեր մըն ալ կան աւելի
կամ պակաս։ Եո զրեցի Ժպտելով, սակայն, կարելի է
լալով ալ կարդալ։

ՎԷՆԵԷ, 1941

ՇԻՇ ՄԸ ԳԻՆԻ

Փարիզէն երբ Ամպուլաղ հասանք, կինս եւ ես, մեր ստամոքսներուն մէջ որոտում կար: Օրն էր երկուշաբթի եւ փակ էին նպարավաճառները: Պահածոյի խանութները միայն բաց եւ սակայն պահածոն ալ արդիւած են ինծի բժիշկները: Ճաշարանները քննելէ (անոնց խոհանոցը չէ անշուշտ, այլ դինը) վերջ, մէկ հատէն ներս մտանք: Փոքրիկ սենեակ մը, մուրթ պարտէզի մը նման:

Երեք ծերակուտական կիներ արդէն տեղաւորուած էին սեղանի մը շուրջը:

Խորունկէն երեւցաւ կին մը, ճաշարանապետուհին, եւ յետոյ օրիորդ մը, սպասեակը:

Զիք ճաշացուցակ: Բերանացի յայտարարութիւն մը.

— Լուրիկի ապուր, հորթի միս, լուբիա...

— Արդիւած են ինծի:

Ճաշարանապետուհին պահ մը շտկուելէ վերջ, ըսաւ.

— Կերէք, պարոն: Շատ կարեւորութիւն մի տաք բժիշկներուն: Բացառաբար կերէք:

— Կինս թող ուտէ, ես ալ կը դիտեմ...

— Քիչ մըն ալ ձեզի կուտամ...

— Անանկ թող ըլլայ:

Ճաշարանապետուհին կը հեռանայ ու անմիջապէս կը մօտենայ մեզի սպասեակ օրիորդը, ձեռքը մեծ շիշ մը կարմիր դինի ու կը տեղաւորէ առջեւ:

Ապշահար կ'ըսեմ աղջկան.

— Բայց, օրիորդ, ես ձեզի բան մը չապսպրեցի: Ի՞նչպէս, յանկարծ, շիշ մը դինի կը բերէք...

— Զեր աչքերը ապսպրեցին...

— Գինովի աչքե՞ր ունիմ արդեօք...

— Ոչ, պարոն, այդ ըսել չուզեցի երբեք: Ես գրաւի
կը մտնեմ որ դուք գինին համտեսող մըն էք, այն ալ
մեր Թուրէնի գինին: Ունինք նաեւ Վուվրէյի սպիտակը:
Մեր գինին երուն մէջ Թուրէնի արեւը կայ, մեր նահանգ
գին հոգին եւ ուրախութիւնը: Ես ձեր աչքերուն մէջ
կարդացի գնահատութիւն մը՝ երբ կը նայէիք շիշե-
րուն...

— Գնահատութիւն եւ պաշտամունք ալ: Երեք շա-
բաթ առաջ, սակայն, կրօնաւիժի ըրին զիս բժիշկները:
Այսօր, աւա՛ղ, աշխարհի լաւագոյն գինին անդամ, ար-
գիլուած է ինծի: Ես կը ճանչնամ արդէն Ժառտէն տը
Ֆրանսի գինին: Վանտոմի մէջ, բարեկամի մը մա-
ռանը, կիսովին դատարկած եմ, ժամանակին: Բայց,
հաղար ափսոս, խիստ կերպով արգելք կայ:

— Մե՛ղք... դժբախտութիւն է... ուրեմն ե՞տ պի-
տի տանիմ այս շիշը...

— Բայց ես երբեք տանիլ բան մը չըսի ձեզի:

— Զեղի կը վստահեցնեմ որ պիտի չվնասուիք:
Ընդհակառակն անոնք կը պատժուին որ կուզան մեր եր-
կիրը եւ առանց խմելու մեր հեղուկ արեւը կը հեռա-
նան:

— Պիտի խմեմ, օրիորդ, մանաւանդ որ այդքան
լաւ սրտով կը մատուակէք:

Եւ սկսաւ խնջոյքը:

Այո՛, խնջոյք է, հիւանդի մը համար, մեծ շիշ մը
գինին, ինչպէս նաեւ լոլիկի ապուր, հորթի միս, լոռ-
բիա, պտուղ:

Սպասեալ օրիորդը հեռացաւ, խօսքը տալով գի-
նին: Ու սկսաւ խօսիլ գինին ու երգել.

— Հի՛ն, անո՛յշ, սիրելի՛, պատուակա՛ն բարե-
կամս, բարի եկար: Ու կրկին բարի է մեր իմաստուն

տեսակցութիւնը: Լսեցի որ հին աղնիւ բարեկամէ մը քեզ դատել կ'ուզեն բժիշկները ու նոր բարեկամներ տալ քեզի, ինչպէս ընկերուհի անանուիւր, ընկեր ստեպղինը, ընկեր չողզամը...: Ըսէ ինծի թէ ո՞վ են քու բարեկամներդ եւ ըսեմ քեզի թէ ի՞նչ տեսակ մէկն ես դուն: Գէշ մարդիկ են բժիշկները որոնք լաւ բարեկամի մը հետ կը փափաքին խղել յարաբերութիւններդ: Պատուոյ վրայ կ'երդնում որ պիտի չլնասեմ քեզի: Ես հին, փորձուած բարեկամ մըն եմ: Հին բարեկամութիւն եւ հին զինի. տհա մտէնէն թանկազին դանձերը: Դուն իմ հիւրս ես ու ես զիտեմ թէ ինչպէս կը հիւրասիրեն սիրելի բարեկամ մը: Դուն ալ սիրէ զիս, ճաշակէ ամէն մէկ կաթիլիս մէջ ողողուած ծիծաղը, արբեցիր ինձմով ու պիտի մնաս առողջ, կենսունակ, խանդավառ ու լաւատես Նշանը, սիրող կեանքի եւ աշխարհի շարժը, գեղը, փայլը, աստուածայայտնութիւնը: Կեաց անսասան, կեաց թրթռուն, ինչպէս լար քնարի, ինչպէս չող արեւգական, ինչպէս խորհուրդ խորին: Իսկ եթէ պատահի որ, քեզի հանդէպ ունեցած անհուն սիրոյս պատճառով, յանկարծ յուզուիմ, աչքերովս քու ներսդ տեսնելով հիւանդութիւնդ եւ յուզումէս շուարիմ եւ շուարումէս, աւամայ, վնասեմ քեզի, շատ կ'աղաչեմ, մարդու բան մի ըսեր: Անձայն անձուն տուայտէ: Ժպտելով տառապէ: Մի անիծեր զիս ու մի մանաւանդ քննադատեր: Մի արատաւորեր պատիւս, փառքս, դղեկանման մեծութիւնս: Ուրեմն խմէ, անոյշ ըլլայ:

Ըմպումը շարունակեցի...

Ա՛հ, գինեսէր բարեկամներս, ա՛հ... (ըսի «գինեսէր», կրնամ ըսել «գինեպաշտ» ալ, սակայն, խօսքս չեմ ուղղեր գինեմոլներուն, անոնք գինեալիդծերն են):

Ուրեմն, գինեսէր բարեկամներս, որպէսզի մարդ ունենայ ամբողջական արբեցութիւնը, վայելէ գինիին բովանդակ համն ու բոյրը, որպէսզի անոր խորէն եկող

ամբողջ զօրքը եւ բարձրէն իջնող համակ հրաշքը ընդունի՝ պէտք է եղեր քանի մը շաբաթ զրկուած ըլլալ իրմէ, կորսնցնել վարժութիւնը:

Օ՞, ի՛նչ արբեցութիւն, բանուած ճառագայթներով, երանութեան աստղերով, հէքեաթի գունավառ թելերով, հրեշտակներու մատներով բանուած ի՛նչ նըրբին արբեցութիւն ...

Մտածումներս կախօրրան նստան գլխուս մէջ: Օրօրուեցան անոնք դրախտէն արքայութիւն եւ արքայութենէն եղիւսեան դաշտ: Ժպիտ մը իջաւ քիմքէս դէպի խորունկը ստամոքսիս եւ վառեց այնտեղ հանդիսաւորութեան ջահերը:

Գինիին կաթիլները դուարթ աղջիկներու նման ոսկեծիծաղներով, երգերով ու հէքեաթասացութեամբ կը վազէին դաւաթիւս մէջ ու անկէ ալ հոգիիս սկիհին մէջ եւ իրենցմէ կը բարձրանային վարդազոյն ամպեր՝ մտքիս հորիզոնները դեղազարդելով:

Ու ես մոգ արքայ: Կաթիլ մը գինի չրթունքիւ ծայրը ու կաթիլ մը բթամատիւ եղունդին վրայ՝ գուլակեցի մարդկութեան ընթացքը, տիեզերքի ապագան եւ բոժիչներուն... յիմարութիւնը:

Կինս ալ, հրաշքի ականատեսի մը նման, նստած էր դիմացս անձայն, կը ճաչէր, հրաժարելով կիներու մասնայատուկ «տըրտըր» երգութենէն:

Ճաշարանին մէջ նոր սեղան մը գրաւուեցաւ, սիրակցորդ գոյգի մը կողմէ:

Վառեցին ելեկտրականութիւնը ու տեսայ որ ճաշարանին իրերը տօնական ժպիտներ հագած են: Գինետօնին առթիւ կիսամութին մէջ հանուէր ու հագուէր են: Ճաշարանը կը մեծնար, կը գեղեցկանար, կը շէննար, կը դրախտանար... մէկ շիշ գինիով:

Բացին ձայնասփիւռը. սիրոյ մրմունջներով լեցաւ սրահիկը: Հոգիիս մէջ վարդենի մը ծաղկեցաւ: Վար-

դենիին մէկ ճիւղին մէջ սոխակ մը երեւցաւ: Սոխակին մէջ երգ մը կար, երգին մէջ սիրտ մը կար, սրտին մէջ քերթուած մը կար ու քերթուածին մէջ դենիին գովքը կար ...

Ճաշարանը պայծառակերպուեցաւ բազոսական մատուռի:

Գինին կ'իջնէր մէջս, դինին կը բարձրանար մէջս:

Երեք շաբաթէ ի վեր կորսուած էի: Կը փնտռէի ինքզինքս ու չէի գտներ: Ամպուաղի մէջ, փա՛ռք Աստուծոյ, գտայ ինքզինքս, ճաշարանի մը մէջ, չիչ մը դինիի առջեւ նստած: Ըսի ինքզինքիս.

— Օ՛, բարեւ, այս ի՞նչ աղուոր գիւտ ու հանդիպում անակնկալ, բայց, պարոն ինքս, ո՞ւր էիր, երեք շաբաթէ ի վեր...

— Շողգամի արտի մը մէջ կորսուած էի...

— Ի՞նչ ուրախութիւն որ քեզ կը գտնեմ կրկին...

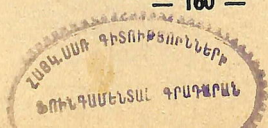
— Եթէ կ'ուզես ասկէ վերջ չկորսնցնել զիս՝ դինի խմէ: Գինի խմելովդ կամ միասին կ'ապրինք, կամ միասին... կը կորսուինք: Բարեկամներու համար այսպէս կ'ըլլայ ապրիլը, ինչպէս մեռնիլը:

Ամպուազ, 1938

Վ Ե Ր Զ

« Հայ Աղբրտիֆ »ի վերջին էջին մէջ խոստացած էինք՝ այս հա՛յին հետ տալ ցանկը նուիրատուներուն: Դեռ լրացած չըլլալով նուիրահաւաքութիւնները՝ ամբողջական ցանկը պիտի հրատարակուի յաջորդ գրքին մէջ:

Մ. Ա. Մ.

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0565490

55

1177

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՐԿԵՐԸ

Ֆրանկ

ԸՆԿԵՐ ՇԱՀԱԶԱՐ	10 »
ՍԵՂՈՆՆԱՒ	50 »
ՌԱՊՊԻ	50 »
ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ	50 »
ՀԻՒԱՆԴՏԵՍ	5 »
ԾԱՂՐԱՆԿԱՐՆԵՐ	50 »
ՀԱՅ ԱՂԲՐՏԻՔ	15 »
ԵՐԳԻԾԱՎԷՊԵՐ	25 »

ՄՕՏԵՐՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ

ԼՈՒԼՈՒՏԻ հրաշավեպ՝ բիւզանդական հայ կայսրերու
շրջանէն

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏ

ԿԱՍԻԱ (քնարավէպ)

ՏԱՆԿ (Երգեծավէպ)

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՊԵՂՕՆՆԵՐ (Արձակ էջեր)

ՄԵՂՔԵՐՍ (քերթուածներ)

ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՐԻՆ ԳԻՆՆ Է՝ 25 ՖՐԱՆԻ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀԱՍՅԷՆ.—

52, Rue de Strasbourg

VINCENNES (Seine)

A ¹¹
80588